

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

НАУКА ЗА ЈАЗИК

**ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ
И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК**

(докторска дисертација)

КАНДИДАТ:

М-Р ШПЕНД АДЕМИ

МЕНТОР:

ПРОФ. Д-Р АСЛАН ХАМИТИ

СКОПЈЕ, 2016 ГОДИНА

СОДРЖИНА	.....	1
ВОВЕД	.....	5
1. ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	.....	15
1.1 Општ преглед	.....	15
1.2 Суплемент (модификатор) наспроти комплемент	.....	16
1.3 Специфични прилошки определби според нивната граматичка функција	.....	18
1.4 Позиција на прилошките определби во реченицата	.....	23
2. СЕМАНТИЧКИ КАТЕГОРИИ НА ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	.....	26
2.1 Прилошки определби за место	.....	27
2.2 Прилошки определби за време	.....	31
2.3 Прилошки определби за причина	.....	34
2.4 Прилошки определби за цел	.....	36
2.5 Прилошки определби за начин	.....	37
2.6 Прилошки определби за количество	.....	41
2.7 Прилошки определби за услов	.....	44
2.8 Прилошки определби за допуштање	.....	45
2.9 Други прилошки определби во англискиот јазик	.....	46
2.9.1 Прилошки определби поврзани со чинот (<i>Act-related adjuncts</i>)	.....	47
2.9.2 Временско-видски прилошки определби (<i>Polarity-sensitive aspectual adjuncts</i>)	.....	51

2.9.3	Прилошки определби за степен (<i>Degree adjuncts</i>) како видови квантификатори	52
2.9.4	Прилошки определби за редослед (<i>adjuncts of serial order</i>)	57
2.9.5	Прилошки определби за опсег (<i>Domain adjuncts</i>)	59
2.9.6	Модални прилошки определби (<i>Modal adjuncts</i>)	60
2.9.7	Прилошки определби за процена	63
2.9.8	Прилошки определби поврзани со чинот на говорот (<i>Speech act-related adjuncts</i>)	65
2.9.9	Сврзувачки прилошки определби (<i>Connective adjuncts</i>)	68
3.	РЕАЛИЗАЦИЈА НА ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	72
3.1	Реализација на прилошките определби за место	76
3.2	Реализација на прилошките определби за време	80
3.3	Реализација на прилошките определби за причина	87
3.4	Реализација на прилошките определби за цел	89
3.5	Реализација на прилошките определби за начин	91
3.6	Реализација на прилошките определби за количество	96
3.7	Реализација на прилошките определби за услов	97
3.8	Реализација на прилошките определби за допуштање	98
3.9	Реализација на другите прилошки определби во англискиот јазик	100
3.9.1	Реализација на прилошките определби поврзани со чинот (<i>Act-related adjuncts</i>)	100

3.9.2	Реализација на временско-видските прилошки определби (<i>Polarity-sensitive aspectual adjuncts</i>)	102
3.9.3	Реализација на прилошките определби за степен (<i>Degree adjuncts</i>) како видови на квантификатори	103
3.9.4	Реализација на прилошките определби за редослед (<i>Adjuncts of serial order</i>)	108
3.9.5	Реализација на прилошките определби за опсег (<i>Domain adjuncts</i>)	109
3.9.6	Реализација на модалните прилошки определби (<i>Modal adjuncts</i>)	110
3.9.7	Реализација на прилошките определби за процена	113
3.9.8	Реализација на прилошките определби поврзани со чинот на говорот (<i>Speech act-related adjuncts</i>)	115
3.9.9	Реализација на сврзувачките прилошки определби (<i>Connective adjuncts</i>).....	118
4.	ПРИЛОШКООПРЕДЕЛБЕНИ ЗАВИСНИ ДЕЛ-РЕЧЕНИЦИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК.....	124
4.1	Просторни прилошкоопределбени зависни дел-реченици	124
4.2	Временски прилошкоопределбени зависни дел-реченици	128
4.3	Начински прилошкоопределбени зависни дел-реченици	137
4.4	Целни прилошкоопределбени зависни дел-реченици	140
4.5	Причински прилошкоопределбени зависни дел-реченици	143
4.6	Последични прилошкоопределбени зависни дел-реченици	148
4.7	Условни прилошкоопределбени зависни дел-реченици	154
4.8	Допусни прилошкоопределбени зависни дел-реченици	164

4.9 Други прилошкоопределбени зависни дел-реченици во англискиот јазик	171
4.9.1 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за опсег (<i>Domain adjuncts</i>).....	172
4.9.2 Модални прилошкоопределбени зависни дел-реченици	174
4.9.3 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици поврзани со чинот на говорот	175
4.9.4 Сврзувачки прилошкоопределбени зависни дел-реченици	177
4.9.5 Контрастивни (<i>contrastive</i>) прилошкоопределбени зависни дел-реченици.....	179
4.9.6 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за изразување исклучок (<i>Clauses of exception</i>)	180
4.9.7 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за преференција (<i>Clauses of preference</i>)	181
5. ЗАКЛУЧОК	182
6. БИБЛИОГРАФИЈА	185

ВОВЕД

Општопознато е дека споредбениот пристап при проследувањето на граматичките елементи на еден странски јазик и на мајчиниот јазик игра голема улога во нивното проучување, зашто на тој начин се доаѓа до суштинско и целосно разбирање на граматичкиот елемент што се истражува. Потребата од ваков пристап се појавува кај сите студенти што изучуваат странски јазици, особено кога станува збор за синтаксата, која бара, освен многубројни претходни знаења, и посебна логика. Токму поради тоа се наметна идејата дека еден ваков труд, посветен на именуваните синтаксички елементи, ќе ни биде корисен првенствено нам, а потоа и на сите други што се занимаваат со англискиот јазик.

Земајќи ја предвид разновидноста на структурите со кои се изразуваат прилошките определби, како и нивните многубројни семантички нијанси, овој труд претставува предизвик зашто неговиот предмет на истражување е особено атрактивен.

Со оглед на тоа што граматичките елементи во албанскиот и во англискиот јазик не можат да бидат идентични, често се јавуваат потешкотии при учењето на странскиот јазик. Тие се евидентни особено при преведувањето различни текстови, кога треба да се изберат соодветни еквиваленти на оние елементи што не постојат во едниот или во другиот јазик. Се надеваме дека доколку правилно се обработи оваа тема, со потребната сериозност, тогаш овој труд ќе им биде од полза на студентите, олеснувајќи им го разбирањето на овие синтаксички единици.

Не може да се каже дека прилошките определби во англискиот или во албанскиот јазик не се обработени доволно, особено во однос на англискиот јазик, каде што голем придонес, освен авторите чиј мајчин јазик е англискиот, како што е Родни Хаделстон, имаат дадено и странските проучувачи, пред сè Херман Векер, но и редица други. Достапни ни се и трудови за прилошките определби од областа на синтаксата на албанскиот јазик, особено оние на Мехмед Челику, но сепак едно поцелосно компаративно проучување на овие два јазика токму во овој сегмент сè уште недостасува во постојната лингвистичка литература.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ

Една од најбитните задачи на синтаксата е идентификување и анализа на реченичните членови. Во простите реченици анализирањето на членовите се прави според синтаксичките особености, но кога станува збор за сложените реченици, а особено за оние комплицирани, таканаречени „тешки реченици“, синтаксичките карактеристики не се доволни за нивната анализа, па често се јавува дилема во врска со некоја структура. Оттука, се поставува прашањето што би можело да ни помогне за да ги разбереме што подобро овие комплексни структури и точно да ги определиме реченичните членови.

Поради синтаксичката и семантичката разновидност на прилошките определби, најнапред се јавуваат потешкотии во однос на нивното идентификување, па следствено се појавуваат и различни толкувања на прашањето *што е прилошка определба*. Овие синтаксички единици, со сите можни синтаксички и семантички пројави, Квирк ги именува *adverbials*, како реченични членови, а во потесна смисла ги дели на неколку групи, при што само како модификатор на глаголот се јавува номенклатурата *adjuncts*. Наспроти ова, Хаделстон за нив го употребува терминот *adjunct* како суплемент, објаснувајќи дека прилошката определба се анализира не само како глаголски модификатор туку и како реченичен модификатор, а притоа ги разликува од истите форми што се појавуваат како задолжителни елементи, кои, пак, ги нарекува *predicative complement*.

ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на ова истражување е да се направи споредбена анализа на прилошките определби и на методите со кои се идентификуваат нивните особености во албанскиот и во англискиот јазик и целосно да се објаснат како сличностите така и разликите, но и причините за тие разлики.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Целта на ова истражување е да се посочат општите и специфичните разлики помеѓу прилошките определби во англискиот и во албанскиот јазик. Истовремено, интенцијата е да се укаже на можниот избор при употребата на прилошките определби во случаи кога постои значителна разлика помеѓу двата јазици, со што би им се помогнало на студентите

што го изучуваат англискиот јазик во совладувањето на синтаксичките содржини, и да им сепомогне во подоброто познавање и разбирање на структурата и на функцијата на прилошките определби на синтаксичко рамниште.

Задачата на оваа истражување е детално да ги истражи и да ги анализира прилошките определби во англискиот и во албанскиот јазик, и тоа како врз основа на нивната семантичка поделба на групи и подгрупи така и врз основа на нивните структурни форми со кои се реализираат, било да се работи за еден збор, за група зборови (фраза, синтагма) или, пак, за зависна дел-реченица; да зборува за позицијата на прилошките определби, како и за прашалните форми со кои се наоѓаат во случаите кога тие се важни и неопходни за нивното поддобро разбирање; да ги објасни разликите и сличностите помеѓу прилошките определби во англискиот и во албанскиот јазик; да ги разјасни начините на користење на прилошките определби во едниот или во другиот јазик кога тие значително се разликуваат и да извлече заклучоци во однос на користењето на прилошките определби тогаш кога недостасува еквивалент во некој од јазиците. Со цел споредбената анализа да биде целосно објективна и издржана, во овој труд се земени примери од неколку романи на Исмаил Кадаре – *Aksidenti*, *Ura me tri harqe*, *Kronikë në gur*, *Vajza e Agamemnonit*, *Darka e Gabuar*, како и од нивните преводи на англиски јазик направени од Џон Хоџсон.

ХИПОТЕЗИ

Во посебни случаи, кога станува збор за прилошки определби од англискиот јазик кои со таква форма, структура и со такви функции не постојат во албанскиот јазик и, спротивно, кога овие синтаксички особености на прилошките определби од албанскиот јазик не постојат во англискиот јазик, тоа не значи дека сме соочени со нерешлива ситуација зашто тие синтаксички карактеристики можат да бидат заменети со модифицирани форми како еквивалентни со цел да пренесат исто значење, иста вредност и смисла.

Дефинирањето на синтаксичката функција на реченичните членови не треба да се прави само врз основа на синтаксичките особености, туку треба да се земе предвид и нивната семантика.

МЕТОДИ

Во разработката на трудот се користи компаративниот метод, бидејќи природата на темата, самата по себе, бара споредба со цел да се истакнат разликите, како и сличностите помеѓу овие два јазика. Исто така, за да се определи прилошката определба како целина преку запознавање на карактеристиките и на врските на нејзините составни делови се користи и субјективната анализа. Дескриптивниот метод ни помага во опишувањето на јазичните појави што се предмет на истражување во овој труд, како и за нивно објаснување. Овој метод ни помага и за да појасниме зошто една теорија се претпочита во споредба со друга за да се објасни определена синтаксичка појава. Проследувањето на овие појави се врши и според генеративните идеи за истражување на синтаксичките единици, што е многу значајно за подетално анализирање на синтаксичките структури. Описот е направен врз основа на консултираната литература која вклучува трудови од многу современи научници и истражувачи, а особено се земаат предвид ставовите на Р. Квирк (Quirk, R. et al., 1985), како покласични истражувачи, но и на Р. Хаделстон и Г. Пулум (Хаделстон и Пулум 2002), како иноватори во модерната граматика. Во врска со албанскиот јазик се земаат предвид истражувањата на М. Челику (Çeliku, M. et al 2002), кои се базични во рамките на граматичките и на албанолошките студии во целина.

ЗНАЧЕЊЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Оваа истражување е од големо значење за синтаксичките проучувања. Во таа смисла, се очекува да им помогне особено на студентите што се занимаваат со синтаксата само на едниот јазик, било да е албанскиот или, пак, англискиот, подобро да ги разберат синтаксичките проблеми, давајќи им нов агол на гледање на синтаксичките структури. Исто така, се очекува овој труд да им биде од полза и на преведувачите од албански на англиски и обратно, особено во изнаоѓањето решение при преведувањето на прилошките определби во случаите кога некои форми од едниот јазик недостигаат во другиот јазик.

ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Од оваа истражување се очекува да ја потврди претпоставката дека секое значење предадено со прилошките определби од едниот јазик може да се преведе и на другиот јазик преку модифицирани форми како еквиваленти тогаш кога такви специфични

структури не постојат во другиот јазик. Исто така, овој труд треба да докаже дека за дефинирањето на синтаксичката функција на реченичните членови освен синтаксичките особини, треба да се земе предвид и семантиката.

СОДРЖИНА НА ТРУДОТ

Трудот е поделен на четири глави. Во првата глава се зборува за основните особини на прилошките определби, како појдовна точка, каде што прилошката определба се дефинира како синтаксичка единица која е предмет на интерес во овој труд. Значи, се обработуваат аспекти и теориски пристапи кон прилошката определба од различни граматичари, како во англискиот така и во албанскиот јазик. Исто така, се зборува и за другите синтаксички својства кои се поврзани со прилошките определби, како што се позицијата, прашањата на кои одговараат итн.

Во втората глава се анализира поделбата на прилошките определби во семантички групи, при што во прв план се ставени типичните прилошки определби што се присутни во двата јазика. Исто така, се третираат и специфичните прилошки определби од англискиот јазик, за кои многу се расправа во постојните граматика, и во однос на нив се прави обид да се изнајдат нивните еквиваленти во албанскиот јазик, како и да се даде нивна класификација.

Третата глава е посветена на начините на образување на прилошките определби што се реализираат само со еден збор или со група зборови (фрази – синтагми). Се зборува и за случаите кога некои специфични семантички нијанси на истата група се постигнуваат со една одредена структура, при што се упатува и на нивните еквиваленти во другиот јазик, кога тие нијанси не се постигнуваат со исти синтаксички форми.

Земајќи ги предвид спецификите на внатрешната структура на дел-речениците, кои имаат (во повеќето случаи) исти граматички особености како и речениците, а структурно се многу поразлични од зборовите или од фразите, во четвртата глава се разгледуваат токму овие структури, и тоа врз основа на нивната семантичка поделба, сврзувачките средства со кои се поврзуваат со главната дел-реченица, како и врз основа на внатрешните форми со кои се појавуваат.

INTRODUCTION

It is widely known that the comparison of grammar elements of a foreign language with the native language plays a crucial role in their learning, through which comparisons we are coming to a genuine and full understanding of the grammatical element that is being researched. A great need for such comparison appears to all students that learn foreign languages, especially in the case of the syntax which requires, except a lot of previous knowledge, also a special logic. It is precisely because of this that this work upon these syntactic elements will be useful primarily for me, then for all the others dealing with the English language.

Considering the diversity of structures with which the adjuncts are realized, as well as their oversized various semantic nuances, this paper represents a challenging and attractive object of research.

Given that the grammatical elements of these two different languages cannot be identical, often we come to difficulties in learning a foreign language, especially in translating various texts, in an attempt to adapt equivalents of those elements that do not exist in one or in the other language. I hope that, if I properly process this theme, with the necessary seriousness, then this work will be of benefit to students, making it easier to these syntactic units.

It cannot be said that adjuncts in English or Albanian language are not researched enough, especially in the English language where a great contribution, apart from the English authors like Rodney Huddleston, is also given by foreign authors like Herman Wekker and others. There are also a lot of research papers for adjuncts in Albanian language available to us in the field of syntax, especially scientific books from Mehmet Çeliku, but a comparative work between these two languages is missing to the linguistic treasure of books.

THE IDENTIFICATION OF THE PROBLEM

One of the most important tasks of the syntax is the identification and analysis of Sentences constituents. In the simple sentences the analysis of the constituents is made according to syntactic features, but when it comes to complex sentences, especially those complicated sentences called "heavy sentences", the syntactic properties are not sufficient for their analysis, so we often come to uncertainty for any structure. What could help us to better understand these 'heavy structures', and to accurately determine the sentence constituents?

The adjunct with its overall syntactic and semantic diversity presents great difficulties in their identification, as a consequence, there are different interpretations of the question 'what is Adjunct?' Quirk names these syntactic units with all their possible syntactic and semantic forms *adverbials*, as a sentence constituents where only in a narrow sense he divides them into several groups where, the nomenclature adjuncts appears just as a modifier of the verb. While Huddleston uses the term adjunct as a supplement for these syntactic units, explaining that the adjunct is analyzed not only as a verb modifier but also as sentence modifier, while he distinguishes them from the same forms that appear as obligatory elements of the sentence that he calls predicative complements.

THE OBJECT OF RESEARCH

The object of this research is a comparative analysis of adjuncts and methods through which their syntactic features are identified in Albanian and English language and to fully explain the commonalities as well as the differences and the reasons for them.

GOALS AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH

The purpose of this research paper is: to point out the general and specific differences between adjuncts in English and Albanian language: to provide a choice of use of adjuncts in cases when they differ significantly from one language to another, which generally should help students that learn English with the difficulties they face in learning the syntax, and also help them to better understand the structure and function of adjuncts in the field of syntax.

The task of this research is: to carefully investigate and analyze adjuncts in English and Albanian language, based on their semantic division into groups and subgroups, and on their structural forms through which they are realized, being a single word or a group of words (a phrase), or a dependent clause: to discuss the position of adjuncts as well as the question forms through which they are elicited in cases where they are essential and necessary for their better understanding: to explain the differences and similarities between the adjuncts in English and Albanian language: to clarify the modality of using the adjuncts in both languages when they significantly differ, and to draw conclusions about the use of adjuncts in cases where the equivalent is missing in the other language. For the sake of the reliability of these comparative analyzes, examples through which this research paper is based are taken from the novels of

Ismail Kadare – ‘*Aksidenti*’, ‘*Ura me tri harqe*’, ‘*Kronikë në gur*’, ‘*Vajza e Agamemnonit*’, ‘*Darka e Gabuar*’ and their translations into English by John Hodgson.

HYPOTHESES

In special cases when the shape, structure and functions of adjuncts in English do not exist in Albanian, and conversely, when these syntactic features of adjuncts in Albanian language do not exist in English, it doesn’t mean that we have come to an unsolved situation but these syntactic features can be replaced with modified forms as equivalents to convey the same meaning, value and purpose.

Defining the syntactic function of the sentence constituents should be carried out not only through the syntactic features, but their semantic meaning should be taken under consideration as well.

METHODS

In this research paper mainly the comparative method will be used, since the nature of the topic itself requires comparison, in order to highlight the differences and similarities between these two languages. The subjective analysis also will be used to come to an understanding of adjuncts as a whole by getting to know the features and relationships of their internal constituent parts. Descriptive method will help us to describe linguistic phenomena, which are the object of research in this paper, as well as their explanations. Also it will help us to describe why a certain theory is preferred over another for an explanation of a particular syntactic phenomenon. Analysis of these phenomena will be performed through generative ideas for exploring the syntactic units, which is very important for a detailed analysis of syntactic structures. The Description will be based on the consulted literature of many modern scientists and researchers, particularly will be taken into account the views of Quirk, R. et al. (1985) as somewhat classical researchers, while Huddleston R. & G. Pulum (2002) as innovators in modern grammar. On behalf of Albanian language mainly the research views of Çeliku, M. et al. (2002) will be taken under consideration, that represent the basis of the overall Albanian grammar.

THE SIGNIFICANCE OF THE RESEARCH

This research is of great importance in the field of syntax. In particular it is expected to help students dealing with the syntax of only one language, either Albanian or English, for a better understanding of syntactical problems, giving them a new point of view toward syntactic structures. Also, this work is expected to be of benefit for translators from Albanian to English and vice versa, especially in finding a solution for translation of adjuncts in cases when some forms in one language are lacking in the other language.

THE EXPECTED RESULTS

From this research, the assumption is expected to be proven that any semantic meaning given by adjuncts from one language may be translated into another language through modified forms as equivalents in cases where such specific structures do not exist in the other language. Also, this work should prove that for defining the syntactic function of sentence constituents ,apart from syntactic features, the semantic meaning should be taken under consideration as well.

THE CONTENTS OF THE RESEARCH PAPER

The paper is divided into four chapters. The first chapter, as an introductory section, deals with basic features of adjuncts as syntactic unit which is the Object of research. Hence, it will provide various viewpoints and different theoretical approaches to adjuncts from various grammarians, both in English and in Albanian language. It also deals with other syntactic properties that are associated with adjuncts such as the position, question forms used to elicit them, etc.

In the second chapter analyzes will be done upon the division of adjuncts into semantic groups, where in the foreground will be the typical adjuncts that are encountered in both languages. It will also treat other specific adjuncts which appear in English that are discussed in the grammar of the English language, where an attempt will be made to find their equivalents in the Albanian language, as well as their classification.

The third chapter is reserved for the internal structure of the adjuncts that are realized only by a word or a group of words (phrases). We will also discuss the instances where specific semantic variation of the same group can be achieved with a particular structure, where opinions

will be given for their equivalents in the other language in cases when such semantic variations cannot be achieved with the same syntactic forms.

Taking into account the specifications of the internal structure of clauses, which possess (in most cases) the same grammatical features as sentences and structurally too different from words or phrases, the fourth chapter deals with precisely these structures based on their semantic groupings, the connective tools that they use to subordinate with the main clause, as well as their internal forms with which they appear.

1. ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

1.1 Општ преглед

Прилошката определба во албанскиот јазик се објаснува како втор член на реченицата наспроти главните реченични членови – подметот и прирокот. Прилошката определба се дефинира како втор член на реченицата, кој остварува врски со реченичниот член од кој зависи и се поврзува со него со насока (насочување) и придружба (приклучување/*bashkim*). Прилошката определба најчесто означува место, време, причина, цел, начин, количество, степен, но и други релации, (Челику М. и др. 2002: 279).

Во англискиот јазик прилошките определби се карактеризираат како периферни и опциони елементи во споредба со другите членови на реченицата именувани како *complements* (освен подметот и прирокот), и како такви ги нарекуваат *supplements*.

Земајќи ја предвид синтаксичката и семантичката разновидност, како и внатрешната структура, за прилошките определби се користат неколку термини како на албански така и на англиски јазик. Во лингвистичката литература посветена на албанскиот јазик се среќаваат термините – *plotësit e rrethanës / ndajfoljor/ rrethanor*, додека во онаа за англискиот јазик се употребуваат именувањата *adverbials / adjuncts*. Терминот *adverbials* го користи Р. Квирк (Quirk, R. at al. 1985: 478), кој според граматичката функција ги дели на подгрупи, и тоа на: типични прилошки определби (*adjuncts*), подредени прилошки определби (*subjuncts*), дискурсни прилошки определби (*disjuncts*) и сврзувачки прилошки определби (*conjuncts*), за кои се зборува во понатамошниот текст (во точката 1.3.).

Кај Родни Хаделстон и Џефри Пулум (Rodney Huddleston, Geoffrey Pullum 2002: 665) го среќаваме терминот *adjuncts*, а структурните единици како *subjuncts*, *disjuncts* и *conjuncts* се определуваат како подгрупи на *adjuncts* и се именуваат поинаку.

Друг аспект според кој прилошките определби суштински се разликуваат од другите реченични членови е нивната интерна структура, која се реализира со многубројни различни форми. Имено, во албанскиот јазик прилошките определби се реализираат со еден збор (прилог, именка со предлог или без предлог, заменка, нелични форми на глаголот), со синтагма (именска или прилошка) и со зависна дел-реченица. Во

англискиот јазик, пак, прилошките определби се реализираат со именска, со прилошка и со предлошка фраза, како и со зависна дел-реченица.

1.2 Суплемент (модификатор) наспроти комплемент

Синтаксичката и семантичката разновидност, како и внатрешната структура на прилошките определби (до некаде и сличностите со другите синтаксички единици), ги прави прилошките определби ни малку лесни за објаснување, особено во поглед на тоа што поточно подразбираме под поимот *прилошка определба*.

Една јасна и прецизна поделба во врска со разновидноста на прилошките определби мора да се направи помеѓу суплементот (модификатор или додаток) и комплементот. Во врска со ова прашање, многу граматичари застапуваат свои ставови, кои во голема мера се слични едни на други.

Според Лин Берк (Berk, M. Lynn 1999: 186), поимот прилошка определба се употребува за да се опише еден опционен елемент кој не е од суштинско значење за граматичката коректност на реченицата. Тој, исто така, додава дека прилошката определба е опциона само врз основа на фактот што не е граматички задолжителна и што ни дава клучни информации во дискурсот.

Ноел Бартон-Робертс (Burton-Roberts 1997: 101) ги карактеризира прилошките определби како елементи што не функционираат како комплементи, туку како елементи кои ни даваат дополнителни, но не суштински информации.

Иако Хаделстон и Пулум (Huddleston & Pullum 2002: 663–784) ги споделуваат речиси истите ставови, тие им го посветуваат поглавјето 8 од книгата *Grammar of the English Language* на прилошките определби кои функционираат како модификатори и на одредени видови комплементи (помалку централни видови) кои се семантички поврзани со прилошките определби. Според Хаделстон и Пулум (2002: 665), поимот *adjunct* ги покрива модификаторите во глаголска фраза или во реченица заедно со слични суплементи. Од друга страна, некои од синтаксичките единици што се слични со прилошките определби (според морфолошката структура и според значењето) ги

дефинира како комплементи врз основа на тоа што се задолжителни граматички членови на реченицата.

Нешто повеќе за опозицијата комплемент – суплемент зборува Квирк (1985: 50). Тој ги опишуваат прилошките определби како најпериферни елементи кои обично (најчесто) се опциони, како и мобилни, и се употребуваат по волја (желба). Притоа, додава дека не е можно точно да се ограничи бројот (обемот) на прилошките определби што можат да се појават во една реченица. Другите реченични членови, како подметот, предметот и комплементите се, во различен степен, повеќе периферни од прирокот и помалку периферни од прилошката определба. Всушност, прилошката определба е хетерогена единица во чии рамки постојат релативно централни и релативно периферни видови прилошки определби. Некои од прилошките определби не можат да се поместат, а, пак, други се задолжителни. Кога прилошките определби се од суштинско значење за да се заокружи значењето на прирокот, некои граматичари ги определуваат како комплементи. Квирк (1985: 55) прави паралела помеѓу комплементите и задолжителните прилошки определби, кои во голема мера се ограничени на прилошките определби за место, но вклучува и некои прилошки определби за време: *The next meeting will be on the 5th February*, а поретко и прилошки определби за начин: *They treated her kindly*. Исто така, тој ги дели на прилошки определби кои се јавуваат во шемата SVA (подмет + прирок + прилошка определба) и прилошки определби кои се јавуваат во шемата SVOA (подмет + прирок + предмет + прилошка определба).

Но и покрај сите овие мислења и појаснувања за прилошките определби, останува тешката задача тие да се препознаат во некои примери каде што не е примарна само граматичката неопходност, туку како неопходно се јавува и нивното значење, на пример:

- [1] John washed his face *carefully*.
- [2] John didn't wash his face *carefully*.

Во двата примера се гледа дека прилошката определба за начин *carefully* не е граматички неопходна, што значи дека може и да не се употреби:

John washed his face.

John didn't wash his face.

Во првата реченица значењето останува исто, само што се губи една дополнителна информација, но во втората реченица испуштањето на прилошката определба ѝ дава друга смисла на реченицата.

1.3 Специфични прилошки определби според нивната граматичка функција

Друго интересно гледање на некои специфични прилошки определби е и фактот дека не сите прилошки определби функционираат како модификатори на прирокот, туку некои од нив ја модифицираат целата реченица или пак се семантички поврзани со подметот.

Квирк (1985: 501) им посветува посебно внимание одделувајќи ги од типичните прилошки определби, па така освен поимот *adjunct*, тој додава и групи именувани како *subjunct*, *disjunct* и *conjunct*. Според него (1985: 566), поимот *subjunct* се однесува на оние прилошки определби што имаат, во поголем или помал степен, подредена (субординациска) функција во компарација со другите реченични членови. „Подредената функција“ може да се примени на целата реченица во која функционира *subjunct*, а може да се работи за подреденост на одреден член на реченицата (најчесто на подметот). Детално разгледувајќи ги, тој ги групира на следниов начин:

- Подредени прилошки определби со широка насоченост (*Wide orientation subjunct*):
  - Гледиште (*View point*).
  - Учтивост (*Courtesy*).
- Подредени прилошки определби со тесна насоченост (*Narrow orientation subjunct*):
  - Елемент (*Item*):
    - ∅ насоченост на подметот (*Subject orientation*);

- Ø глаголска фраза (*Verb phrase*);
- Ø предикација (*Predication*):
  - “ временски однос (*Time relationship*);
  - “ временска фреквенција (*Time frequency*).
- Истакнувачи (*Emphasizers*).
- Интензификатори (*Intensifiers*):
  - Ø засилувачи (*Amplifiers*):
    - “ средство за максимизирање - максимизатори (*Maximizers*);
    - “ поттикнувачи (*Boosters*);
  - Ø ублажувачи (*Downtoners*):
    - “ приближувачи (*Approximators*);
    - “ медијатори (*Compromisers*);
    - “ намалувачи (*Diminishers*);
    - “ средство за минимизирање - минимизатори (*Minimizers*).
- Фокусирачки (*Focusing*):
  - Ø ограничувачки (*Restrictive*):
    - “ исклучни (*Exclusives*);
    - “ засебни (*Particularizers*);
  - Ø додатни (*Additive*).

Прилошките определби наречени реченични прилошки определби (*sentence adverbials*) имаат тенденција да квалификуваат, преку нивното значење, цела реченица или

дел-реченица наместо само еден член на реченицата, како што е прирокот. Како такви, Р. Квирк (1985: 612) ги дели на дискурсни прилошки определби (*disjuncts*) и на сврзувачки прилошки определби (*conjuncts*).

Дискурсните прилошки определби (*disjuncts*) имаат надредена функција во однос на другите реченични членови; тие се синтаксички повеќе одвоени и во одредена смисла „надредени“ со тоа што имаат обем што се проширува на реченицата во целост. Тие понатаму се делат на:

- дискурсни прилошки определби за изразување став кон говорот (*Style disjuncts*);
- дискурсни прилошки определби за изразување став кон содржината (*Content disjuncts*).

Сврзувачките прилошки определби (*conjuncts*), со оглед на тоа што многу се разликуваат од реченичните членови кои се меѓусебно тесно поврзани, како што се подметот, комплементот и предметот, често според своето значење се слични со сврзниците. Овие прилошки определби повеќе имаат функција да поврзуваат независни реченици отколку да донесуваат информации во една интегрирана реченица. Квирк (1985: 613) ги дели овие прилошки определби на седум групи и неколку подгрупи:

- Подредување (*Listing*):
  - Според број (*Enumerative*).
  - Според додаток (*Additive*):
    - Ø еднаквост (*Equative*);
    - Ø засилување (*Reinforcing*).
- Сумарни (*Summative*).
- Апозициски (*Appositional*).
- Резултативни (*Resultive*).
- Заклучувачки (*Inferential*).

- Контрастивни (*Contrastive*):
  - Реформулациски (*Reformulatory*).
  - Заменски (*Replacive*).
  - Контрастирачки (*Antithetic*).
  - Допусни (*Concessive*).

- Преодни (*Transitional*):
  - Дискурсни (*Discoursal*).
  - Временски (*Temporal*).

Интересен е фактот дека Хаделстон и Пулум (кои се сметаат за современи и едни од најсериозните истражувачи на англиската граматика) овие специфични прилошки определби не ги издвојуваат од другите типични прилошки определби наречени *adjuncts*, туку ги групираат под различни термини и, нормално, ги објаснуваат детално нивните синтаксички и семантички функции. За прилошките определби наречени *subjuncts* ги употребуваат термините *act related adjuncts / polarity-sensitive aspectual adjuncts / domain adjuncts / modal adjuncts*, прилошките определби наречени *disjuncts* ги именуваат како *evaluative adjuncts / speech act related adjuncts*, а за прилошките определби познати како *conjuncts* го користат терминот *connective adjuncts*. За сите овие поделби на прилошките определби врз база на семантичките функции, подетално ќе се зборува во понатамошниот текст (во точката 1.5.).

Ваквите детални поделби на специфичните прилошки определби во англискиот јазик, нормално, го надминуваат истражувањето на овие единици во албанскиот јазик. Сепак, Челику. (2002: 366) се обидува да ги објасни ваквите слични семантички единици кои не се третираат како прилошки определби. Имено, во албанскиот јазик, освен примарните и секундарните реченични членови, се појавуваат и други единици наречени вметнати зборови/група зборови кои главно се карактеризираат со посебна интонација и се одделуваат со пауза. Овие единици се појавуваат без некоја граматичка поврзаност со другите реченични членови, но сепак тие се семантички поврзани со целата реченица во

која се појавуваат. Различни граматичари ги именуваат и како придружни членови/независни зборови итн., но тие главно не се третираат како реченични членови. Според Челику (2002: 366), вметнатите зборови/група зборови го изразуваат ставот на говорителот кон тоа што го кажува, изразуваат процена, модална карактеризација или односи на една реченица со друга. Авторот izdelува најмалку седум подгрупи на овие специфични единици – вметнати зборови или група зборови, со кои се искажува:

- Степен на вистинитоста на исказот:
  - *Sigurisht, vërtetë, mbase, kushedi, për besë* итн.
- Емоционална процена на исказот:
  - *Fatmirësisht, lumturisht, çuditërisht, për habi* итн.
- Степен на важноста на некој факт:
  - *Mbi të gjitha, aq më tepër, në mënyrë të veçantë, kryesisht* итн.
- Логичка врска:
  - *Përveç kësaj, ndër të tjera, anasjelltas, kështu* итн.
- Извор на исказот:
  - *Sipas tij, sipas njoftimeve* итн.
- Ставот на говорителот за начинот на формулирање на исказот:
  - *Me një fjalë, shkurt, më sakt* итн.
- Привлекување на вниманието на соговорникот:
  - *Të lutem, ama, që thua zotrote, do ti* итн.

Овие синтаксички единици, било да се специфични прилошки определби, прилошки определби на реченицата или вметнати зборови/група зборови, се третираат детално во рамките на типичните прилошки определби поради нивната голема меѓусебна семантичка поврзаност.

1.4 Позиција на прилошките определби во реченицата

Албанскиот јазик е познат како јазик што има слободен систем на подредување на составните елементи во реченицата. Од другата страна, англискиот јазик има затворен систем на подредување на функционалните елементи на реченицата. Овие јазици се развиле така главно поради падежниот систем што го има албанскиот јазик, од една страна, и загубата на падежните форми во англискиот јазик, од друга. Меѓутоа, прилошките определби во англискиот јазик се донекаде послободни во нивното распоредување во реченица за разлика од другите реченични членови, поради што тој е посличен со албанскиот јазик.

Во англискиот јазик, иако прилошките определби се појавуваат во сите можни позиции, сепак постојат и определени критериуми и ограничувања за тоа кои прилошки определби можат да се појават во одредена позиција во зависност од интерната структура на самата прилошка определба, како и од нејзините синтаксички и семантички својства.

Позицијата на прилошките определби е под силно влијание (а) на внатрешната форма и (б) на семантичката категорија (Хаделстон и Пулум 2002: 780). Тие разликуваат три главни позиции на прилошките определби: *Front* (предна), *Central* (средна) и *End* (крајна). Овие позиции ги определуваат во однос на другите реченични членови, и тоа *Front* (предна) е позиција пред подметот, *Central* (средна) е позиција помеѓу подметот и прирокот и *End* (крајна) е позиција по прирокот. Исто така, даваат и некои генерални појаснувања дека (освен одделните интонативни интерполации) прилошките определби што се реализирани со зависна дел-реченица или содржат зависна дел-реченица не заземаат средна позиција; за разлика од нив, за предлошките и за именските фрази е многу помала веројатноста да се појават во оваа позиција од прилошките определби реализирани со прилози; во сите три главни позиции се вообичаени прилошки определби реализирани со прилози.

Според Квирк (1985: 490), помеѓу прилошките определби и другите реченични членови има една јасна разлика во релативната слобода со која прилошката определба може да се јави во различни позиции во реченицата. Тој додава и неколку фактори кои влијаат врз изборот на позицијата на прилошките определби, како што се: информацијата што ја носи реченицата, типот на прилошката определба (генерално, прилошките

определби реализирани со само еден збор се помобилни, а личните зависни дел-реченици (finite clauses) се помалку мобилни) и семантичката типологија на прилошките определби. Квирк, исто така, разликува три главни позиции, но додава и неколку подгрупи, како што се: почетна (*initial*); средна (*medial*), со подгрупите: почетна средна (*initial medial*), вистинска средна (*medial true*), средна средна (*medial medial*) и крајна средна (*end medial*); крајна (*end*), со подгрупите: почетна крајна (*initial end*) и вистинска крајна (*end true*). Оваа поделба на позициите се однесува на целата проста реченица или на дел-реченица во сложените реченици.

Во почетна (*initial*) позиција можат да се појават повеќето типови прилошки определби освен прилошките определби за степен (*degree adverbials*), кои не се вообичаени во оваа позиција. Според граматичките својства, во оваа позиција се појавуваат реченичните прилошки определби (*sentence adverbials*), како што се *disjuncts* и *conjuncts*, кои ја конституираат базичната шема наречена *scene setting*.

Средната (*medial*) позиција најопшто се опишува како позиција помеѓу подметот и прирокот, во која се појавуваат кратките прилошки определби, а само ако се настојува да се постигне некаков специфичен ефект, може да се употреби и дел-реченица или подолга предлошка фраза, и тоа секогаш изделена со запирки. Според семантичките својства, повеќето се модални прилошки определби и прилошки определби за степен. Според граматичките својства, се појавуваат таканаречените интензификатори (*intensifiers*) и фокусирачки подредени прилошки определби (*focusing subjuncts*), подредени прилошки определби за предикација (*predication subjuncts*) и некои дискурсни прилошки определби (*disjuncts*) како *obviously* и одредени сврзувачки прилошки определби (*conjuncts*) како *also*.

Крајната (*end*) позиција е онаа што е лоцирана по сите компленти како задолжителни членови на реченицата. Во оваа позиција се појавуваат повеќето од прилошките определби, но не и модалните. Според структурата, ова место е резервирано главно за предлошките фрази и за дел-речениците.

И во албанскиот јазик прилошката определба ја среќаваме во сите позиции, но може да се каже дека нејзиното појавување во одредена позиција не е условено од некој фактор. Имено, постои една тенденција на употреба на одредена неутрална или вообичаена шема според редоследот: подмет + прирок + предмет + прилошка определба. Меѓутоа, редот на зборовите во реченицата може да не биде неутрален ако говорителот на

тој начин сака да постигне смисловно истакнување на одреден збор, односно ако некој збор сака да го издели како поважен од другите. Со ова, значењето на реченицата останува исто, но таа добива различни семантички нијанси или стилски карактер. Според ова, слободно може да се забележи дека постојат различни позиции на прилошките определби.

Земајќи ја предвид хетерогеноста на прилошките определби во однос на нивната структура, како и семантичките функции, во овој труд даваме детален преглед на компаративното проучување на нивната позиција во албанскиот и во англискиот јазик, и тоа за секоја прилошка определба одделно.

2. СЕМАНТИЧКИ КАТЕГОРИИ НА ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Определувањето на семантичките категории за сите можни прилошки определби во англискиот јазик претставува комплексна задача. Затоа не изненадува тоа што лингвистите не се согласуваат околу критериумите што треба да се користат во креирањето на овие категории и за тоа каде треба да се повлече семантичката граница (М. Лин Берк 1999: 202). Ваквиот став го поддржуваат и Хаделстон и Пулум (2002: 665). Според нив, елементите за кои се зборува изразуваат премногу широк спектар на семантички категории и не можеме да се надеваме дека ќе обезбедиме една целосна покриеност. Тие истакнуваат дека тоа може да се постигне преку изделување 26 јасни и препознатливи семантички групи на прилошки определби.

Квирк (1985: 478) не го сфаќа широкиот спектар на семантичките категории како „стравотен“, туку како едно од главните својства што ги прави прилошките определби прилично различни од другите членови на реченицата. Утврдувајќи ги семантичките категории на прилошките определби, тој ги испреплетува со граматичките категории и создава четири главни групи: *adjuncts* (прилошки определби што го модифицираат прирокот), *subjuncts* (подредени прилошки определби), *disjuncts* (дискурсни прилошки определби) и *conjuncts* (сврзувачки прилошки определби).

И во албанскиот јазик изделувањето на семантичките категории на прилошките определби не е лесна задача. Овој став го прифаќа дури и Челику (2002: 270), кој појаснува дека прилошките определби изразуваат одредени односи кон другите реченични членови. Тие имаат широк спектар, па затоа тој се задржува само на најглавните и најјасните односи.

Во оваа глава правиме еден обид за семантичка класификација и компарација на прилошките определби во албанскиот и во англискиот јазик, земајќи ги предвид сознанијата, критериумите и пристапите кон прилошките определби на врвните лингвисти претставени во претходниот текст.

2.1 Прилошки определби за место

Во албанскиот јазик прилошките определби за место се опишуваат како елементи што изразуваат просторни односи, го означуваат местото на вршење на дејството или местото на појавување на особината. Понекогаш овие прилошки определби можат да го определат местото во фигуративна смисла (Челику М. и др. 2002: 270). Како такви, тие се делат на:

- Статички прилошки определби за место – укажуваат на местото во вообичаена смисла на зборот:

[3] Çfarë dukej në pasqyrëzën *sipër timonit*?

- Динамички прилошки определби за место:

[4] Një vrundull i ri ere po i vërtiste tufat e gjetheve *rreth shtyllave të hekurta të ndriçuesve*.

Тргувајќи од семантичкото значење, динамичките прилошки определби за место можат да се поделат на:

- Прилошки определби за место што означуваат општа насока:

[5] *Nga tarraca* e mbyllur e katit të gjashtëmbëdhjetë, pamja ishte si në çdo stinë, e bukur.

- Прилошки определби за место што ја означуваат појдовната точка на движењето:

[6] Ishte, pa dyshim, letra më e bukur që kishte mbërritur atë stinë në veriun european *nga pjesa më e largët e kontinentit*.

- Прилошки определби за место што ја означуваат завршната точка на движењето:

[7] Gënjeshtër zbriste si mjegull, përherë e më e dendur, *mbi gjithçka*.

- Прилошки определби за место што означуваат протегање во просторот:

[8] Lopët kullotin lirshëm tërë ditën *nëpër fusha* të gjelbërta.

Просторните односи се испреплетуваат со временските кога прилошката определба се реализира со именка, како: *rruge, shteg, monopati, pyll, fushë* итн., во аблатив со или без зборовите: *gjithë, tërë*, и кога глаголот од кој зависи не означува движење (Челику М. и др. 2002: 275).

[9] Pas mjekut, *rrugës*, pa mbërritur në shtëpi, ajo kishte arritur t'ia zbrazte në telefon gjysmën e mllefit.

Иако во примерот [9] *rrugës* по форма е прилошка определба за место, сепак нејзината намена е да го определи времето што поминало додека дејството се вршело на даденото место.

И во англискиот јазик основната поделба на прилошките определби за место се прави донекаде слично како и во албанскиот, но со многу дополнувања и подгрупи, како што може да се види од она што следува:

- Прилошки определби за место што означуваат локација:

[10] What had he seen *in the mirror*?

- Прилошки определби за место што означуваат промена на локацијата:

[11] Besfort stood up and went *to the buffet car* for a coffee.

- Прилошки определби за место што означуваат помината оддалеченост (*spatial measure-extent*)

[12] The child himself drove the car *for three miles*.

- Прилошки определби за место што означуваат насока:

[13] We looked for you *everywhere*, we expected you.

Кај прилошките определби за место што означуваат промена на локацијата, Хаделстон и Пулум (2002: 687) ги објаснуваат поимите појдовна и завршна точка, па во рамките на просторното значење ги именуваат како:

- Прилошки определби за место што го означуваат поаѓалиштето (појдовната точка):

[14] She thought of what had happened after she came back *from Vienna*.

- Прилошки определби за место што ја означуваат целта (завршната точка):

[15] Drowsily, she stretched her arm further, *to the edge of the bed*.

Понатаму тие објаснуваат дека може да се разликува една посредна форма на овие прилошки определби, кои ги именуваат како:

- Прилошки определби за место што го означуваат патот (*path*):

[16] The aircraft barely carved its way *through the clouds*.

Треба да се споменат и некои посебни примери на прилошките определби за место кои ги izdelуваат Хаделстон и Пулум (2002: 681), и тоа:

- Прилошки определби за место што означуваат контакти со делови на телото:

[17] He had grabbed her *by the hair*.

He had grabbed her hair.

Тие не се поврзани со местото на кое се наоѓаат учесниците, ниту со местото на настанот во целина, туку определуваат врз кој дел од телото е дејствувано.

- Временска интерпретација на прилошката определба за место:

[18] She was going to meet Besfort Y. *in Vienna*.

Овие прилошки определби за место, освен примарната функција, можат да го определат и времето на настанот, кое се утврдува со прашањето: *When was she going to meet Besfort Y.? – When she would be in Vienna.*

- Метонимиски прилошки определби за време:

[19] In fact, *at the party* he had spent an unnecessary amount of time with the woman he almost married.

Од оваа реченица не можеме да го дознаеме местото на дејството, туку се акцентира само настанот.

- Метафорички прилошки определби за место:

[20] *In the silence* she felt defenceless again.

Прилошката определба за место: *In the silence*, е метафорички употребена, а тоа не е поврзано со физичкото место, туку со т.н. „ситуациско место“.

Од описите погоре гледаме дека, генерално, употребата на прилошките определби не се разликува многу во двата разгледувани јазика. Главната разлика се забележува во нивното именување како статички прилошки определби за место (*location* или *position*), динамички прилошки определби за место (*change of location*), прилошки определби што ја означуваат појдовната точка на движењето (*source*), прилошки определби што ја означуваат завршната точка на движење (*goal*). Меѓутоа, може да се каже дека прилошките определби во англискиот јазик се многу пообработени во подгрупи од различни автори и се дадени подетални појаснувања за посредната форма помеѓу појдовната и завршната точка именувана како *path*, која не се среќава во албанскиот јазик.

Уште една потподелба која не ја нотираме во албанскиот јазик е прилошката определба што означува помината оддалеченост – *a hundred miles*, што не значи дека таа не се употребува и во овој јазик, на пример: *një qind milje*, туку само дека не е изделена како специфична прилошка определба. Што се однесува на специфичните прилошките определби за место што се споменуваат во англискиот јазик, овие посебности не се проучени кога станува збор за албанскиот јазик, освен временската интерпретација на прилошката определба за место.

2.2 Прилошки определби за време

Во албанскиот јазик прилошките определби за време се опишуваат како секундарни реченични членови кои изразуваат временски карактеристики на дејството или на состојбата (Челику М. и др. 2002: 273). Како такви, тие се делат на:

- Прилошки определби за време кои го определуваат дејството или состојбата без наведување на временската цел:

[21] E di, e di, ashtu te duket *gjithmonë* halli i tjetrit.

Овие прилошките определби можат да ги означуваат почетната и завршната временска точка.

- Прилошки определби за време кои ја означуваат почетната точка; најчесто се употребуваат со партикулата *që* и прилог, именка со предлог или синтаagma:

[22] Ndaj skishte pse të ngutej *qysh (që) tani*.

- Прилошки определби за време кои ја означуваат завршната точка; најчесто се употребуваат со партикулите *deri/gjer* и прилог, именка со предлог или синтаagma:

[23] Kështu vazhdon disa javë, ndoshta disa muaj, *gjer ditën e katastrofës*.

- Прилошки определби за време што означуваат протегање во времето (*shtrirje në kohë*):

[24] *Një kohë të gjatë* nuk u bë i gjallë.

- Прилошки определби за време што ја означуваат приближната временска цел; се реализираат со именка со предлозите *nga, rreth, në, më*, често поврзани со партикулите *aty, andej*:

[25] *Aty rreth orës dy*, ishte zgjuar i trembur.

Семантичката класификација на прилошките определби за време во англискиот јазик не е едноставна работа, особено кога ќе се земе предвид богатата лингвистичка

литература посветена на ова прашање. Имено, додека Хаделстон и Пулум (2002: 694) зборуваат за прилошки определби за време кои поконкретно ги определуваат како *temporal location, temporal extent: duration, polarity-sensitive aspectual adjuncts* и *adjuncts of frequency*, Квирк (1985: 526) предлага друга поделба, која ја земаме предвид во овој труд поради фактот што е делумно поблиска до семантичката поделба што се применува во албанскиот јазик. Според Квирк (1985: 526), прилошките определби за време се делат на:

- Прилошки определби за временско позиционирање (*Time position adjuncts*)

[26] *Three months later*, the archivist could not hide his astonishment..

- Насоченост нанапред (*Forward span*) – се реализираат со *until/till* и фраза или зависна дел-реченица:

[27] *Until yesterday* you were complaining that it was my fault that you aren't free.

- Насоченост наназад (*Backward span*) – се реализираат со *since* и фраза или зависна дел-реченица:

[28] *Ever since their last meeting*, his mind had harked back continually to everything to do with that feeling.

- Времетраење (*Duration*):

[29] *All week* she had been worrying and trying to ease her mind by phoning regularly.

- Прилошки определби за фреквенција (*Time frequency adjuncts*):

[30] Lulu Blumb sighed, implying that they were thinking on entirely different lines and would *never* agree on anything.

Интересна е и паралелата што Хаделстон и Пулум (2002: 694) ја праваат помеѓу прилошките определби за време и аспектот на прирокот, прикажувајќи дека времето не се наведува само преку елементите на фразата, туку и преку глаголската категорија време. Тие го насочуваат појаснувањето на прилошките определби за време и кон некои специјални случаи како што се:

- Референцијални и нереференцијални:

[31] He told me *yesterday* that I should keep to the pact between us.

[32] You can be murdered by the priest who says mass *on Sunday*.

Во примерот [31], со прилошката определба *yesterday* се наведува како референцијално времето затоа што се знае точно за кое време станува збор, додека во следниот пример – [32], *on Sunday* не упатува на некоја одредена недела, туку на секоја недела кога се одржува миса.

- Временска локација и каузалност:

[33] *When he took his hands away*, she saw that he had really been crying.

Во реченицата под [33] имаме случај на комбинирање на временски и причински однос. Иако дел-реченицата: *When he took his hands away*, ни го посочува времето, сепак нејзината семантичка функција е да ни покаже дека таа (*she*) била во можност да го види поради фактот што тој (*he*) ги тргнал рацете.

Што се однесува на подгрупата што означува времетраење, Хаделстон и Пулум (2002: 703), освен почетната и завршната точка, ја прикажуваат и средната точка, слично на прилошките определби за место за кои стана збор во делот 2.1. Оваа интермедијарна точка се изразува со предлогот *through* и именска фраза.

[34] *Through the entertainment* a shadow of doubt would creep into the tyrant's morbid mind.

Една мала група прилошки определби кои се поврзани со времето, какви што се: *still*, *already*, *yet* и *any longer/more*, Хаделстон и Пулум (2002: 710) ги нарекуваат временско-видски прилошки определби (*Polarity-sensitive aspectual adjuncts*). За нив сметаат дека не се прилошки определби за време, објаснувајќи дека времето дадено во реченицата останува целосно исто како што би било ако овие прилошки определби се испуштат, на пример:

[35] But you can *still* tell me the motive for the murder.

[36] He alone had hit the ground in the car and the couple were *already* separated from him in mid-air.

Значењето на *still* и *already* е повеќе аспектуално од временско, за што ќе стане збор во делот 2.9.2.

Прилошките определби за фреквенција (*Time frequency adjuncts*), Хаделстон и Пулум (2002: 710) ги одвојуваат од прилошките определби за време и ги анализираат како посебни прилошки определби кои го определуваат обемот (квантификацијата) во реченицата и кои можат да се споредуваат со квантификаторите во структурата на именската фраза.

Од описите погоре гледаме дека, генерално, употребата на прилошките определби за време не се разликува многу во албанскиот јазик и во англискиот јазик, а разликите се однесуваат главно на нивното именување, како и на нивното групирање. Имено, во албанскиот јазик се употребуваат изразите *со временска цел* (*me cak kohor*) и *без временска цел* (*pa cak kohor*), кои не ги среќаваме во англискиот јазик. Од друга страна, во англискиот јазик се користат изрази различни од оние во албанскиот јазик, а особено е интересно izdelувањето на прилошките определби за време наречени *time frequency adjuncts*. Во албанскиот јазик тие не се вклучени во одделна група, туку дел од нив влегуваат во групата на прилошките определби *без временска цел*, а некои и во групата на прилошките определби за количество.

2.3 Прилошки определби за причина

Прилошката определба за причина во албанскиот јазик се објаснува како определба која ја означува причината или мотивацијата за вршење на дејството или нејзина мотивација. Како во албанскиот така и во англискиот јазик, кај овие прилошки определби не се izdelуваат подгрупи. Сепак, во англискиот јазик, според Квирк (1985: 484), прилошките определби за причина заедно со прилошките определби наречени предизвикувачни (*cause*), прилошките определби за цел, последичните прилошки определби (*result*), прилошките определби за услов и прилошките определби за допуштање се дел од една надредена група наречена прилошки определби за изразување

процеси (*contingency*). За формирањето на оваа група, Квирк ја зема предвид блискоста на нивното значење, тврдејќи дека тоа дали ги согледуваме како прилошки определби што спаѓаат во некои од овие групи во голема мера зависи од тоа како се толкуваме.

Хаделстон и Пулум (2002: 726) го објаснуваат тоа поедноставно наведувајќи една надредена група наречена *cause* (предизвикување), со две подгрупи: прилошки определби за причина и прилошки определби за цел. Во овие две подгрупи тој гледа семантичка блискост и со последичната прилошка определба наречена *result* па како такви ги анализира заеднички.

Прилошките определби за причина и за цел се наоѓаат со заедничко прашањето: *зошто?*, а разликата помеѓу нив е изразена во временскиот однос (иако не секогаш). Времето изразено во прилошката определба за причина ѝ претходи на главната реченица (*matrix*), додека времето во прилошката определба за цел следува по неа.

[37] *Knowing the sort of man he was, the witness had not asked any more questions.*

[38] *He moved slowly not to waken her.*

Во [37] прилошката определба за причина *Knowing the sort of man he was*, имплицитно е наведено дека времето се определува пред она во главната реченица, додека во [38], дејството во главната реченица – *He moved slowly*, временски се случува пред она изразено со прилошката определба за цел *not to waken her*. Блискоста на прилошката определба за причина со последичната прилошка определба наречена *result* се објаснува на следниов начин: причината стои во спротивна врска со последицата, односно ако X предизвикува Y, тогаш Y резултира од X, и обратно.

[39] The guests did not stay long, because they were all anxious to return to their own

Y

X

lands. – reason, X

[40] The guests were all anxious to return to their own lands so they did not stay long.

X

Y

– result, Y

Во албанскиот јазик прилошката определба за причина не е дел од некоја надредена група, туку се анализира како посебна група без некоја поврзаност со другите прилошки определби.

[41] *Për shkak të muzgut, qelqet e saj, si të provonin maska të ndryshme, po ndëronin pasqyrimin.*

Меѓутоа, Челику (2002: 275) посочува дека е можна поврзаност со индиректниот предмет со предлог, која ја објаснува со примерите: *Pemët u rrëzuan nga era. Pemët u rrëzuan nga ariu.* Ако оваа синтаксичка единица се образува со предлогот *nga* и именка во номинатив, при што именката означува суштество, тогаш таа функционира како индиректен предмет, а ако именката не означува суштество, тогаш единицата функционира како прилошка определба за причина.

2.4 Прилошки определби за цел

Во рамките на надредената група наречена прилошки определби за изразување процеси (*contingency*), прилошките определби за цел и за причина според своите меѓусебни семантички односи се поистакнати од другите подгрупи. Овие две прилошки определби одговараат на истото прашање со цел да се разликуваат од другите реченични членови.

[42] I write this chronicle in haste, *because times are troubled.* Why ...?

[43] Everybody hurried to collect tree stumps *for firewood.* Why ... for?

Прилошките определби за цел главно се реализираат со предлошка фраза и инфинитивна дел-реченица. Предлошката фраза најчесто се употребува со предлогот *for*, кој го означува односот не само со причината туку и со целта:

[44] After breakfast they went out *for a walk.*

Разликата помеѓу прилошките определба за цел и за причина кога се реализирани со предлогот *for* може да се објасни со временскиот однос што е прикажан или се подразбира, односно времето изразено со прилошката определба за цел е секогаш по она што се подразбира или е изразено во главната реченица.

И во албанскиот јазик прилошката определба за цел функционира речиси исто како и во англискиот јазик. Одговара на истото прашање: *përse?* како и прилошката определба за причина.

[45] E ktheu kryet nga qelqet *për të pare*. – *Përse?* – прилошка определба за цел

[46] Tirana e akulluar nga dimri, *për shkak të temperatures nën zero*, ngjante më në fund serioze. – *Përse?* – прилошка определба за причина

Но, одговара на различно прашање од она што се користи за прилошката определба за причина: *për ç'qëllim?*, кое може делумно да се спореди со англиската прашална форма: *Why ... for?*.

Челику (2002: 276) посочува дека прилошката определба за цел понекогаш тешко се разликува од прилошката определба за причина, како во говорената така и во пишуваната форма, особено кога и двете прилошки определби се реализираат со прилозите *pse*, *përse*. Во овие случаи, ситуацијата или контекстот е од суштинско значење за нивното разликување, при што прилошката определба за цел означува намерен факт, а прилошката определба за причина – реален факт.

2.5 Прилошки определби за начин

Прилошката определба за начин го определува квалитетот на дејството или на состојбата, степенот на дејството или на состојбата или го определува начинот на вршење на дејството или на појавувањето на особината (Челику М. и др. 2002: 277). Во албанскиот јазик прилошката определба за начин се сфаќа како одделна група која нема други подрупи и не се анализира како дел од некоја надредена група. Сепак, се забележува тенденцијата на Челику за формирање семантички подгрупи на прилошките определби за начин, што може да се илустрира со примери какви што се следниве:

- Прилошка определба за начин што го определува квалитетот на дејството:

[47] *Dritëzat e tyre rrëzëllenin zbehtësisht*.

- Прилошка определба за начин што го определува степенот на појавување на дејството:

[48] Pyetjet turreshin *si të marra në trurin* e tij.

- Прилошка определба за начин што го определува начинот (типичен) на вршење на дејството:

[49] Kjo punë zgjithej *pa nerva*.

Општо гледано, малку е тешко да се формираат вакви типични подгрупи со свои специфични дистинктивни особини од причина што сите овие форми го определуваат начинот на вршење на дејството. Сепак, тргнувајќи од некои појасни примери, слободно можеме да се согласиме со Челику, како, на пример, во однос на примеро [47], каде што прилошката определба *zbehtësisht* е семантички поврзана со квалитетот на дејството, потоа во реченицата под [48], прилошката определба *si të marra* е семантички поврзана со степенот на дејството укажувајќи и на брзината и на бројноста, додека во примерот [49], прилошката определба *pa nerva* е типична прилошка определба за начин.

Друга специфична нијанса на некои од прилошките определби за начин Челику согледува во изразувањето на начинот преку споредба, каде што во голема мера се употребуваат партикулите *si/posi*, сп.:

[50] Mjeggullat përgjonin gjithandej *si hiena*.

Во англискиот јазик прилошките определби за начин, заедно со прилошките определби наречени средства (*means*), инструмент (*instrument*), вршител на дејството (*agentive*), според Квирк (1985: 482), се дел од една надредена група на прилошки определби наречена прилошки определби за изразување процеси (*process adjuncts*). Сите овие подгрупи спаѓаат во надредената група затоа што семантички (со свои специфични дистинктивни морфосинтаксички особености) се поврзани со процесот на вршење на дејството, а, исто така, одговара на истото прашање: *како?/how?*.

- Прилошка определба за начин:

[51] He had got *badly* mixed up with a young woman.

- Прилошка определба наречена средства (*means*):

[52] Besfort Y. had been determined to get rid of his girlfriend *by means of an accident*.

- Прилошка определба наречена инструмент (*instrument*):

[53] The most frequent examples involved passengers threatening the driver *with a weapon*.

- Прилошка определба наречена вршител на дејството (*agentive*):

[54] They had both been sent *by their master* to our liege lord.

Иако на прв поглед овие прилошки определби семантички се делумно слични (особено прилошките определби наречени средства (*means*) и инструмент (*instrument*)), сепак со различни методи се наоѓа можност за нивно разликување. Како прво, прилошката определба наречена вршител на дејството (*agentive*) се појавува во пасивни реченици како интернализиран подмет од активната реченица, што е видно во примерот [54]: *by their master*, која произлегува од активната реченица *their master had sent them both to our liege lord*. Од друга страна, прилошките определби наречени средства (*means*) и инструмент (*instrument*) се разликуваат од прилошката определба за начин по тоа што определуваат со помош на кои средства или инструменти се вршело дејството. Исто така, прилошката определба за начин се разликува од прилошките определби наречени средства (*means*) и инструмент (*instrument*) и по тоа што е посубјективна и може да се степенува со *quite/very badly*, додека определбите средства (*means*) и инструмент (*instrument*) се објективни и не можат да се степенуваат – **quite/very by means of an accident* или **quite/very with a weapon*.

Нешто покомплицирана е разликата помеѓу прилошките определби наречени средства (*means*) и инструмент (*instrument*). Тоа што може да се каже во кратки црти е дека прилошката определба наречена инструмент (*instrument*) означува поконкретно инструмент со кој често се ракува или делови од телото со кои се врши дејството, додека прилошката определба наречена средства (*means*) во повеќето случаи е апстрактна.

Хаделстон и Пулум (2002: 670) го делат истото мислење кога станува збор за прилошките определби за начин, за средства (*means*) и за инструмент (*instrument*), со едно

дополнување во однос на прашањата на кои одговара, додека за последната прилошка определба наречена вршител на дејството (*agentive*) имаат спротивен став.

Што се однесува на прашањата на кои одговараат овие прилошки определби, освен стандардното – како?/how?, тие наведуваат и други: *in what manner?/way, by what means?* и (за *instrument*) *what...with?*.

Што се однесува на прилошката определба наречена вршител на дејството (*agentive*), оваа синтаксичка единица ја нарекуваат интернализиран комплемент (*internalized complement*) затоа што нејзината семантичка улога е иста како и онаа на подметот во активната реченица. Исто така, тие додаваат дека интернализираниот комплемент не може да се најде со прашањето: како?/how?, како што е случајот со другите прилошки определби од групата *process adjuncts*.

Според ваквото објаснување, слободно можеме да кажеме дека Хаделстон и Пулум го поддржуваат ставот дека синтаксичката единица наречена вршител на дејството (*agentive*) не е опциона прилошка определба, туку задолжителен комплемент.

Во албанскиот јазик, како што е наведено погоре, не среќаваме прилошки определби наречени средства (*means*), инструмент (*instrument*) и вршител на дејството (*agentive*), што не значи дека вакви синтаксички единици не постојат, туку само дека не се сфаќаат како прилошки определби. Имено, прилошката определба наречена средства (*means*), како што е во примерот [55]: *by different trains*, кое во албанскиот јазик, сп. во примерот [56], гласи: *me trena*, се определува како индиректен предмет со предлог. Според Челику (2002: 262), индиректниот предмет со предлогот *me* и именка во акузатив може да покажува средство или алатка со кое/која се врши дејството.

[55] They would leave *by different trains* the next day.

[56] Nesër ata do të largoheshin *me trena* të ndryshëm.

Другата голема разлика помеѓу албанскиот и англискиот јазик се состои и во модификаторот *different*, кој во англискиот јазик е дел од целата именска фраза што функционира како една синтаксичка единица (во овој пример – прилошка определба), а во албанскиот јазик единицата *të ndryshëm* се третира како *амфибул* (*përcaktor* – синтаксичка единица од ист ранг со предметот и со прилошката определба, кои се наречени секундарни реченични членови).

Аналогно, и прилошката определба наречена инструмент (*instrument*), како што е во примерот [57]: *with his own madness*, кое во албанскиот јазик [58] гласи *me marrëzinë*, се сфаќа како индиректен предмет со предлог:

[57] He seems to have infected me *with his own madness*.

[58] Siç duket ai më ka infektuar *me marrëzinë* e tij.

2.6 Прилошки определби за количество

Прилошките определби за количество изразуваат количествена карактеристика, определување на дејството или на состојбата, мерење на времето, на просторот, го определуваат степенот на квалитет или начинот на извршување на дејството (Челику М. и др. 2002: 279).

- Определување на дејството или на состојбата:

[59] Në mos gaboј, më the se ishe *tepër* i trishtuar.

- Мерење на времето:

[60] *Me orë* të tëra hulumtuesi e linte veten të merrej zvarrë nga kjo shtjellë e turbullt.

- Степен на квалитетот:

[61] Nuk e kishte ditur se mund të ishte *aq* i pamëshirshëm.

- Степен на начинот на извршување на дејството:

[62] Rrafshulta ishte mbuluar *përgjysmë* nga dëbora.

Прилошката определба за количество може да означува прецизно мерење, приближно мерење или мерење во општа смисла.

- Прецизно мерење:

[63] Isha *krejtësisht* e mpirë.

- Приближно мерење:

[64] *Një grime kohe qëndroi e palëvizur.*

- Мерење во општа смисла:

[65] *Rrallëherë u kishte qëlluar që dyshimi për një vrasje ti çonte në stërholime aq të largëta, sa që shpesh harronin shtysën e fillimit.*

Прилошката определба за количество што го означува мерењето на времето може формално да се поклопи со прилошката определба за време, па така може да се третира и како прилошка определба за време (Челику М. и др. 2002: 280):

[66] *Një kohë të gjatë do të vështronin vendin e saj bosh, pa e gjetur dot shkakun e mosardhjes.*

Значи, прилошката определба во примерот [66]: *Një kohë të gjatë*, може да се сфати и како прилошка определба за количество со мерењето на времето и како прилошка определба за време која означува протегање во времето. Прилошката определба за количество, според Челику (2002: 280), може да означува и мерење на обемот, тежината, цената и на вредноста.

[67] *Puna mujore e tij kushtonte *dhjetë grosh*.

Но, сепак, за овие синтаксички единици не можеме во целост да потврдиме дека се прилошки определби. Иако семантички се многу слични со другите прилошки определби за количество, сепак им недостасува основниот предуслов, а тоа е да бидат опциони. Глаголите со кои се појавуваат овие синтаксички единици – *është* (е), *kushton* (чини), *peshon* (тежи) итн., се глаголи кои бараат предикативни комплемети преку кои се заокружува нивното значење.

Во англискиот јазик не наоѓаме ваква слична група, што повторно не значи дека овие синтаксички единици не функционираат во овој јазик, туку само дека се сфаќаат како поинакви структури. Земајќи го предвид фактот дека сите прилошки определби за количество во албанскиот јазик се дел од различни синтаксички единици во англискиот јазик, нивното компарирање мора да се направи одделно за секоја прилошка определба за количество.

Така, прилошката определба за количество што означува определување на дејството или на состојбата застапена во албанскиот јазик, која во примерот [59] е изразена со *tepër*, во англискиот јазик се препознава како прилошка определба наречена поттикнувачи (*boosters*) и влегува во рамките на надредената група *subjuncts*.

[68] I think you said it upset you *a lot*.

Прилошката определба за количество што означува мерење на времето, во примерот [60] изразена со: *Me orë të tëra*, во англискиот јазик се определува само како прилошка определба за време во подгрупата времетраење (*duration*).

[69] The researcher worked patiently through this maze *for hours on end*.

Прилошката определба за количество што го покажува степенот на квалитетот, како во примерот [61] – *aq*, во англискиот јазик се определува како модификатор во интерната структура на придавската фраза која во целина функционира како комплемент на подметот (*subject complement*), што може да се види и во следниот пример:

[70] She didn't know he could be *so pitiless*.

Прилошката определба за количество што означува мерење во општа смисла, на пример, *Rrallëherë* во реченицата под [65], во англискиот јазик се третира како прилошка определба наречена *adjuncts of frequency*, која спаѓа во групата на прилошките определби за време:

[71] *Not often* had a suspicion of murder led them to examine such minute details to the point that they would forget what they were looking for.

Додека прилошките определби за количество што означуваат мерење на обемот, тежината, цената и на вредноста, како што објаснува Челику (2002: 280), за кои погоре наведовме дека не можеме да ги третираме како прилошки определби, и во англискиот јазик не се толкуваат како прилошки определби, туку само како предикативни комплементи. Хаделстон и Пулум (2002: 693) ги објаснуваат овие синтаксички единици како *simple location on a scale* (едноставна позиција на скалата) и тие главно се изразуваат со *be* (сум), *costs* (чини) и *weighs* (тежи) и именска фраза како предикативен комплемент.

Наспроти ова, Квирк (1985: 735) појаснува дека именските фрази кои доаѓаат по одредени глаголи што означуваат мерка и фрази што изразуваат протегање во просторот се неодредени, се движат помеѓу директен предмет и прилошки определби, додавајќи дека фразите што означуваат мерка се секогаш задолжителни комплементи.

2.7 Прилошки определби за услов

Прилошката определба за услов во албанскиот јазик се објаснува како прилошка определба која изразува хипотеза или услов, при што преку нивното исполнување се условува дејството во главната реченица. И во англискиот јазик среќаваме речиси исти толкувања на прилошките определби за услов. Така, Квирк (1985: 484) дополнително посочува дека постои и семантичката поврзаност на прилошката определба за услов со последичната прилошка определба наречена *result* со тоа што условот укажува на околностите при кои би се постигнал резултатот.

Земајќи ја предвид интерната структура на прилошките определби за услов, кои во повеќето примери се реализираат со зависна дел-реченица, нивното детално истражување и објаснување ќе биде направено во четвртата глава во рамките на овој труд.

Тоа што можеме да го одвоиме тука во однос на прилошките определби за услов реализирани со фрази (во албанскиот јазик реализирани со именки на кои им претходат предлошки локуции или предлозите *me/pa*) е дека во албанскиот јазик среќаваме едно интересно ограничување на овие прилошки определби во обемот на категоријата време. Имено, Челику (2002: 280) појаснува дека прилошката определба за услов функционира како модификатор на глаголите кои можат да бидат само во идно време и во сегашно време со идно значење. Според ова тврдење, дејството, реално, никогаш не е извршено, како во примерот:

[72] *Në mos pranofte ai, një i huaj, një i panjohur do ta bënte.*

Прилошките определби за услов во англискиот јазик, со исклучок на оние реализирани со дел-реченици, се образуваат и со изразите *in case* и *in the event* и предлошка фраза (Хаделстон и Пулум 2002: 758), на пример:

[73] *In case of fire, get out as quickly as possible and leave the fire fighting to the professionals.*

2.8 Прилошки определби за допуштање

Прилошката определба за допуштање во албанскиот јазик се објаснува главно како прилошка определба која означува пречка (која, вообичаено, би требало да го попречува извршувањето на дејството), но сепак дејството се реализира без оглед на неа. Значи, главно означува факт кој е во контрадикција со вршењето на дејството.

[74] *S'kishte ndonjë dëshirë, megjithatë, më shumë për t'i bërë qejfin, se sa nga kureshtja, i kishte hedhur një sy traktatit të dytë.*

Од друга страна, прилошката определба за допуштање во англискиот јазик покажува дека една околност е изненадувачка со оглед на другата (Берк, М. Лин 1999: 202). Квирк (1985: 484) додава дека оваа прилошката определба може да се сфати како „инвертиран“ услов кој ги определува околностите во кои резултатот ќе се оствари без оглед на нејзината содржина. Исто така, таа може да се толкува и како „блокирана“ или неоперативна причина.

[75] *In spite of the silencer, she heard the trigger and felt the bullet enter her flesh.*

Иако во општото објаснување прилошката определба за допуштање се претставува како пречка (од која се очекува да го запре дејството), сепак во ваквите одречни реченици се појавува прилошка определба која не означува пречка, туку „идеални“ околности во кои дејството од главната реченица би требало да се реализира, но сепак не се случува тоа.

[76] *Even though he had gone as far as the riverbank himself, he had been unable to find out anything precisely.*

Прилошките определби за допуштање се реализираат главно со зависни дел-реченици како во албанскиот јазик така и во англискиот јазик, и затоа на нивното детална анализа ќе се задржиме во четвртата глава.

2.9 Други прилошки определби во англискиот јазик

Досега во втората глава од овој труд се зборуваше за прилошките определби што се типични за повеќето јазици, па така и за албанскиот и за англискиот јазик. Сите овие типични прилошки определби многу граматичари ги анализирале, ги истражувале и ги изнеле своите ставови кои речиси и да не се разликуваат во однос на нивниот обем во рамките на еден јазик, било да е тоа албанскиот или, пак, англискиот јазик. Сепак, фактичката состојба кога станува збор за разновидноста на прилошките определби што се појавуваат во јазикот не е толку едноставно да се објасни. Имено, има многу синтаксички единици слични на типичните прилошки определби кои сепак се разликуваат од нив по тоа што синтаксички се однесуваат различно, како да имаат покомплицирани улоги, на пример, додека типичната прилошка определба функционира како модификатор на прилогот, овие специфични прилошки определби можат да се однесуваат на ставот на говорителот за тоа што се кажува или можат да изразуваат гледање на целата реченица. Исто така, некои од овие специфични прилошки определби, кои се, главно, слични на сврзниците „поврзувајќи“ ја реченицата, се одразуваат на целата реченица, како што е кажано и претходно.

Така, наидуваме на многу синтаксички единици кои се однесуваат како прилошки определби и затоа треба да им се даде соодветен простор во ова истражување.

Специфичните прилошки определби во англискиот јазик се посеопфатно истражени отколку оние во албанскиот. Меѓу многуте англиски граматичари треба да се истакнат Р. Квирк (1985), како и Р. Хаделстон и Џ. Пулум (2002), кои на многу детален начин ги проучувале, ги анализирале и се произнеле во однос на нив. Интересен е фактот дека нивните ставови за типичните прилошки определби речиси и да не се разликуваат, но кога се работи за специфичните прилошки определби, тие се разликуваат речиси во сите случаи.

Квирк (1985) се определува за една специфична методологија на објаснување. За да се избегнат недоразбирањата во врска со типичните и нетипичните прилошки определби, применува едно подетално групирање (подобро кажано „предгрупирање“) на една надредена група, која ја нарекува *adverbials*, а се однесува на сите прилошки определби, и на типичните и на нетипичните, од која понатаму се izdelуваат подгрупи како *adjuncts*,

subjuncts, *disjuncts* и *conjuncts*. Поимот *adjuncts* го употребува само за типичните прилошки определби, додека другите поими се користат за специфичните прилошки определби во зависност од нивната улога во реченицата.

Хаделстон и Пулум (2002) некако посмело зборуваат за прилошките определби, повторно и за типичните и за нетипичните, и ги вклучуваат во надредената група наречена *adjuncts*, во чии рамки се формираат речиси 20 различни подгрупи на прилошките определби, од кои, нормално, многу имаат и свои подгрупи.

Иако специфичните прилошки определби во албанскиот јазик се многу малку обработени, сепак Челику (2002: 366) ги третира некои од овие синтаксички структури потенцирајќи дека тие не можат да се сфатат како реченични членови поради нивната синтаксичка функција, недостатокот на граматичкото поврзување со другите реченични членови, како и поради карактеристичната интонација која ги прави многу поразлични од другите реченични членови. Именувајќи ги како *fjalë a togje fjalësh të ndërmjetme* (вметнати зборови или група зборови), тој изделува седум подгрупи на овие синтаксички единици.

Земајќи ги предвид не само големата разновидност на специфичните прилошки определби туку и различното објаснување на овие синтаксички структури, во следните глави ќе треба да се вложи голем напор за да се опфати барем делумно оваа проблематика. Сепак, според Хаделстон. и Пулум (2002: 665), овие елементи изразуваат многу широк дијапазон на семантички категории, така што е тешко целосно да се проследат. Од друга страна, М. Лин Берк (1999: 185) покажува дека креирањето на семантичките категории за сите можни прилошки определби во англискиот јазик е една стравотна задача. Оттука, не е чудно што лингвистите не се согласуваат во врска со критериумите што треба да се применат при создавањето на овие категории и при определувањето на семантичките граници.

2.9.1. Прилошки определби поврзани со чинот (*Act related adjuncts*)

Прилошките определби поврзани со чинот се семантички многу слични со прилошките определби за начин и речиси сите прилози за начин можат да се појават и

како прилошки определби поврзани со чинот, па затоа нивното објаснување треба да се направи во меѓусебна компарација.

[77] *Carefully*, he moved slowly not to waken her.

[78] *Gently* he kissed her and told her not to take it the wrong way.

Во примерот [77], прилошката определба *carefully* се однесува на целото дејство *moved slowly*. Од оваа реченица разбираме дека тој не се движи внимателно (*carefully*), туку бавно (*slowly*) – прилошка определба за начин, но самиот чин на бавното движење е внимателно извршен. Од оваа реченица, исто така, можеме да заклучиме дека *he is careful* (тој е внимателен), но не и *he is slow* (тој е бавен).

На ист начин во примерот [78] прилошката определба *gently* (нежно) се одразува на целокупниот чин што тој (*he*) го изведува во однос на неа (*her*), но не го изразува начинот на кој ја бакнал. Начинот на бакнување може да е нормален или, пак, страстен, што би имплицирало и сила, итн. За подобро објаснување, да земеме една намерно креирана реченица:

[79] *Impolitely*, she greeted only me.

(Неучтиво, таа ме поздрави само мене)

Impolitely се однесува на самиот чин на поздравувањето кој ме опфаќа само мене, а не и на начинот на поздравувањето кое можеби било многу учтиво. Значи, тоа што ме поздравила само мене, а не и моите другари (хипотетички) кои биле блиску до мене се толкува како неучтиво.

Прилошките определби поврзани со чинот во повеќето случаи се јавуваат во предна позиција напроти прилошките определби за начин кои вообичаено се појавуваат во крајна позиција. Овие прилошки определби можат да се појават и во крајна позиција во реченицата само ако се одделени со запирка, затоа што во спротивно би имале улога на прилошки определби за начин.

Хаделстон и Пулум (2002: 676) познаваат само две подгрупи на прилошките определби поврзани со чинот:

– субјективни прилошки определби поврзани со чинот (*Subjective act-related adjuncts*) и

– прилошки определби поврзани со чинот кои изразуваат волја и подготвеност (*Volitional act-related adjuncts*).

[80] In front of the woman's very eyes, *quite unconcernedly*, she *Subjective*
started to apply her make-up.

[81] *Willingly*, he would keep his side of the bargain. *Volitional*

Прилошките определби поврзани со чинот се субјективни со тоа што имплицираат процена на чинот од страна на говорителот, како што е претставено во примерот [80], каде што се кажува дека таа не ја ставала шминка безобзирно, туку, според говорителот, самиот чин на шминкањето пред другата жена бил безобзирен.

Прилошките определби поврзани со дејството што не се субјективни, значи не ја искажуваат процената на говорителот, се определби кои ја изразуваат волјата и се наречени *volitional*. Тие се поврзуваат со намерата или со волјата на вршителот на дејството како и во примерот [81], каде што *willingly* покажува дека вршителот на дејството своеволно го прави тоа.

Интересен е фактот дека повеќето од прилошките определби поврзани со дејството се реализираат со прилози изведени од придавки со суфиксот *-ly*, како што се *carefully*, *discreetly*, *foolishly*, *wisely*, *accidentally*, *deliberately* итн., но има и прилошките определби реализирани со предлошки фрази, како што се: *on purpose*, *with reluctance* итн., а за кои подетално ќе зборуваме во третата глава од оваа дисертација. Ваквите специфични прилошки определби Квирк (1985: 566) ги нарекува насоченост на подметот (*Subject orientation*) и ги вклучува во групата елемент (*item*) во рамките на подредените прилошки определби (*subjuncts*), како што е илустрирано подолу.

Adverbials:

○ Подредени прилошки определби со широка насоченост (*Wide orientation subjunct*):

· Елемент (*Item*):

Ø насоченост на подметот (*Subject orientation*).

Поради фактот што овие прилошки определби се многу слични со прилошките определби за начин, меѓу другото, тие укажуваат на „убедлива демонстрација“ преку поларизирање на споменативе два вида прилошки определби, истовремено покажувајќи дека на овој начин не сме нималку контрадикторни, на пример:

[82] He answered her stumbling phrases sternly.

[83] *Quietly*, he answered her stumbling phrases sternly.

Во примерот [83], иако *quietly* (тивко), како прилошка определба поврзана со дејството, е семантички спротивно насочено во однос на *sternly* (остро/сурово), како прилошка определба за начин, сепак реченицата е целосно разбирлива и нималку не е контрадикторна.

Квирк (1985: 566) овие прилошки определби ги нарекува насоченост на подметот (*subject orientation subjuncts*) и наведува дека дејствуваат во насока на определување на референтот на подметот, земајќи го/ја предвид процесот или состојбата што го/ја означува глаголот. Исто како и Хаделстон и Пулум (2002), тој ги дели на две групи: општи (*general*) и волеви (*volitional*), толкувајќи ги речиси на ист начин.

Што се однесува на албанскиот јазик овие специфични прилошки определби не се третираат како различна група туку се анализираат како прилошки определби за начин, како на пример:

[84] *Me zembrën gjith ankth e shtyu portën.*

Во примерот [84], синтаксичката структурата *Me zembrën gjith ankth* се зема како прилошка определба за начин, иако оваа структура никако не го определува начинот на кој се турка вратата.

Сепак, една мала група од овие прилошки определби се третираат како вметнати зборови или група зборови, како што се *çuditërisht* (*për çudi*), *shkurt* итн., на пример:

[85] *Për çudi*, furia e saj sikur më dha njëfarë qetësie.

[86] *Shkurt*, ai u volit të dyve.

Për çudi од реченицата под [85] спаѓа во групата на вметнатите зборови што означуваат емотивна процена на исказот, додека *Shkurt* од примерот [86] се вклучува во

групата на вметнатите зборови што го изразуваат ставот на говорителот кон начинот на формирањето на исказот.

2.9.2. Временско-видски прилошки определби (*Polarity-sensitive aspectual adjuncts*)

Хаделстон и Пулум (2002: 710), објаснувајќи ја поделбата на прилошките определби, зборуваат за една мала група прилози или прилошки фрази која се состои од *still* (сè уште), *already* (веќе), *yet* (уште) и *any more/longer* (повеќе) и кои ги нарекуваат временско-видски прилошки определби (*Polarity-sensitive aspectual adjuncts*). Тие објаснуваат дека *still* и *already* не се прилошки определби за време, образложувајќи дека времето искажано во реченицата останува исто дури и ако овие прилошки определби се испуштат.

- [87] Perhaps we *still* can't tell if our planet will accept it, or reject it as foreign tissue.
Perhaps we can't tell if our planet will accept it, or reject it as foreign tissue.
- [88] She was *still* half-dazed when the train arrived.
She was half-dazed when the train arrived.

Во примерот [87], испуштањето на *still* очигледно не влијае на времето на вршење на дејството или на состојбата изразена во реченицата. Во повеќето случаи речениците содржат други прилошки определби кои го определуваат времето, како што е *when the train arrived* во примерот [88].

Според Хаделстон и Пулум (2002: 710), значењето на *still* и на *already* е повеќе аспектно отколку само временско: тоа има врска со „внатрешниот временски состав на состојбата (*internal temporal constituency of the situation*)“. *Still* упатува на ситуација која е тековна/трае, додека кај *already* нè интересира времето кога почнала да се одвива таа ситуација.

Квирк (1985: 579) исто ги класифицира овие прилошки определби во една специфична група, нарекувајќи ги прилошки определби за временски однос (*Time-relationship subjuncts*). Според примерите и објаснувањата што ги проследивме погоре,

овие прилошки определби не укажуваат на времето на одвивање на дејството или на состојбата, туку семантички некако се поврзани со времето изразено со самата реченица или, пак, со други прилошки определби за време.

Во литературата посветена на албанскиот јазик никаде не наидуваме на ваква поделба на овие специфични прилошки определби, ниту, пак, се објаснети во рамките на прилошките определби за време. Сепак, тоа не значи дека албанскиот јазик ги нема овие зборови. На прилошката определба *still*, во албанскиот јазик одговара *ende/akoma*;

[89] Për brishtësinë e dashurisë *ende* nuk ishte kujtuar kurrkush.

За прилошките определби *any more/longer* се употребува *më*:

[90] I dukej se askush nuk besonte *më* në të.

За *already*, пак, нема точен превод, иако некои нови форми, како што се *tashmë*, *tanimë*, делумно можат да соодветствуваат:

[91] Ai e ka mbaruar *tashmë* detyrën e tij.

Од примерите [89], [90] и [91] јасно се гледа дека овие прилошки определби не го определуваат времето на дејството или на состојбата во реченицата. Сепак, тие се некако семантички поврзани со временскиот однос кон ситуацијата. Прилошката определба *ende* многу јасно определува дека дејството или состојбата изразено/на во реченицата сè уште трае или траело/ла. Исто како и во англискиот јазик, испуштањето на овие прилошки определби нималку не влијае на времето искажано во реченицата, па слободно може да се каже дека овие специфични прилошки определби не се прилошки определби за време.

2.9.3. Прилошки определби за степен (*Degree adjuncts*) како видови квантификатори

Меѓу специфичните прилошки определби објаснети од Хаделстон и Пулум (2002: 720), значајно место заземаат прилошките определби наречени *degree adjuncts* (прилошки определби за степен). Според нивните толкувања, овие прилошки определби

функционираат како квантификатори. Како прототипен пример го земаат прилогот *a lot*, на пример:

[92] I think you said it upset you *a lot*.

Глаголот *upset* (вознемирува) означува особина што се степенува, која може да се одликува со различни нивоа на интензитет (од нималку вознемирен, па сè до целосно вознемирен), а во случајот со примерот [92] тоа го прави прилошката определба за степен *a lot*.

Земајќи ги предвид семантичките особини на градирање, Хаделстон и Пулум (2002: 721) ги делаат прилошките определби за степен на седум подгрупи: *maximal* (максимални), *multal* (од мулти – многу), *moderate* (умерени), *paucal* (малобројни), *minimal* (минимални), *approximating* (приближни) и *relative* (релативни).

Максималните прилошки определби за степен, како што се *absolutely*, *completely*, *fully*, *totally*, *entirely* итн., изразуваат највисоко ниво на степенување (врвниот степен) и, не дозволуваат понатамошно интензивирање од типот на **very absolutely* или **very completely*.

[93] She lost control *completely*.

*She lost control very completely.

Прилошките определби за степен наречени *multal*, какви што се *largely*, *badly*, *deeply*, *far*, *much*, *a lot*, *well*, *tremendously* итн., ги опфаќаат структурите кои го изразуваат повисокиот степен од можното степенување, почнувајќи од она што е над средината, па речиси до максималниот степен. Некои од овие прилошки определби изразуваат степенување кое е многу блиску до максималното, па како такви не се интензивираат со *very*, на пример, може да се каже *tremendously*, но не и **very tremendously*, додека другите прилошки определби што на некој начин означуваат подолна градација многу добро се интензивираат, на пример: *very badly*, *very much*, *very well* итн.

[94] He knows *very well* that he is the prince and I am only a slave.

Умерените прилошки определби за степен, наречени *the moderate group*, ја означуваат зоната на градација од средината, па надолу и се блиски до прилошките

определби што означуваат мали вредности. Оваа група е составена од само неколку прилози како што се: *moderately, partially, partly, rather* итн.

[95] They had talked about a lot of things, but had left much unsaid and only *partially* revealed.

Бројот на прилошките определби за степен наречени *moderate group* е многу мал во однос на претходните две групи, кои имаат многу повеќе лексички варијации.

Прилошките определби за степен наречени *paucal* (малку), какви што се *a little, a bit, little, slightly* итн., се прилошки определби што изразуваат мала вредност на дејството означено од глаголот, како во примерот:

[96] Zara's eyes softened *a little*.

Како прилошки определби што изразуваат мала вредност, вообичаено се настојува да не се употребуваат со глаголи што изразуваат висок степен, како, на пример: *He scared her a bit*, но не и: **He petrified her a bit*.

Минималните прилошки определби за степен се синтаксички структури што укажуваат на многу мала или на никаква вредност, како што се *hardly, barely, at all, in the least* итн.

[97] The officers could *hardly* believe their eyes.

[98] The couple are not worried about these *at all*.

Според нивните многу мали или никакви вредности, овие прилошки определби се употребуваат во одречните реченици, додека во случаите кога се употребуваат во афирмативни реченици, нивното присуство ја прави реченицата семантички одречна. Тоа се гледа од примерот [97], имено, не е во прашање тоа дали полицајците веруваат, туку дека степенот на верување е толку мал што ја прави реченицата семантички одречна.

Приближните прилошки определби за степен, како што се *almost, nearly, kind of, more or less* итн., означуваат приближна вредност на дејството што го означува глаголот која е донекаде задоволителна.

[99] The policeman *almost* shrieked.

[100] Another witness said *more or less* the same thing.

Релативните прилошки определби за степен, како што се *enough*, *more/most*, *less/least* итн., се именувани така од страна на Хаделстон и Пулум (2002: 724) поради фактот што не определуваат некоја константна скала на она што го означува глаголот, туку го зголемуваат степенот на значењето кое е поврзано со некоја друга ситуација, на пример:

[101] She didn't surface from sleep *enough to realize what time it was*.

[102] You had banished me to a desert region, whose silence tortured me *more than the uproar of our quarrels*.

Во примерот [101], прилогот *enough* (доволно) не означува константен степен, туку тој степен се подразбира само од ситуацијата изразена со целата фраза *enough to realize what time it was*. На ист начин и во примерот [102], *more* (повеќе) не го определува точниот степен на дејството што го означува глаголот *tortured* кој би можел да биде мал, среден или, пак, голем, туку тој се согледува само кога се компарира со ситуацијата дадена во целата фраза: *more than the uproar of our quarrels*.

Квирк (1985: 589) ги третира овие специфични прилошки определби како подредени прилошки определби наречени (*subjuncts*), вклучени во подгрупата интензификатори (*intensifiers*), кои се во тесна врска со семантичката категорија на прилошките определби за степен (*degree adjuncts*). Тој ги објаснува и ги групира речиси исто како Хаделстон и Џ. Пулум (2002), со некои промени во именувањето од типот на следниве: за прилошките определби наречени *multal* (многу), тој го употребува терминот поттикнувачи (*boosters*), умерените (*moderate*) се именуваат како намалувачи (*diminishers*), додека приближувачките (*approximating*) се поделени на две подгрупи: приближувачи (*approximators*) и медијатори (*compromisers*), како што е илустрирано подолу:

Подредени прилошки определби (*Subjuncts*):

- Подредени прилошки определби со широка насоченост (*Wide orientation subjunct*):
  - Интензификатори (*Intensifiers*):

Ø засилувачи (*Amplifiers*):

- “ средство за максимизирање – максимизатори (*Maximizers*);
- “ поттикнувачи (*Boosters*).

Ø ублажувачи (*Downtoners*):

- “ приближувачи (*Approximators*);
- “ медијатори (*Compromisers*);
- “ намалувачи (*Diminishers*);
- “ средство за минимизирање – минимизатори (*Minimizers*)

Во литературата посветена на албанскиот јазик никаде не се споменува група наречена прилошки определби за степен, туку овие прилошки определби се анализираат како дел од прилошките определби за количина. Да се потсетиме, според Челику (2002: 279), прилошките определби за количина се објаснуваат како структури што изразуваат количествена карактеристика, определување на дејството или на состојбата, мерење на времето, на просторот, го определуваат степенот на квалитет или начинот на вршење дејството. Значи, само во последниот дел од објаснувањето (да го определат степенот на дејството) можат да се вклучат сите прилошки определби за степен од англискиот јазик што ги наведуваат Хаделстон и Пулум (2002: 720), па затоа не можеме да направиме паралела помеѓу прилошките определби за степен (во англискиот јазик) и прилошките определби за количество (во албанскиот јазик).

За сите варијации во семантичките подгрупи на прилошките определби за степен во англискиот јазик има соодветни структури во албанскиот јазик, како што е прикажано подолу, но нема нивна семантичка поделба освен фактот дека спаѓаат во групата на прилошките определби за количество што го определуваат степенот на извршување на дејството.

– За максималните прилошки определби за степен одговара следниов пример:

[103] Ајо е ndjeu rrezikun dhe e humbi fare.

– Прилошките определби за степен наречени *multal* можат да се илустрираат со реченицата:

[104] Nuk e kishte dëshiruar kurrë *kaq fort*.

– Умерените прилошки определби за степен се претставени во примерот:

[105] U përpoq, kushedi pse, ta gëlltiste përbrenda rënkimin dhe *njëfarësoj* ia arriti.

– За прилошките определби за степен наречени *paucal* (малку) е соодветно следново:

[106] Mënjanoi *pak* perden dhe vështroi si i ngrirë rrugën, ku drurët lëshonin tufa-tufa gjethet e verdha.

– Како пример за минималните прилошки определби за степен може да се наведе:

[107] Zbuluesit nuk u besonin *dot* syve.

– За приближните прилошки определби за степен можеме да го дадеме примерот:

[108] Një tjetër dëshmitar, shofer i një të “Euromobil”, jepte *pak a shumë* të njëjtën gjë.

– Релативните прилошки определби за степен можат да се изразат на следниов начин:

[109] *Më fort se kaosi i grindjes*, më mundonte shurdhëria e saj.

2.9.4. Прилошки определби за редослед (*adjuncts of serial order*)

Друга интересна мала група прилошки определби која ја споменуваат Хаделстон и Пулум (2002: 719) е и таа наречена прилошки определби за редослед (*adjuncts of serial order*). Во оваа група влегуваат предлошките фрази со *for* и *the first/second/third/.../ last time*, како и прилозите *first, next, last* и *again*.

[110] *For the first time* she hesitated.

[111] When they met face to face *again*, their conversation turned once more to beautiful women.

[112] He remembered when she *first* arrived, years before.

Според Хаделстон и Пулум (2002: 719), прилошките определби за редослед вообичаено означуваат еден од серијата повторени настани. Тие објаснуваат дека иако сите овие примери изразуваат само по една ситуација, овие единични ситуации подразбираат повеќе пројави на истиот настан. Како што е прикажано во примерот [110], *for the first time* покажува дека ова бил првиот пат, така што може да се сфати дека таа се двоумела и друг пат. Оваа ситуација би била поразбирлива ако го земеме примерот со *for the second time*:

[113] *For the second time* she thought she heard someone talking Albanian.

Во примерот [113], прилошката определба за редослед *for the second time* подразбира дека со сигурност имало барем прв пат. И во примерот [111], од прилошката определба за редослед *again* разбираме дека претходно имало најмалку уште една пригода кога тие се сретнале, па овој пат би можел да им биде втор, трет итн.

Што се однесува на албанскиот јазик, во литературата не е забележана ваква поделба на прилошките определби. Интересен е и фактот дека никаде не наидуваме на објаснување за синтаксичките структури како што се *për here të parë/të dytë/.../të fundit, përsëri/prapë*, кои вообичаено се употребуваат и во усната и во пишаната форма.

Иако прилошките определби за редослед се блиски до прилошките определби за количество како што се *një herë, dy herë* итн., тие се разликуваат по тоа што првите не покажуваат колку пати е (из)вршено дејството или се дејствувало, туку по кој пат се врши дејството, што никако не може да се утврди преку прашањето за количество: *sa (herë)?*, како што е прикажано во примерите:

[114] *Për herë të parë*, ajo ndiente ngacmimin e lirisë.

[115] Tek ishin gjendur *prapë* përbri, fjala kishte rënë *prapë* për gratë e bukura.

Во нив гледаме дека прилошките определби *për here të parë* и *prapë* не можат да одговорат на прашањето: *sa (herë)?*, кое се однесува на прилошките определби за количество.

Во примерот [114], прилошката определба *për herë të parë* може слободно да се замени со *për herë të dytë/të tretë*, како и во примерот:

[116] Kishte qëndruar përpara një vitrine, kur pas shpinës dëgjoi *për herë të tretë*, të njëjtën gjë.

Но ова се случува многу ретко, и тоа само ако сме посебно заинтересирани за точното место на редоследот на настанот, инаку почесто се употребува *përsëri/prapë* како во примерот [115], што ни покажува дека настанот се случил најмалку уште еден пат порано, а можеби и двапати, трипати итн.

2.9.5 Прилошки определби за опсег (*Domain adjuncts*)

Прилошките определби за опсег го определуваат делокругот што го опфаќа значењето на целата реченица.

[117] *Economically*, an increase in tourism will help the city.

Според примерот [117], прилошката определба *economically* покажува од кој аспект се пренесува значењето на реченицата. Значи, градот (*the city*) ќе биде помогнат само економски, но не и (хипотетички) политички или социјално.

Според Хаделстон и Пулум (2002: 765), овие видови прилошки определби го ограничуваат делокругот на кој се однесува другиот дел од реченицата.

Ваквите прилошките определби најчесто се реализираат со прилози, како што се *linguistically*, *geographically* итн., главно деривирани од придавки со суфиксот *-ly*, како и со предлошки фрази од типот на: *from a social point of view*, *as far as the weather (is concerned)*, *with respect to the religion* итн., што е претставено и во подолните примери:

[118] Whenever they met she would be a stranger, more remote and *physically* more attractive.

[119] These *in his view* were intended to convey an impression of the reverse order of time experienced by the two lovers, if that is what they could be called.

[120] *As far as I am aware, we have always fulfilled our agreement to the letter.*

Хаделстон и Пулум (2002: 766) наведуваат и други структури кои функционираат како прилошки определби за опсег, наречени *gerund-participials* и *past participials* (аористен партицип), како и во примерот:

[121] *There's something unpleasant about this expression, looked at from the outside.*

Тие, како и Квирк (1985: 589), упатуваат и на прилошки определби кои припаѓаат на други семантички категории, но, истовремено, служат за да го ограничат опфатот, а тоа се, главно, прилошките определби за место и некои условни структури:

[122] *He always travelled armed in Albania.*

Земајќи го предвид карактерот на прилошките определби за опсег (делокругот што го опфаќа другиот дел од реченицата), овие прилошки определби имаат тенденција да се употребуваат во почетна позиција.

И во однос на овие специфични прилошки определби, не бележиме објаснување, ниту, пак, се обработени како дел од постојните подгрупи на прилошките определби во граматиките на албанскиот јазик.. Сепак, овие структури вообичаено функционираат во албанскиот јазик, како што се гледа и од примерите:

[123] *Mos vallë ai donte të përtërinte kështu djegën e epshit? Që në çdo takim ajo, duke u bërë e huaj, e largët, mundësisht e pabesë, ta tërhiqte më fort trupërisht?*

[124] *Ekonomikisht, një rritje e turizmit do të ndihmonte qytetin.*

[125] *Kjo është e kuptueshme nga ana teknike.*

[126] *Shembulli (5) është i formuar në mënyrë të përsosur nga pikëpamja sintaksore.*

2.9.6 Модални прилошки определби (*Modal adjuncts*)

Модалните прилошки определби вршат функција која е семантички многу слична на епистемиолошките модални глаголи. Хаделстон и Пулум (2002: 767) ги објаснуваат овие прилошки определби во споредба со модалните глаголи, како, на пример:

модална предикација

модална модификација

- [127] Walking home she remembered that the gypsy woman's house must be nearby. Walking home she remembered that the gypsy woman's house probably is nearby.
- [128] He must have gone down to drink a coffee. He has certainly gone down to drink a coffee.

Тие додаваат дека модалните прилошки определби можат да се комбинираат со модалните глаголи и оваа комбинација ја нарекуваат **модална хармонија** (*modal harmony*), со двоен или засилен израз на едно единствено модално значење, како, на пример:

- [129] *Surely* he must have noticed.

За разлика од модалните глаголи кои можат да бидат епистемолошки, деонтички или динамички, модалните прилошки определби се употребуваат само за епистемолошки модалитет каде што се работи за процената на говорителот за вистинитоста изразена во реченицата. Модалните прилошки определби сами по себе не се употребуваат со деонтичка смисла, туку можат да се користат со деонтичките модални глаголи *can/could* во учтивите прашања, како и во примерот:

- [130] Could I *possibly* ask you to move your chair a little.

Хаделстон и Пулум (2002: 768) укажуваат и на еден специфичен модалитет со модалната прилошка определба *hopefully*, со која не се изразува процена на вистинитоста или на веројатноста, туку желба. Овој тип на модалитет не се изразува со модалните глаголи, иако има мала сличност со деонтичкиот модалитет.

- [131] *Hopefully* it won't rain.

Што се однесува на интензитетот на модалитетот, Хаделстон и Ц. Пулум (2002: 768) разликуваат четири нивоа: силни (*strong*), квазисилни (*quasi-strong*), средни (*medium*), и слаби (*weak*).

Силните модални прилошки определби го заложуваат говорителот со вистината на модалираниот исказ од типот на: *certainly, clearly, definitely, necessarily, obviously, surely, undoubtedly* итн., како и во примерот:

[132] *Obviously* they were scared.

Немодалниот исказ *they were scared* исто така ни ја искажува вистината, но со силната модална прилошка определба *obviously*, како додаток, ја истакнува таа заложба и ја прави поексплицитна.

Квазисилните модални прилошки определби, какви што се *apparently, evidently, seemingly* итн., посочуваат на тоа дека говорителот не може да биде сигурен во тоа дека исказот е точен (иако донекаде тоа е очигледно), како што може да се види и во реченицата:

[133] *Apparently* he had talked to her about things he should never have mentioned.

Средните модални прилошки определби – *arguably, likely, probably*, експлицитно ја поткрепуваат можноста исказот да не биде точен, но сепак, од друга страна, ја зголемуваат максимално можноста да биде вистинит. Тоа може да се илустрира со примерот:

[134] They will *probably* throw him out of the university.

Во слабите модални прилошки определби се вклучуваат прилозите како *maybe, perhaps, possibly* итн., кои покажуваат дека исказот во реченицата нема индикации да не е точен, но можноста исказот да е точен е или мала или половична, како во примерот:

[135] They were *perhaps* the most frightening conspiracies in the world.

Квирк (1985: 589) на поинаков начин ги анализира и ги класифицира овие специфични прилошки определби. Тој главно ги вклучува во граматичките подгрупи на *disjuncts*, наречени дискурсни прилошки определби за изразување став кон содржината (*content disjuncts*) од типот (a), со објаснување дека овие прилошки определби искажуваат коментар за вредноста на вистинитоста на тоа што се кажува, изразувајќи го на степен до кој, или во услови под кои, говорителот верува дека тоа што го кажува е точно.

Во стручната литература за албанскиот јазик се обработени овие синтаксички структури, но тие не се толкуваат како прилошки определби, туку како вметнати зборови или група зборови, за што веќе стана збор во делот 1.3.

Според Челику (2002: 368), овие синтаксички структури спаѓаат во групата на вметнатите зборови или група зборови кои го определуваат степенот на вистинитоста на

исказот и можат да го претстават исказот како целосно точен, сигурен или како можен, претпоставуван итн., како што е во речениците:

[136] I kishte folur, *me sa dukej*, për gjëra që s'duhej të fliste dhe më pas ishte penduar.

[137] Ëndrra e ringjalljes, *pa dyshim*, kishte të bënte me të.

[138] *Ndoshta* ishte faji i tij.

Во наведените примери ги гледаме синтаксичките структури кои функционираат исто како и модалните прилошки определби во англискиот јазик, при што синтаксичката структурата во примерот [136] – *me sa dukej (seemingly)*, означува квазисилен модалитет, онаа во примерот [137] – *pa dyshim (undoubtedly)*, изразува силен модалитет, додека, пак, структурата во примерот [138] – *ndoshta (maybe)*, искажува слаб модалитет.

2.9.7 Прилошки определби за процена

Друга специфична група прилошки определби која ја споменуваат Хаделстон и Пулум (2002: 771) е онаа наречена прилошки определби за искажување процена (*evaluative adjuncts*). Според нив, со ваквите прилошки определби преостанатиот дел од исказот во рамките на реченицата е презентираан како факт, а прилошката определба ја искажува процената на говорителот за исказот. Затоа тие се субјективни, па во овој однос наликуваат на прилошките определби поврзани со чинот.

Повеќето од прилошките определби за искажување процена се реализираат со прилози од типот на: *curiously, surprisingly, amazingly, (un)fortunately, sadly, funnily, happily, astonishingly* итн., како и во примерите:

[139] *Astonishingly*, these words did not sound frightening to her, although they should have done.

[140] *Strangely*, she could only think of their quarrels, which had mainly happened on the phone.

[141] *Fortunately*, the man had buttonhold a tall red-headed passenger.

Овие прилошки определби можат да се реализираат и со предлошките фрази какви што се *to my astonishment/amazement, by good luck/fortune* итн., што е претставено и во следнава реченица:

[142] *To his surprise, he used the word “fear”.*

Квирк (1985: 622) овие прилошки определби ги нарекува дискурсни прилошки определби за изразување став кон содржината (*Content disjuncts*) од типот (b), со кои се искажува некаква процена на или став кон тоа што се кажува.

Лин Берк, (1999: 209), пак, ги именува *attitude* (став) *disjunct*, додавајќи дека се јавуваат главно во почетна позиција, делумно и во крајна, но одвоени со запирка. Понекогаш можат да се употребат и во средна позиција, веднаш по подметот, и тоа без запирка, како и во примерот:

[143] *One of the figures on the bas-relief strangely resembled her.*

Тој, исто така, додава дека овие прилошки определби можат да се модифицираат со прилогот *enough*, на пример:

[144] *Oddly enough, he was beginning to like the challenging package.*

Во граматиките на албанскиот јазик ги среќаваме овие синтаксички структури не како прилошки определби туку како вметнати зборови или група зборови од втората група кои, според Челику (2002: 369), искажуваат емоционална процена на исказот, радост, задоволство, жалење итн., што е евидентно во речениците:

[145] *Për çudi, në vend të tyre vinin acarimet, kryesisht të telefonit.*

[146] *Për fat, tjetri i ishte qepur një gjatuci flokëkuq.*

[147] *Madje, për habinë e tij, ishte përdorur fjala “frikë”.*

Како што се гледа од примерите, овие синтаксички структури вршаат иста семантичка функција како и прилошки определби за процена во англискиот јазик. Единствената разлика е тоа што во албанскиот јазик не се третираат како прилошки определби, туку како *вметнати зборови или група зборови*.

2.9.8 Прилошки определби поврзани со чинот на говорот (*Speech act-related adjuncts*)

Од објаснувањата на Хаделстон и Ц. Пулум (2002: 773) разбираме дека прилошките определби наречени *speech act-related adjuncts* (прилошки определби поврзани со чинот на говорот) се попериферни во однос на сите други прилошки определби поради тоа што не се однесуваат на ситуацијата или на исказот изразени во реченицата, туку на чинот на говорот што се изведува кога се изговара реченицата (или се однесуваат на чинот на она што се очекува како одговор). Од оваа причина, споменатите прилошки определби немаат никаква врска со проценувањето на вредноста на вистинитоста изразена во реченицата.

Тргувајќи од фактот дека по форма се слични со некои други прилошки определби, нивното подобро разјаснување би било преку меѓусебна компарација, како што е направено во примерите:

[148] “Oh, I see what you mean”, she said, *frankly* showing her irritation. – начин

[149] *Frankly*, I don't think either of us can stand up to this kind of preassure. –

поврзаност со чинот на говорот

Во примерот [148], прилошката определба *frankly* јасно го покажува начинот на вршење на дејството, при што таа (*she*) искрено (*frankly*) ја покажува својата иритираност, што значи дека *frankly* функционира како прилошка определба за начин. Наспроти тоа, во примерот [149], *frankly* не се поврзува со начинот на вршење на дејството искажано во реченицата, туку со чинот на говорот, што значи дека не е примарно тоа што говорителот (*I*) мисли искрено (*don't think*), туку тоа што тој е искрен во кажувањето (чинот на кажувањето е искрен).

Прилошките определби поврзани со чинот на говорот обично имаат форма на прилошки фрази – *frankly, confidentially, briefly, honestly, generally, seriously* итн., потоа на предлошки фрази – *in brief, in all honesty* итн., а можат да се реализираат и со дел-реченици (за кои детално се зборува во четвртата глава) – *to be honest, to tell the truth* итн.

Според Хаделстон и Пулум (2002: 774), има многу други прилошки определби што се поврзуваат со чинот на говорот кои нормално функционираат давајќи информации за ситуацијата изразена во реченицата, како и во примерите:

[150] This is beyond me, and *to tell the truth* you're driving me crazy more than he is.

[151] "Why weren't you at work yesterday?" *If you must know*, I was visiting a family member in the hospital.

[152] *Since you ask*, I think you can improve the email service.

Во примерот [150], синтаксичката структура *to tell the truth* е прилошка определба за цел, но во овој случај таа не укажува на целта во однос на целата ситуација искажана во реченицата, туку на „мојата“ цел заради која ја кажувам таа реченица. Структурата *If you must know* од примерот [151] не е услов преку кој се реализира дел-реченицата *I was visiting...*, туку условот поради кој ја кажувам таа реченица. Во примерот [152], пак, структурата *since you ask*, иако по формата е прилошка определба за причина, не ја изразува причината зошто јас мислам (*I think*), туку причината зошто го кажувам тоа.

Хаделстон и Џ. Пулум (2002: 775) упатуваат и на една специфична ситуација кај прилошките определби поврзани со чинот на говорот која се поврзува со изборот на одредени зборови што се користат во другиот дел од реченицата. Затоа овие прилошки определби ги нарекуваат металингвистички прилошки определби поврзани со чинот на говорот (*metalinguistic speech act-related adjuncts*).

[153] It wasn't merely the speech, the phrases in the conversations and notes that sounded stilted, *in other words* it was not just that the linguistic style had stiffened, as if under a sudden blow or a toxic attack, but that its inner logic appeared disjointed.

[154] it was *literally* a lame journey.

Квирк (1985: 615), пак, ги нарекува дискурсни прилошки определби за изразување став кон говорот (*style disjuncts*) и, општо земено, ги толкува исто како и Хаделстон, додавајќи дека со обрнување на вниманието не само кон тоа што се кажува туку и кон чинот како се кажува истото, овие прилошки определби често се имплицитни коментари кон самиот јазик.

Во научната литература посветена на албанскиот јазик бележиме толкување за само некои од овие синтаксички структури. Имено, во структурите наречени вметнати зборови или група зборови од подгрупата на зборовите што го искажуваат ставот на говорителот кон чинот на формирањето на исказот или кон употребата на некој збор или фраза наместо друг/а се објаснуваат само структурите како што се: *shkurt, me pak fjalë*,

shkurt fjala, më saktë, me fjalë të tjera итн. Но, овие структури сочинуваат само мал дел од прилошките определби поврзани со чинот на говорот во однос на оние во англискиот јазик, на пример:

[155] Nuk ishte vetëm e folura, frazat e dialogjeve apo të pusullave që tingëllonin habitshëm, *me fjalë të tjera*, nuk ishte vetëm lënda gjuhësore që dukej se kishte pësuar një mpirje, rrjedhojë e një goditjeje të befte a të një helmimi, por vetë tharmi, logjika e saj e brendshme, që ngjanin të përçudnuara.

Во реченицата под [155], структурата *me fjalë të tjera* ни покажува дека говорителот употребува други зборови наместо првичните за што подобро да биде разбран.

Другите структури во англискиот јазик, како *frankly, to tell the truth, literally, since you ask, if you must know* итн., на кои се задржавме претходно, не се опфатени во литературата за албанскиот јазик, но сепак тие се појавуваат со целосно иста функција, за што сведочат примерите:

[156] *Sinqerisht*, nuk mendoj që dikush mund ti bëjë ballë këtij presioni.

[157] Po më lë vërtet pa mend. Dhe *që të jem e singertë*, më shumë se ai, je ti që po më çmend.

[158] Avioni anohej vazhdimisht nga njëri krah, ose i dukej atij ashtu. Avion i shqepët *përnjëmend*.

Во [156], синтаксичката структура *sinqerisht* (искрено), иако во други околности би функционирала како прилошка определба за начин, во овој пример не го покажува начинот на кој говорителот (не) мисли (*nuk mendoj*), туку ни го претставува чинот при кој говорителот го кажува тоа. Тоа значи дека функционира сосема исто како и примерот [152] во англискиот јазик.

Поаѓајќи од објаснувањата за прилошките определби поврзани со чинот на говорот од англискиот јазик и од примерите од албанскиот јазик, слободно можеме да додадеме уште една подгрупа кон специфичните синтаксички структури во албанскиот јазик наречени вметнати зборови или група зборови кои го означуваат чинот или ставот со кој се кажува реченицата, за што типичен пример би бил прилогот *sinqerisht*.

2.9.9 Сврзувачки прилошки определби (*Connective adjuncts*)

Една од најразновидните групи на прилошките определби е онаа на таканаречените *connective adjuncts* (сврзувачки прилошки определби). Овие прилошки определби, освен многубројните семантички видови на сврзувачки функции што ги имаат, поврзуваат и неколку различни синтаксички и, воопшто, лингвистички единици.

Според Хаделстон и Пулум (2002: 775), освен поврзувањето на реченицата со соседниот текст (со тоа што е кажано претходно или ќе се каже во следната реченица), сврзувачките прилошки определби (во поширока смисла) можат да ја поврзат реченицата со контекстот, привлекувајќи го вниманието на соговорникот за почетокот на некоја активност.

[159] *Well, one day he said to me that we would try something totally unfamiliar.*

Во примерот [159], прилошката определба *well* нема никаква семантичка улога во однос на реченицата, туку преку неа говорителот настојува да го привлече вниманието на соговорникот.

Сврзувачките прилошки определби често поврзуваат и единици помали од реченицата, како што се дел-речениците и фразите. Квирк (1985: 631) објаснува (меѓу другото) како овие синтаксички единици можат да поврзуваат и членови (составни делови) на фразата со која се реализира еден член на реченицата, како што е во примерот: *The candidate has written a successful, lengthy, popular, and in addition highly original novel.* Во овој пример јасно се гледа дека прилошката определба *in addition* го поврзува модификаторот *highly original* со другите модификатори што функционираат како такви во интерната структура на фразата. Во овој пример, освен сврзувачката функција, оваа прилошка определба врши и функција на фокусирање.

Овие синтаксички единици Квирк (1985: 631) ги именува како сврзувачки прилошки определби (*conjuncts*) и, земајќи ги предвид нивните разновидни семантички поврзувања, ги дели на неколку групи и подгрупи на следниов начин:

- Подредување (*Listing*):
  - Според број (*Enumerative*):

[160] The intelligence officers placed their main hope of solving the riddle in these letters, but after reading them they were *at first* disappointed, *then* disoriented and *finally* totally bewildered.

- Според додаток (*Additive*):

Ø еднаквост (*Equative*):

[161] *In the same way*, no matter how sorry Alex was for what happened, he couldn't remove the hurt.

Ø засилување (*Reinforcing*):

[162] *Again*, there were fragments of letters, diaries, subsequent reconstructions of phone conversations, mostly accompanied by suppositions and deductions.

- Сумарни (*Summative*):

[163] *Overall*, I am really proud of what we are building the internet to do.

- Апозициски (*Appositional*):

[164] He believed that when the time came – *that is*, at the right moment – he would know what to do.

- Резултативни (*Resultive*):

[165] He seemed exhausted, and *of course* his nerves were in a bad way.

- Заклучувачки (*Inferential*):

[166] *Otherwise*, wearing her crown, and in her natural shape, as she had appeared to him one hundred years before, on the sofa after dinner in Tirana, Rovena was impossible to deal with.

- Контрастивни (*Contrastive*):

- Реформулациски (*Reformulatory*):

[167] She could not summon that day to mind, or *rather* did not want to.

- Заменски (*Replacive*):

[168] The second assistant *on the other hand* was scrawny.

- Контрастирачки (*Antithetic*):

[169] *On the contrary*, she herself, after learning of his business in Brussels, had said that she too was going on a trip, to Vienna.

- Допусни (*Concessive*):

[170] *After all*, every one of us expects this from life, to fall in love.

○ Преодни (*Transitional*):

- Дискурсни (*Discoursal*):

[171] *Now* what have I done, she thought.

- Временски (*Temporal*):

[172] *Meanwhile*, any connection between the driver and the woman in his cab, an Albanian citizen, was ruled out.

Од друга страна, Хаделстон и Пулум (2002: 775) имаат едно сосема друго видување според кое ги делат овие специфични прилошки определби. Имено, тие разликуваат две базични групи кои ги нарекуваат *pure and impure connective adjuncts* (чисти и нечисти сврзувачки прилошки определби). Ваквата поделба ја појаснуваат со примерите *moreover* и *also*, како типични чисти сврзувачки прилошки определби кои немаат друга функција освен да ја поврзуваат реченицата со околниот текст (или контекст), додека нечистите сврзувачки прилошки определби ги објаснуваат преку примерот: *His son had been charged with importing illegal drugs; Ed had therefore decided to resign from the School Board*. Од него се гледа дека прилошката определба *therefore* извршува две синтаксички функции. Како прво, ја поврзува втората дел-реченицата со првата и како второ, ја покажува причината за

одлуката што ја донел Ед, но во споредба со причинските прилошки определби, оваа причинска релација не е изразена толку директно, односно експлицитно.

Што се однесува на албанскиот јазик, овие синтаксички единици, според Челику (2002: 372), се дефинираат како вметнати зборови или група зборови од подгрупата на тие што означуваат логичка врска помеѓу деловите на исказот или помеѓу две реченици. Тие служат за прецизирање, ограничување, конкретизирање, објаснување на делови од реченицата или, пак, искажуваат спротивставување, компарација или допуштање. Можат да изразат и заклучок, генерализација, потсетување на некој претходен исказ, означуваат подредување на исказите итн., на пример:

[173] *Dukej i lodhur dhe, pa dyshim, nuk ishte mirë me nervat.*

[174] *Dhe prapë copa të letrave, të ditarëve, të dialogëve telefonikë të rikujtuar më pas, të shoqëruara në shumicën e rasteve me hamendje dhe shpjegime.*

[175] *Pastaj, me ritëm tjetër, vinte gota e uiskit irlandez, mëngjezi, porosia e taksisë dhe fraza mizorisht e panatyrshme e shoferit.*

Од објаснувањата на Челику јасно се гледа семантичката разновидност на овие синтаксички единици поврзани со нивната сврзувачка функција. Како такви, донекаде можеме да ги поврземе со класификацијата што ја прави Квирк, секако, со некои исклучоци: *listing* – подредување, *summative* – заклучок или генерализација, *appositional* – потсетување, *contrastive* – компарација, *reformulatory* – објаснување, *concessive* – допуштање итн.

Единствената разлика помеѓу овие синтаксички структури во албанскиот и во англискиот јазик е тоа што во првиот тие не се третираат како прилошки определби, туку како вметнати зборови или група зборови.

3. РЕАЛИЗАЦИЈА НА ПРИЛОШКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Прилошките определби се реализираат со голем број различни јазични структури, како во албанскиот така и во англискиот јазик. Според Челику (2002: 269), прилошките определби во албанскиот јазик се реализираат со прилог или прилошка синтагма, именка и заменка со предлог (понекогаш и со именка во аблатив и во акузатив без предлог), синтагма, неличните форми на глаголот – инфинитив, герундив, одречна форма со партикулата *pa*, зависни дел-реченици, а во некои случаи и со ономатопејски извици.

- Прилог или прилошка синтагма:

[176] Rrudhat *dalëngadalë* po mënjanoheshin, duke i lënë sytë të lirë si dikur.

[177] Ti bën mirë të vish *sa më parë* të çlodhesh ca ditë këtu.

- Именка и заменка со предлог:

[178] Ti më përmend *në letrën e fundit* mposhtjen.

[179] Sa letra kam nisur e i kam grisur *për këtë*.

- Именка во аблатив и во акузатив без предлог:

[180] E njihja atë vajzë dhe vërtet kishte kohë që nuk e kisha parë *rrugëve*.

[181] Bido Sherifi që ngritur papritur *natën*, kish thërritur dy tri here si këndes dhe kish fjetur përsëri dhe në mëngjes nuk mbante mend asgjë.

- Синтагма:

[182] *Përpara disa hyrjeve të errëta* ne kishim parë vetë që nga larg, disa njerëz, të cilët dukej sikur nuk e kishin mendjen tek ti që i vështroje.

- Инфинитив:

[183] Më solli në vete zëri i nënëmadhes, që po më thërriste *për të ngrënë*.

- Герундив:

[184] Zëri të vjen si bubullimë dhe, *duke ulëritur*, sulesh i pari mbi hijen e keqe, për t'u përleshur, dhe zgjohesh.

- Одречна форма со партикулата *pa*:

[185] Ata mund të rrinë një ditë të tërë në ajër *pa u ulur* fare.

- Зависна дел-реченица:

[186] Ata do të ishin të lire për t'u takuar, *po të donin*.

- Ономатопејски извик:

[187] Ecnin ngadalë, të heshtur mbi kuajt e tyre të mëdhenj, parzmoret e tyre të arnuara me çfarëdolloj copëza, që kërcisnin *kër-kër* gjat ecjes, dhe prej të cilave nganjëherë, në kohë shiu, rridhte ndryshk.

Во англискиот јазик прилошките определби се реализираат со прилошка фраза, именска фраза, предлошка фраза и дел-реченица, било да е безглаголска, нелична (*non-finite*) или, пак, лична (*finite*) (Квирк, Р. и др. 1985: 489).

Прилошка фраза:

[188] Her mind seemed able to range *more freely*.

- Именска фраза:

[189] And so, *one night in late summer*, he started to imagine their story.

- Предлошка фраза:

[190] The researcher listened to the pianist *with the same calm curiosity*.

- Безглаголска дел-реченица:

[191] *Although initially routine*, the case, because of the taxi driver's strange testimony, was filed away as an "unclassifiable accident".

- Нефинитна дел-реченица:

[192] The researcher made visible efforts *to dispel the fog*, but equally obvious were his attempts to hide behind it.

- Финитна дел-реченица:

[193] What happened to the passengers *when the car hit the ground*?

Од горенаведените примери од двата јазика забележуваме дека речиси сите структури што ги среќаваме во едниот јазик се појавуваат и во другиот, но сепак објаснувањата во врска со формите со кои се реализираат прилошките определби во двата јазика се различни. Следствено, во албанскиот јазик реализирањето на прилошката определба со именка со предлог (или понекогаш без предлог) не се среќава во англискиот јазик. Исто така, и синтагмата со која се реализира прилошката определба во албанскиот јазик ја нема во англискиот јазик. Од другата страна, предлошката фраза со која се реализира прилошката определба во англискиот јазик не е забележана во албанскиот јазик. Очигледно е дека структурите со кои се реализираат прилошките определби се речиси идентични во албанскиот и во англискиот јазик, но тоа по што суштински се разликуваат е поинаквото именување или толкување на овие синтаксички единици како такви структури.

Имено, структурата која во албанскиот јазик се третира како именка со предлог, во англискиот јазик се сфаќа како предлошка фраза (во англискиот јазик секоја фраза што се воведува со предлог се определува како предлошка фраза).

Синтагмата како структура со која се реализира прилошката определба во албанскиот јазик не постои во англискиот јазик, туку овие структури се толкуваат во зависност од главниот збор или од воведениот збор (предлогот), па како такви се определуваат како именски фрази, предлошки фрази итн.

Структурата која во англискиот јазик се третира како именска фраза реализирана со еден единствен збор наречен главен збор (*headword*), во албанскиот јазик се определува како именка без предлог, а во случаите кога се реализира со два или повеќе збора (*headword + modifiers*), во албанскиот јазик има две сосема различни варијанти. Имено, ако модификаторите се послободни (опциони), односно не се од суштинско значење,

тогаш овие единици се сфаќаат како атрибут (со синтаксичка функција од ист ранг како и прилошките определби), а не како дел од една целина, додека само главниот збор се именува како именка. Другата варијанта е кога модификаторите се од суштинско значење, така што без нив именката би ја изгубила првичната смисла и не би можела да функционира сама, тогаш целата таа структура се дефинира како *togfjalësh emëror* (именска синтагма).

Ваквите суштински разлики помеѓу албанскиот и англискиот јазик произлегуваат главно од толкувањето на синтаксичката структура наречена фраза во англискиот јазик, која се објаснува како еден збор или група зборови поврзани меѓу себе, кои како целина извршуваат одредена синтаксичка функција. Од другата страна, во албанскиот јазик *togfjalëshi* (мак. синтагма) се објаснува како единица составена од најмалку два збора.

Предлошката фраза со која се реализира прилошката определба во англискиот јазик, во албанскиот јазик се третира како именка со предлог.

Интересен е и фактот дека реализирањето на прилошката определба со ономотопејски извик (најчесто прилошката определба за начин), како што објаснува Челику (2002: 269), не се среќава во англиските граматика, а сепак тие структури како прилошки определби се појавуваат и во англискиот јазик и функционираат сосема исто како и во албанскиот.

Од сите разновидни структури со кои се реализираат прилошките определби, општо земено, една конкретна семантичка улога на прилошките определби не означува некој конкретен тип на реализациска структура, туку во специфични околности, сепак, постои директна врска помеѓу реализацијата и семантичката улога. Следствено, во оваа глава детално се проследува реализирањето на прилошките определби одделно за секој вид од семантичките групи на прилошките определби.

Споредбата на реализирањето на прилошките определби со дел-реченица е оставено за четвртата глава, каде што се анализираат поконкретно тргнувајќи од нивните специфични форми, па затоа во оваа глава само се споменува по некој пример.

Земајќи ја предвид директната врска на структурата со која се реализираат и позицијата на прилошките определби, предмет на интерес на овој труд е (донекаде) и прашањето за позицијата на прилошките определби во реченицата.

3.1 Реализација на прилошките определби за место

Во албанскиот јазик прилошките определби за место најчесто се реализираат со прилог, именка со предлог и со синтагма. Типот на прилозите, предлогот со кој се појавува именката, како и внатрешната структура на синтагмите зависи од семантичките подгрупи на прилошките определби за место. Според тоа, нивната анализа мора да се изврши во рамките на секоја подгрупа одделно.

- Статичките прилошки определби за место се реализираат со:
  - Прилог:

[194] *Jashtë, dita e dimrit po thyhej.*
  - Именка со предлозите *në, te, mbi, matanë, poshtë* итн.:

[195] *Ndjeu ftohtë te supet dhe u kthye për të hyrë në banjë.*
  - Синтагма:

[196] *Gjithçka në këtë qytet ishte e vjetër dhe e gurtë, duke filluar nga rrugët dhe çezmat e gjer te çatitë e shtëpive të tij të mëdha.*
- Динамичките прилошки определби за место што означуваат општа насока можат да се изразат со:
  - Прилог:

[197] *Një lëvizje te tryeza fqinje, shoqëruar me zgjatje kryesh drejt qelqeve, e shtynë të kthente kokën andej.*
  - Именка со предлозите *nga, për, drejt* итн.:

[198] *E ktheu kryet nga ana tjetër.*
  - Синтагма:

[199] Ndonjë natë tjetër në xhade kalonin kamionë ushtarakë nga veriu në jug për në frontin e luftës.

- Во функција на прилошки определби за место што ја означуваат појдовната точка на движењето може да се јави:

- Прилог придружен од честицата *që*:

[200] *Që lart*, profecia e gazetarëve ngjante edhe më e besueshme.

- Именка придружена од предлозите *nga* и *prej*:

[201] Tamam në çastin kur bëheshin gati të kërcenin *nga çatia* në tokë, pikat e shiut gjendeshin befas në qyngjin e ngushtë, bashkë me mijëra e mijëra shoqe të tjera.

- Синтагма:

[202] *Nga të gjitha drejtimit* fshatarët po dyndeshin drejt sheshit të tregut.

- Прилошките определби за место што ја означуваат завршна точка на движењето се реализираат со:

- Прилог, често придружен од честичките *deri/gjer*:

[203] Njihte një zhgabonjë që mund ta ngjiste në krahë *gjer atje*, veç me një kusht: gjithë rrugës, zhgabonja donte të hante mish!

- Именка со предлозите *në*, *te* и со предлошките синтагми *deri në*, *gjer në*, *gjer tek*:

[204] Më pëlqente shumë të shkoja mysafir *te babazoti*.

[205] Zhurma e makinave gurthyese, të përgatitjes së zhavorit dhe të shtrueseve rrugore, vinte here pas here *gjer në qytet*.

- Прилошките определби за место што означуваат протегање во просторот се состојат од:

- Именка со предлозите *në, nëpër*:

[206] Ajo e çliruar më në fund nga fuqia e errët po mbushej tani me ujë të ri, që gurgullonte gëzueshëm *nëpër strehët* e çatisë.

- Именка без предлог:

[207] Dalëngadalë ajo erdh e u bë krejt e kuqe dhe tani mbi shpinën e saj nuk kishte më pikla të vogla gjaku, po përrenj të tërë, që nisën të rrjedhin tatëpjetë *pjerrësirave*, duke skuqur çdo gjë.

Во англискиот јазик прилошките определби за место се реализираат со предлошки фрази (каде што именската фраза се појавува како предмет на предлогот – *Object of a preposition*) и со прилози. Треба да се спомене дека некои од прилозите функционираат и како предлози. Синтаксичките единици поврзани со местото што се составени од именски фрази најчесто се пројавуваат како зависни комплементи, па како такви не се земени предвид во овој труд.

- Прилошките определби за место што означуваат локација се остваруваат со:

- Предлошка фраза:

[208] He still stood motionless *by the window*.

- Прилог:

[209] The whole atmosphere was different *there*.

- Прилози што се употребуваат во функција на предлози во рамките на предлошката фраза:

[210] *Outside*, the old-fashioned carriages waited for passing tourists.

[211] *Outside the cathedral*, the old-fashioned carriages waited for passing tourists.

- Прилошките определби што означуваат промена на локацијата како појдовна точка се реализираат главно со предлошка фраза со предлогот *from*:

[212] They still insistently fired their darts *from a distance*.

- Прилошките определби што ја означуваат завршната точка можат да бидат изразени со:

- Предлошка фраза:

[213] She was going to meet Besfort Y. *in Vienna*.

- Прилог:

[214] Natasha had no desire to go out *anywhere* and wandered from room to room like a shadow, idle and listless.

- Прилошките определби за место што го означуваат патот – *path*, како интермедијална форма помеѓу појдовната и завршната точка, се составени од предлошка фраза со предлогот *through*:

[215] He watched her *through the half-open door*.

Примери од двата јазика јасно покажуваат дека структурите со кои се реализираат прилошките определби за место во повеќето случаи се исти по формата, но нивната номенклатура во албанскиот и во англискиот јазик е различна. Имено, во албанскиот јазик прилошките определби реализирани со именка со предлог, како во примерот [195] – *te supet*, во англискиот јазик (*at the shoulders*) се третираат како предлошка фраза, во конкретниот пример, составена од предлогот *at* и именската фраза *the shoulders*.

Исто така, сите примери реализирани со синтагми како прилошки определби за време се група зборови кои почнуваат со предлог, како што е прикажано во примерот [202] – *nga të gjitha drejtimet*, структура која во англискиот јазик (*from all directions*) се толкува како предлошка фраза, или во споменатиот пример, составена од предлогот *from* и именската фраза *all directions*.

Што се однесува на прилошките определби реализирани со прилози, нивните форми се целосно исти во двата јазика.

Суштинската разлика помеѓу албанскиот и англискиот јазик во овој домен е формата на прилошката определба за место што означува протегање во просторот

реализирана со именка без предлог (без никакви модификатори) во аблатив, што е претставено во примерот [207] – *pjerrësirave*, форма која не ја наоѓаме во англискиот јазик. Разликата не е само во формата, туку и во значењето што се добива во албанскиот јазик преку употребата на именка во аблатив, нешто што не може да се постигне во англискиот јазик. Ако ја анализираме реченицата: *Lopët kullotnin tërë ditën fushave të gjelbërta*, со именката во аблатив, *fushave*, експлицитно се наведува дека дејството *kullotnin* се протега низ целото место. Истата реченицата во англискиот јазик гласи: *Cows were grazing all day in the green fields*, каде што *in the green fields* се третира како прилошка определба за место што означува локација, но притоа не може да се разбере дека дејството се протега во просторот, туку дека ваквото значење до определна мера може да се сфати само имплицитно, и тоа преку глаголот *grazing*, форма која во албанскиот јазик се преведува како *Lopët kullotnin tërë ditën në fushat e gjelbërta*, каде што *në fushat* се определува како статичка прилошка определба.

3.2 Реализација на прилошките определби за време

Овие прилошки определби во албанскиот јазик најчесто се реализираат со прилог или прилошка синтагма, именка со или без предлог, синтагма и со неличните форми на глаголот. Типот на прилозите, предлогот со кој се појавува именката, како и внатрешната структура на синтагмите зависат од семантичките подгрупи на прилошките определби за време. Оттука, нивното проследување мора да се направи за секоја подгрупа одделно.

- Прилошките определби за време кои го определуваат дејството или состојбата без наведување на временската цел се реализираат со:

- Прилог:

[216]   *Kështu përfundonin, zakonisht, përplasjet e tyre.*

- Прилошка синтагма:

[217]   *Tani, çdo ditë, me afrimin e mbrëmjes dyndeshin në kokën tonë edhe mendimet për magjitë.*

- Именка со предлог:

[218] Edhe mua ashtu më dukej vetja *në fillim*.
- Именка без предлог:

[219] *Netëve*, me siguri, i vinte të ulurinte.
- Синтагма:

[220] Fjala kasaphanë hynte në numrin e atyre fjalëve që përdroreshin *kohët e fundit* gjithmonë e më shpesh dhe me një kuptim jo shumë të përcaktuar.
- Прилошките определби за време кои ја означуваат почетната точка најчесто се употребуваат со партикулата *që/qysh* и прилог, именка со предлог или синтагма.
  - Прилог:

[221] Ndaj s’kishte pse të ngutej *qysh tani*.
  - Именка со предлог:

[222] Kështu, kryhet ajo që është paralajmëruar *qysh në fillim* prej Anselmit.
  - Синтагма:

[223] Të hënë në mëngjes, në rrugën ku nuk ishte ndier këmbë njeriu *qysh prej disa ditësh*, u dëgjuan hapat e dikujt.
- Прилошките определби за време кои ја означуваат завршната точка вообичаено се употребуваат со партикулите *deri/gjer* и прилог, именка со предлог или синтагма.
  - Прилог:

[224] *Deri tani* kubeja kishte qenë një pjesë pa rëndësi e shtëpisë.
  - Именка со предлог:

[225] Ndërpritën përkohësisht proceset gjyqësore *gjer në një lajmërim* të dytë.

- Синтагма:

[226] Kështu vazhdon disa javë, ndoshta disa muaj, *gjer ditën e katastrofës*.

- Прилошките определби за време кои означуваат протегање во времето (*shtrirje në kohë*) најчесто се реализираат со партикулата *gjatë* и именка без предлог или синтагма.

- Именка без предлог:

[227] Në bulevard, fshesarët po hiqnin copëza mbeturinash e pankartash të shkelura me këmbë *gjatë përleshjes*.

- Синтагма:

[228] Sytë e ftohtë të psikiatrit shfaqeshin here nga e djathta, here nga e majta e pasqyrës, *gjatë gjithë atij dimri*.

- Прилошките определби за време што ја изразуваат приближната временска цел се реализираат со именка со предлозите *nga*, *rreth*, *në*, *më*, често поврзани со партикулите *aty*, *andej*.

- Именка со предлозите *nga*, *rreth*, *në*, *më* итн.:

[229] *Aty nga ora pesë* e mënjjesit, Rovena ishte dridhur në gjumë.

[230] *Aty preth orës dy*, ishte zgjuar i trembur.

За реализирањето на прилошките определби за време со зависни дел-реченици ќе стане збор во делот 4.2.

Како структури со кои се реализираат овие прилошки определби во англискиот јазик се изделуваат следниве: прилошка фраза, предлошка фраза, именска фраза. како и дел-реченица. Внатрешната структура на овие различни фрази е многу разновидна, што во голема мера зависи и од нивните семантички улоги. Ниеден друг тип прилошки определби немаат на располагање таков широк спектар на граматички реализации како споменативе прилошки определби (Квирк, Р. и др. 1985: 456).

- Прилошките определби за временско позиционирање (*Time position adjuncts*) се реализираат со прилошка фраза, предлошка фраза, именска фраза и со дел-реченица.

- Прилошка фраза:

[231]   *Now, so many years later*, in front of the hotel window, his back was just as blank and uncomprehending.

- Предлошка фраза:

[232]   *At such moments*, try as she might, Rovena could not cope with the tide of her emotion.

- Именска фраза:

[233]   And so, *one night in late summer*, he started to imagine their story.

Треба да се спомене фактот дека именските фрази со кои се реализираат прилошките определби за место се составени од главниот збор и најмалку еден модификатор, значи не може да има фрази кои ќе го содржат само главниот збор без модификатори.

- Дел-реченица:

[234]   What happened to the passangers *when the car hit the ground*?

- Прилошките определби за време што означуваат насоченост нанапред (*Forward span*) се реализираат со *until/till* и предлошка фраза, прилошка фраза, именска фраза, како и со зависна дел-реченица.

- Прилошка фраза:

[235]   *Until yesterday* you were complaining that it was my fault that you aren't free.

- Предлошка фраза:

[236] They would talk again in their own language *until after midnight*.

- Именска фраза:

[237] During his later years he served as commissioner of the navy, and was president of the board of naval commissioners from 1833 *till his death*.

- Дел-реченица:

[238] They can wait *until Jonathat gets up*.

- Прилошките определби што означуваат насоченост наназад (*Backward span*) се реализираат со *since* и фраза или зависна дел-реченица.

- Прилошка фраза:

[239] They said that two of the leaders of the first Crusade, Robert Giscard, Count of Normandy, and Robert, Count of Flanders, had slept a night at the inn a mile down the road from us, which *since then* had been called “The Inn of the Two Roberts”.

- Именска фраза:

[240] There had been continual complaints about the delayed repayment of sums borrowed by our liege lord from “Ferries and Rafts” *since the time of the unfortunate campaign against the Duke of Tepelena*.

- Дел-реченица:

[241] They even went further afield, where few had been *since the Duke of Gjin had been ambushed there*.

- Прилошките определби што означуваат времетраење можат да се изразат со:

- Прилошка фраза:

[242] For the first time in months we were *temporarily* out of business.

- Предлошка фраза:

[243] This country had kept the two victims under surveillance *for a long time*.

- Именска фраза:

[244] They have been together *so many years*.

- Прилошките определби за фреквенција можат да содржат прилошка фраза, предлошка фраза, именска фраза и дел-реченица.

- Прилошка фраза од типот на: *always, never, occasionally, again and again, once/twice*, често постмодифицирана со *a week/a month* итн.:

[245] *Again and again* the researcher came back to the same question.

[246] From February to July, 1898, Mr. Keith came out to Wrentham *twice a week*, and taught me algebra, geometry, Greek and Latin.

- Предлошка фраза:

[247] ‘I have got problems with Besfort’ Rovena had said *on several other occasions*, just generally, as anybody might open a conversation of this kind.

- Именска фраза со именки кои означуваат временски интервал и одат со *each* и *every* како модификатори (квантификатори):

[248] *Each day* they changed positions in line so that no one ate the dust from all the wagons *every day*.

- Дел-реченица:

[249] *Whenever she described the final dream*, she never forgot to mention the building’s midnight glow, which was a reflection of the plaster, or perhaps of despair.

Да споменеме уште дека прилошките определби за фреквенција (*Time frequency adjuncts*), Хаделстон и Пулум (2002: 713) ги одвојуваат од прилошките определби за време нарекувајќи ги само *adjuncts of frequency* (без импликација на временската терминологија) и ги анализираат како посебни прилошки определби кои ја искажуваат квантификацијата

во реченицата и кои можат да се споредат со квантификаторите во структурата на именската фраза.

Од горенаведените примери од двата јазика е евидентно дека структурите со кои се реализираат прилошките определби за место во повеќето случаи се исти по форма, но нивното именување во албанскиот и во англискиот јазик е различно. Имено, прилошките определби реализирани со прилог или со прилошка синтагма во албанскиот јазик, претставени во примерите [216] и [217], во англискиот јазик се именуваат како прилошки фрази, кои се прикажани во примерот [242]. Прилошките определби за место што се изразени со именка со предлог во албанскиот јазик, за што сведочи и примерот [218] – *në fillim*, во англискиот јазик се третираат како предлошки фрази од типот на *at the beginning*. Ваквото различно именување доаѓа како резултат на истакнувањето на именката *fillim* во однос на предлогот *në*, додека во англискиот јазик структурата *at the beginning* се сфаќа како предлошка фраза (во албанскиот јазик не се употребува поимот *предлошка фраза*), каде што *at* функционира како главен збор, додека *the beginning* има улога на комплемент на предлогот, наречен предмет на предлогот (*object of preposition*).

Што се однесува на прилошката определба за време која ја изразува почетната точка, таа во англискиот јазик е именувана како *насоченост наназад*. Притоа, во албанскиот јазик е адаптирана партикулата *që/qysh* за да го означува почетокот на дејството, додека во англискиот јазик се употребува предлогот *since*, но по *since* не се употребува структура која почнува со предлог, значи не може да оди **since from*, додека во албанскиот јазик може да се јави структура која почнува со предлог, за што е показател примерот [223] – *qysh prej disa ditësh*.

Прилошките определби што означуваат времетраење (*duration*) во англискиот јазик се реализирани со именска фраза, како во примерот [244] – *so many years*, додека во албанскиот јазик не се третираат како прилошки определби за време, туку како прилошки определби за количество – *shumë vite*, структури кои одговараат на прашањето: *колку?*.

Прилошките определби за време именувани како прилошки определби за фреквенција во англискиот јазик не се разликуваат од нивните соодветни синтаксички единици во албанскиот јазик што се однесува на нивната внатрешна структура, но нивното именување е различно, како што споменаваме погоре во делот 3.1. Сепак, значајно е да се спомене дека суштинската разлика се состои во тоа што во албанскиот јазик нема

таква група, а овие структури најчесто се дел од прилошките определби за количество или, пак, некои од нив спаѓаат во групата на прилошките определби без временска цел, во зависност од нивното значење.

3.3 Реализација на прилошките определби за причина

Прилошката определба за причина во албанскиот јазик се опишува како определба која ја означува причината или мотивацијата за вршење на дејството. Овие прилошки определби се реализираат со прилог, именка, синтагма, како и со дел-реченица.

- Прилог, најчесто претставен со прашалните форми за причина *pse?/përse?:*

[250] *Përse nuk dyshon, tha ajo me vete.*

- Именка во номинатив со предлогот *nga:*

[251] *Tirana e akulluar nga dimri, për shkak të temperaturës nën zero, ngjante më në fund serioze.*

- Именка во акузатив со предлогот *për* или *me:*

[252] *Që nga koha e Turqisë e gjer tani, Llukan Burgamadhi kishte hyrë me dhjetëra herë në burg për faje të vogla.*

- Именка во аблатив со предлогот *prej* или без предлог:

[253] *Veshët na gjëmonin nga zhurma që dyfishohej ose trefishohej prej harqeve të larta.*

- Именка пред која стојат предлошки синтагми од типот на: *nga shkak* *i*, *për arsye* *të* итн.:

[254] *Magji i kishin bërë Dino Çiços, i vetmi njeri në qytetin tonë që merrej me shpikje dhe që tani nga shkak i magjive llogaritë e shpikjeve i ngatërroheshin nëpër duar vazhdimisht.*

- Синтагма:

[255] E këputur nga pagjumi, nga rrahja e shpeshtë e pulsit, mezi e prita mëngjezin për të shkuar te mjeku.

- Дел-реченица:

[256] Mos keni ndermend të hidheni në ndonjë greminë, ngaqë një i çmendur e paska bërë këtë pesë mijë vjet më pare?

За реализирањето на прилошката определба за причина со именка во номинатив пред која стои предлогот *nga*, Челику (2002: 275) посочува на можната поврзаност со индиректниот предмет со предлог, која ја објаснува преку примерите: *Pemët u rrëzuan nga era. Pemët u rrëzuan nga ariu*. Во ваквите случаи, ако именката означува суштество, тогаш единицата функционира како индиректен предмет, а ако таа не означува суштество, функционира како прилошка определба за причина, како и во следните примери:

[257] Ne nuk na lejuan të futeshim në kështjellë, kështu që ngelëm përjashta, duke përplasur duart nga padurimi, sepse aeroplani po largohej drejt maleve. - прилошка определба за причина

[258] Po atë ditë u hap me forcë porta lindore nga banorët e Pazarit të vjetër. - индиректен предмет,

Во англискиот јазик прилошките определби за причина главно се реализираат со дел-реченици (за што детално се зборува во точката 4.5.), а тоа може да се илустрира со реченицата:

[259] Are you going to throw yourself off a cliff *because some crazy character did so five thousand years ago?*

Но, поретко можеме да најдеме и на прилошки определби реализирани со предлошки фрази составени од: *because of, on account of, due to, out of* итн., на пример:

[260] The case, *because of the taxi driver's strange testimony*, was filed away as an "unclassifiable accident".

[261] *Out of curiosity* to see what no human eye had seen before, he threw himself into the crater of Etna.

Хаделстон и Пулум (2002: 731) наведуваат дека прилошките определби за причина можат да се реализираат и со мал број прилози како што се *consequently, therefore* и *thus*, кои вршаат и функција на сврзувачки прилошки определби, па затоа тие се разгледуваат во рамките на сврзувачките прилошки определби.

Според горенаведените примери, на прв поглед изгледа дека има голема разлика што се однесува на структурите со кои се реализираат прилошките определби за причина. Во албанскиот јазик со ваква функција среќаваме прилог, именка, синтагма, како и дел-реченица, додека во англискиот јазик овие синтаксички единици вообичаено се реализираат со дел-реченици, а понекогаш и со некои предлошки фрази. Имено, во албанскиот јазик именката се употребува со предлог, а и пред синтагмата фигурира предлог, па така тие се еквиваленти на англиската предлошка фраза. Реализирањето на прилошката определба за причина со дел-реченица е речиси идентично како во албанскиот така и во англискиот јазик. Она што го нема во англискиот јазик е реализирањето на прилошката определба за причина со прилог, како што е во албанскиот јазик, сп. во примерот [250] – *përse*. Оваа разлика произлегува од фактот што во албанскиот јазик зборовите *pse/përse* се определуваат како типични прилози, а не како прашални заменки, додека во англискиот јазик тие се третираат како субординациски сврзници (субординатори) и прашални проформи наречени *interrogative pro-forms* (Квирк, Р. и др. 1985: 456).

3.4 Реализација на прилошките определби за цел

Челику (2002: 276) посочува дека прилошката определба за цел понекогаш тешко се разликува од прилошката определба за причина, и тоа како во говорот така и во пишуваната форма, особено кога и двете прилошки определби се реализираат со прилозите *pse, përse*.

Прилошките определби за цел во албанскиот јазик се реализираат со прилог, именка со предлог, синтагма, со инфинитивната форма на глаголот, како и со дел-реченица.

- Прилог:

[262] Të gjithë kishin një pyetje në gojë: ç'ishte ky flijim? *Përse?*

- Именка на која ѝ претходи предлогот *për*:

[263] Kishin ardhur *për vizitë* Xhexhua me Kako Pinon.

- Синтагма:

[264] E bëra *për veten time*, ndoshta, se kështu e kisha më lehtë.

- Инфинитивна форма на глаголот:

[265] Unë rashë *për të fjetur*.

- Дел-реченица:

[266] Afroheshim pranë të mëdhenjve *që të dëgjonim se ç'thoshin ata për të*.

Во англискиот јазик, пак, прилошките определби за цел обично се реализираат со предлошка фраза и инфинитивна дел-реченица.

- Предлошка фраза, најчесто се употребува со предлогот *for*, кој го определува односот не само со причината, туку и со целта:

[267] Apparently Besfort had been waiting *for this moment*.

- Дел-реченица:

[268] The researcher made visible efforts *to dispel the fog*, but equally obvious were his attamps *to hide behind it*.

Разликите што произлегуваат од горенаведените примери во однос на реализирањето на прилошката определба за цел со прилог се состојат во тоа што

единицата *përse* во албанскиот јазик се третира единствено како прилог (за што се зборува во точката 3.3. во погорниот текст), додека именката на која ѝ претходи предлогот *për* во албанскиот јазик е еквивалентна на предлошката фраза од англискиот јазик. Тоа што се разликува е реализирањето на прилошката определба за цел со инфинитивната форма на глаголот. Во албанскиот јазик, структурата составена само од формата на глаголот не се третира како дел-реченица, туку се именува само како нелична форма на глаголот (*forma të pashtjelluara të foljes*), додека во англискиот јазик ваквите структури се третираат како дел-реченици (Хаделстон и Пулум 2002: 1175), земајќи предвид дека инфинитивните структури немаат потреба од подметот, а самата глаголска структура е доволна да им се даде статус на дел-реченица.

3.5 Реализација на прилошките определби за начин

Овој вид прилошки определби во албанскиот јазик се реализираат со прилог и прилошка синтагма, именка, синтагма, со неличните форми на глаголот (*forma të pashtjelluara të foljes*), како и со дел-реченици. Во албанскиот јазик прилошката определба за начин се третира како одделна група, без други подгрупи или без да се анализира како дел од некоја надредена група, но сепак се забележува тенденцијата на Челику за формирање семантички подгрупи. Во тие рамки и ги разгледуваме овие прилошки определби.

- Прилошката определба за начин што го определува квалитетот на дејството се реализира со:
  - Прилог или прилошка синтагма:

[269] Po përpiqem të ta them *thjesht*.
  - Именка на која ѝ претходат предлозите *me, pa, në*:

[270] Atje rrugët dhe rrugicat bënë sikur harronin vendin nga kalonin një javë më parë dhe qetëqetë e *pa bujë* zhvendoseshin nga e majta apo nga e djathta.

- Синтагма:

[271] Hulumtuesi e dëgjonte pianisten *me të njëjtën kërshtëri mekëse*, edhe kur e besonte, edhe kur s'e besonte aspak.

- Прилошката определба за начин што го покажува степенот на појавување на дејството може да се состои од:

- Прилог или прилошка синтагма:

[272] Bulevardi "Marsel Kashen", që bashkonte "Rrugën e Elbasanit" me Bulevardin e madh, ishte i bllokuar *krejtësisht* për kalimtarët.

- Именка пред која стојат предлозите *me, pa* итн.:

[273] Nuse e Nazos në fillim buzëqeshi, pastaj për habinë e të gjithëve vuri dorën tek goja dhe qeshi *me zë*.

- Прилошката определба за начин што го означува начин (типичен) на вршење на дејството се претставува со:

- Прилог или прилошка синтагма:

[274] *Kështu* i shkruante.

[275] Kishte rënë *kokë e këmbë* Brenda, siç thuhej, e tani s'dinte si të dilte.

- Именка пред која стојат предлозите *me, pa* итн.:

[276] Ëndërr e marrë, tha ai *me vete*.

- Синтагма:

[277] Ajo kishte qenë gjithmonë e gatshme të më përgjigjej *me atë zërin e saj* të zvargur e të thellë.

- Неличните форми на глаголот како што се герундивот и одречната форма со партикулата *pa*:

[278] Budalla je ti, – tha ajo, *duke bërtitur* dhe iku me vrap.

[279] Ata mund të rrinë një ditë të tërë në ajër *pa u ulur*.

- Прилошката определба која го изразува начинот преку споредба се реализира со:

- Именка со или без предлог, пред која стојат партикулите *si, posi*:

[280] Blerimin që ata kishin sjellë, qyteti do ta përtypte në mbrëmje *si një kalë* i lidhur.

- Прилог, најчесто образуван со суфиксот *-isht*:

[281] Në njërën prej tyre dy njolla të ndriçuara *egërsisht* lëviznin si sy maceje..

- Ономатопејски извик:

[282] Ishte një tendosje qafash, përqendrim sysh, diçka që rreshtohet, që ecën me çizme drejt teje *trak, truk, trak, truk*.

Во англискиот јазик прилошките определби за начин, заедно со прилошките определби наречени *means* (средства), *instrument* (инструмент), *agentive* (вршител на дејство), според Квирк (1985: 482), се дел од надредената група на прилошките определби наречена *process adjuncts* (прилошки определби за изразување на процесот). Сите овие подгрупи спаѓаат во надредената група затоа што семантички (со своите специфични дистинктивни морфосинтаксички особености) се поврзани со процесот на вршење на дејството, а, исто така, одговараат на истото прашање: *како?/how?*.

- Прилошката определба за начин се реализира со:

- Прилошка фраза, при што во повеќето случаи главниот збор е прилог што се степенува изведен од придавка со суфиксот *-ly*:

[283] The researcher worked *patiently* through this maze for hours on end.

- Предлошка фраза, најчесто со предлозите *with/without*:

[284] The researcher listened to the pianist *with the same calm curiosity*, both when he believed her and when he didn't.

[285] I was curious to see him, but he passed through the gate *without turning his head*.

- Именска фраза:

[286] But if you could trust him *this way* and there was no electricity, would it still be love?

Начинските структури реализирани со именска фраза во повеќето случаи се комплементи, а не суплементи, како и во примерот:

[287] It was rude to act *this way* to hosts who had invited them into their home on such a special occasion. (комплемент)

- Дел-реченица со која се изразува споредба, најчесто со субординациските сврзници: *as, as if, like*:

[288] The moving car had slid to the side of the road *as if the driver had suddenly lost his sight*.

- Прилошката определба наречена *means* вообичаено се реализира со предлошка фраза составена од предлогот *by* и предлошки комплемент во форма на апстрактна именка, а поретко со предлогот *on* и со некои прилози изведени со суфиксот *-ly*:

- Предлошка фраза со *by/on*:

[289] Later, as she lay awake beside him, listening to the sound of his breathing, it occurred to her that they had fallen into the pattern of making up *by making love*.

[290] When Winslow, afterward governor of the Plymouth Colony, went with a companion on a visit of ceremony to Massasoit *on foot* through the woods, and arrived tired and hungry at his lodge, they were well received by the king, but nothing was said about eating that day.

- Прилошка фраза:

[291] Hence it is not very easy to determine *experimentally* the law of magnetic force between poles.

- Прилошката определба наречена инструмент (*instrument*) се реализира со предлошка фраза составена од предлогот *with* и конкретна именка што преставува инструмент со помош на кој се врши дејството, а поретко и со прилошка фраза.

- Предлошка фраза, најчесто со предлогот *with*:

[292] The boy flicked the big, boney horse *with his whip* and looked thoughtful.

- Прилошка фраза:

[293] The various tissues affected are examined *microscopically* and cultures made from them.

- Прилошката определба наречена вршител на дејството (*agentive*) се реализира само со предлошката фраза составена од предлогот *by*, каде што предлошкиот комплемент е именска фраза или номинативна дел-реченица, и тоа само во пасивните реченици:

[294] I guess he was stunned *by my beauty*.

[295] Why were you so shaken *by what you saw, or thought you saw*, in the mirror?

Според горенаведените примери воочуваме дека што се однесува на реализирањето на прилошките определби за начин со прилог и прилошка синтагма, во двата јазика нема некоја разлика. Очигледна е разликата во однос на реализирањето на оваа прилошка определба во англискиот јазик со именска фраза (значи без предлог), како во примерот [286] – *this way*, зашто во албанскиот јазик, иако има објаснување за тоа, таа се реализира со именка пред која секогаш стои предлог, како во примерот [273] – *me zë*, што ја прави оваа структура еквивалентна на предлошките фрази.

Што се однесува на реализирањето на прилошката определба за начин со неличните форми на глаголот како што се герундивот и одречната форма со партикулата *pa* во албанскиот јазик, тоа има свои еквиваленти во дел-речениците во англискиот јазик.

Разликата се појавува само во толкувањето на единицата составена само од неличните форми на глаголот како дел-реченица, додека во англискиот јазик ваквите структури се третираат како дел-реченици, како што е образложено во точката 3.4. во погорниот текст.

Би сакале да истакнеме дека прилошката определба наречена *means* во албанскиот јазик се определува како индиректен предмет со предлог. Според Челику (2002: 262), индиректниот предмет со предлогот *me* и именка во акузатив може да означува средство или алатка со кое/која се врши дејството. Аналогно, и прилошката определба наречена инструмент (*instrument*), во примерот [292] изразена со *with his whip*, во албанскиот јазик *me kamxhikun e tij*, се третира како индиректен предмет со предлог.

3.6 Реализација на прилошките определби за количество

Во албанскиот јазик, според Челику (2002: 279), прилошките определби за количество изразуваат количествена карактеристика, определување на дејството или на состојбата, мерење на времето, на просторот, го определува степенот на квалитет или начинот на извршување на дејството. Како такви, тие се реализираат со:

- Прилог или прилошка синтагма:

[296] *Nganjëherë qëllonte që shpjegimi me shoqen e lodhte po aq sa vetë grindja.*

[297] *Ai dy-tri herë pyeti veten: ç'ishte ky ngut?*

- Именка со или без предлог, често придружена од зборовите *tërë, gjithë, plot* итн.:

[298] *Shpesh rrinim orë të tëra pranë portës së tyre, por, siç duket, asgjë e jashtëzakonshme nuk ndodhte në atë shtëpi.*

- Синтагма:

[299] *Hetuesit qëndruan në zyrën e arkivit më shumë se katër orë.*

Како што наведуваме и во точката 2.2., во лингвистичката литература посветена на англискиот јазик никаде не наоѓаме ваква слична група, но тоа не значи дека овие единици

не постојат во јазикот, туку дека се определуваат како други структури. На пример, прилошката определба за количество која означува мерење во општа смисла, како што е прикажано во примерот [296] – *Nganjëherë*, во англискиот јазик се толкува како прилошка определба за фреквенција (*adjuncts of frequency*) вклучена во групата на прилошки определби за време. Следствено, анализата на овие структури во англискиот јазик се изведува во рамките на групите каде што припаѓаат.

3.7 Реализација на прилошките определби за услов

Прилошките определби за услов во повеќето примери се реализираат со зависна дел-реченица, па затоа нивното детално проследување и објаснување е направено во четвртата глава. Сепак, има случаи кога тие се реализираат и со именка и со неличните форми на глаголот – герундивот и одречната форма со партикулата *pa*.

- Именка со предлошките синтагми *në rast, në pamundësi*:

[300] Ai porsa kishte hedhur lutjen e katërt në Zyrën e Gjendjes Civile, për ta bërë emrin Jurgen Pullo. (Thoshin se përveç emrave Xhorxhio, Jorgos dhe Jurgen që nuk arriti ta gëzonte, ishte edhe një emër rezervë Jogura, *në rast pushtimi japonez*.)

- Именка со предлозите *me/para*:

[301] Nuk jetohet *pa ujë*.

[302] Ja si mund të blihet lumturia *me para*.

- Неличните форми на глаголот – герундивот и одречната форма со партикулата *pa*:

[303] *Duke punuar* arrihet sukcesi.

[304] Nuk arrin të përparosh dot *pa rrezikuar*.

- Дел-реченица:

[305] *Në qoftë kjo*, ti duhet t'u bindesh ligjeve të tjera..

Според (2002, стр. 280), условните релации се појасни кога прилошката определба за услов е придружена од партикулата *vetëm*, која децидно го акцентира условот, како што е во примерот:

[306] *Vetëm duke punuar arrihet suksesti.*

Во англискиот јазик прилошките определби за услов, со исклучок на оние претставени со дел-реченици, се реализираат и со изразите *in case* и *in the event* и предлошка фраза (Хаделстон. и Пулум 2002: 758):

[307] *In the event of a loss, they may be forced to pay tribute to the victor or give up territory.*

- Дел-реченица:

[308] *If the count agreed, this would all be set out in a detailed agreement.*

Од примерите јасно се гледа дека и во двата јазика прилошката определба за услов нема многу структурни варијанти со кои би се реализирала (освен дел-реченицата), така што се појавуваат само мал број специфични форми од предлошките фрази (во албанскиот јазик, именка со предлог). Во албанскиот јазик се појавуваат и неличните форми на глаголот, чии еквиваленти во англискиот се дел-речениците.

3.8 Реализација на прилошките определби за допуштање

Во албанскиот јазик прилошката определба за допуштање најчесто означува факт која е во контрадикција со вршењето на дејството. Овие прилошки определби се реализираат со *togfjalësh*, одречна форма со партикулата *pa*, како и со дел-реченица.

- Синтагма со именка како главен член, на која ѝ претходи *me gjithë*:

[309] *Me gjithë të ftohtët e madh, puna mbi urë vazhdonte.*

- Одречна форма со партикулата *pa*:

[310] Fshehtazi kishte ëndërruar të bëhej i tillë, të përfillej nga të gjithë, *pa përfillur askënd.*

- Дел-реченица:

[311] *Nuk kisha ndonjë dëshirë të shkoja tek shpella, më ishin mërzitur kubetë dhe vendet me lagështirë, megjithatë nuk ia prisha qejfin.*

Треба да се спомене согледувањето на Челику, кој објаснува дека во последно време се забележува употреба на оваа прилошка определба со именка или со синтагма пред која стои предлошката синтагма *pavarësisht nga*, што доаѓа како резултат на влијанието од други јазици. Не е препорачливо да се употребува следново: **Pavarësisht nga të ftohtët e madh* туку *Me gjithë të ftohtët e madh*, како што е направено и во примерот [309].

Во англискиот јазик прилошката определба за допуштање се реализира со предлошка фраза, како и со дел-реченица.

- Предлошка фраза:

[312] *In spite of the bad weather, work on the bridge did not pause for a single day.*

- Дел-реченица:

[313] *Although I try very hard not to force issues, I find it very difficult to avoid them.*

Треба да се напомене дека прилогот *regardless* во примерот [76] функционира како субординациски сврзник во зависната дел-реченица, за што се зборува во делот 4.8. од понатамошниот текст.

[314] *Regardless of all the damage it had caused, people began to feel sorry for it.*

Прилошките определби за допуштање обично се реализираат со зависни дел-реченици како во албанскиот така и во англискиот јазик, и затоа тие детално се разгледуваат во делот 4.8. во понатамошниот текст.

3.9 Реализација на другите прилошки определби во англискиот јазик

Во втората глава од овој труд се зборува за прилошките определби кои се типични за повеќето јазици, па така и за албанскиот и за англискиот јазик. Сепак, фактичката состојба со разновидноста на прилошките определби што се појавуваат во јазикот не е толку едноставна. Имено, има многу синтаксички единици слични на типичните прилошки определби, но сепак се разликуваат од нив по тоа што синтаксички се однесуваат различно, како да имаат посложени улоги. Овие специфични прилошки определби можат да се однесуваат на ставот на говорителот за тоа што се кажува или да го изразат гледиштето во однос на целата реченица. Исто така, некои од нив се одразуваат врз целата реченица, најчесто слично како сврзниците, „поврзувајќи“ ја реченицата со тоа што е кажано претходно. Семантичките типови на овие специфични прилошки определби беа поконкретно разработени во делот 2.9.

Во лингвистичката литература за албанскиот јазик овие специфични прилошки определби се многу малку обработени. Сепак, Челику (2002: 366) објаснува некои од овие синтаксички структури, подвлекувајќи дека тие не можат да се третираат како реченични членови, туку ги објаснува и ги именува како *fjalë a togje fjalësh të ndërmjetme* (вметнати зборови или група зборови). Некои структури од овие прилошки определби се појавуваат во постојните групи, додека други не се споменуваат. Оттука, реализирањето на овие специфични прилошки определби се анализира компаративно, тргнувајќи од оние прилошки определби што се присутни во англискиот јазик и движејќи се кон нивните еквиваленти во албанскиот јазик, кои вообичаено се определуваат не како прилошки определби, туку како вметнати зборови или група зборови.

3.9.1 Реализација на прилошките определби поврзани со чинот (*Act-related adjuncts*)

Прилошките определби поврзани со чинот се семантички многу слични со прилошките определби за начин и речиси сите прилози за начин можат да се појават како прилошки определби поврзани со чинот. Овие прилошки определби се делат на две групи:

субјективни прилошки определби поврзани со чинот (*subjective act-related adjuncts*) и прилошки определби поврзани со чинот кои изразуваат волја и подготвеност (*volitional act-related adjuncts*). Како такви, тие се реализираат со прилог и предлошка фраза.

○ Субјективни прилошки определби поврзани со чинот:

- Прилог изведен од придавка со суфиксот *-ly*: *carefully, discreetly, foolishly, wisely* итн.

[315] And so, *casually*, as if playing a game, they had exchanged phone numbers.

- Предлошка фраза:

[316] *Without the slightest sarcasm*, he said that the ability to endure suffering was a gift.

○ Прилошки определби поврзани со чинот кои изразуваат волја и подготвеност:

- Прилог изведен од придавка со суфиксот *-ly*: *accidentally, purposely, deliberately* итн.

[317] Sometimes I think that you *purposely* never wanted to hear all about her.

- Предлошка фраза:

[318] *With some reluctance*, mostly from Martha this time, we agreed.

Прилошките определби поврзани со дејството во повеќето случаи се јавуваат во предна позиција за разлика од прилошките определби за начин кои вообичаено се појавуваат во крајна позиција. Тие можат да се сретнат и во крајна позиција во реченицата само ако се одделени со запирка, зашто инаку би имале улога на прилошки определби за начин.

Што се однесува на албанскиот јазик, еквивалентите на овие специфични прилошки определби не се третираат како различна група, туку како прилошки определби за начин, а како што покажуваат подолунаведените примери, тие се реализираат со прилози изведени од придавки со суфиксот *-shëm*:

[319] Sytë e sekretarit hetonin *kujdesshëm* fytyrën time, por unë ndërkaq i kisha mbushur mendjen vetes, se diçka të ngjashme kisha lexuar vërtet në atë libër.

[320] Bisedonin *lirshëm* rusisht dhe, pa mbërritur ende në hotel, të dy kishin krijuar bindjen se vinte drejt e nga Kremlini.

[321] Isha mësuar ta shihja gjithmonë prapa një hukatje avulli, ku konturet e saja bashkoheshin dhe ndaheshin *lirshëm*, pa u bërë fort merak për rregullat e përcaktimit të kufijve.

3.9.2 Реализација на временско-видските прилошки определби (Polarity-sensitive aspectual adjuncts)

Како што видовме во точката 2.9.2., Хаделстон и Пулум (2002: 710), објаснувајќи ја поделбата на прилошките определби, зборуваат и за една мала група прилози или прилошки фрази кои се состојат од *still*, *already*, *yet* и *any more/longer*, нарекувајќи ги временско-видски прилошки определби (*Polarity-sensitive aspectual adjuncts*). Како такви, тие се изразуваат со прилози и прилошки фрази.

- Прилог:

[322] After our arrival in the evening, *still* strangers, we at last found ourselves in the taxi heading toward the great city.

[323] Nobody had *yet* drawn attention to the fragile state of love.

- Прилошка фраза:

[324] It seemed that nobody believed in love *any longer*.

Во албанските граматика, како што веќе посочивме во точката 2.9.2. од погорниот текст, никаде не наидуваме на ваква поделба на овие специфични прилошки определби, ниту, пак, се објаснети во рамките на прилошките определби за време. Сепак, тие зборови функционираат во албанскиот јазик и нивните еквиваленти се реализираат со прилог, што може да се поткрепи со следниве примери.

- На прилошката определба *still*, во албанскиот јазик кореспондираат прилозите *ende/akoma*:

[325] Pas daljes nga dushi, Rovena *ende* nuk ishte zgjuar.

- За прилошките определби *any more/longer* се употребува прилогот *më*:

[326] Ti sje *më* për mua ai që ishte.

За *already*, пак, нема точен превод, иако некои нови форми, како што се *tashmë*, *tanimë*, можат делумно да одговараат:

[327] Siç dukej, turmat që do të parakalonin ish-in të grumbulluara *tashmë* në vendin e caktuar.

Како што покажуваат горенаведените примери, овие синтаксички единици во албанскиот јазик се реализираат само со прилози, и тоа со прости прилози без прилошки синтагми, додека во англискиот јазик освен прости прилози, има и прилошки фрази од типот на *any longer*, кое е употребено во примерот [324].

Во албанскиот јазик како исклучок имаме прилог образуван од два прилога – *tash/tani* и *më*, употребен во примерот [327] – *tashmë*, кои во последно време се појавуваат како нови форми.

3.9.3 Реализација на прилошките определби за степен (Degree adjuncts) како видови квантификатори

Во точката 2.9.3. посочивме дека значајно место во групата на специфичните прилошки определби што ги објаснуваат Хаделстон и Пулум (2002: 720) имаат и прилошките определби наречени *degree adjuncts* (прилошки определби за степен). Земајќи ги предвид семантичките особини на степенувањето, овие автори (2002: 721) ги делат споменативе прилошки определби во седум подгрупи, така што и анализата на структурите со кои се изразуваат се прави во тие рамки.

- Максималните прилошки определби за степен кои означуваат највисоко ниво на градација (кулминациски степен) се реализираат главно со прилози изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *absolutely, completely, fully, totally, entirely* итн., кои не дозволуваат понатамошно интензивирање од топот на **very absolutely* или **very completely*.

[328] He could not *totally* explain it either.

- Прилошките определби за степен наречени *multal* (од мулти – многу) опфаќаат структури кои означуваат повисок степен од можната градација, почнувајќи од она што е над средината, па речиси до максималниот степен, а се реализираат со прилози изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *largely, badly, deeply, tremendously* итн., како и со прилозите наречени неменливи прилози (*closed class adverbs*), како што се: *far, much, a lot, well* итн.:

[329] We both can help each other *tremendously* but it has to be on my terms.

[330] He had never desired her *so much*.

Треба да се спомене дека некои од овие прилошки определби (што означуваат максимален степен) не можат понатаму да се интензивираат, на пример не може да се каже: **very tremendously*, додека прилошките определби што означуваат ниво нешто пониско од максималното се интензивираат со *very* и *so*, како и во примерот [330]: *so much*.

- Умерените прилошки определби за степен наречени *the moderate group* ја означуваат зоната на градацијата од средината, па надолу, се блиски до прилошките определби кои покажуваат мали вредности. Оваа група е составена од само неколку прилози обично изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *moderately, partially, partly*, а поретко се среќава и прилогот *rather* од групата на *closed class adverbs*.

[331] I ate and drank *moderately* and after dinner copied out some passages for the Brothers.

[332] It *rather* sounds like an airport paperback.

- Прилошките определби за степен наречени *paucal* (малку) првенствено се реализираат со прилози од групата на неменливите (*closed class adverbs*) какви што се: *a little, a bit, little*, а во некои случаи и со прилогот *slightly*:

[333] How did these people know him so well when he knew *so little* about them.

[334] He drew aside the curtain *slightly* and looked stonily at the street, where yellow leaves were falling.

Како прилошки определби што покажуваат мала вредност вообичаено не се употребуваат со глаголи што имплицираат висок степен, на пример:

[335] The people like it *a bit*.

*The people adore it *a bit*.

- Минималните прилошки определби за степен, укажувајќи на многу мала или никаква вредност се реализираат со прилози изведени со суфиксот *-ly*:: *hardly, barely*, како и предлошките фрази: *at all, in the least* итн.:

[336] He was in tears and could *barely* speak.

[337] She found it amusing and not *in the least* embarrassing that this engagement business followed her everywhere she went.

- Приближните прилошки определби за степен се реализираат со прилозите *almost, nearly*, како и со идиоматските прилози наречени *complex expressions* (Хаделстон и Пулум 2002: 723) какви што се: *kind of, more or less, as good as* итн.:

[338] Where the secret services of two states had failed, this single researcher *almost* succeeded in solving the riddle of kilometre marker 17.

[339] I've *more or less* guaranteed myself a top mark in my final exams.

[340] It *kind of* leaves you in trouble either way, doesn't it?

- Релативните прилошки определби за степен не определуваат некоја константна скала на она што го означува глаголот, туку го зголемуваат степенот на значењето кое е поврзано со некоја друга ситуација, а вообичаено се реализираат со прилозите од групата *closed class adverbs*: *enough, more/most, less/least*, како, на пример:

[341] Here the rocks were smaller, and he soon loosened them *enough to allow him to squeeze through*.

[342] I guess the only thing he wanted *more than that* was a good woman and children.

Во албанските граматика никаде не наидуваме на група наречена прилошки определби за степен, туку тие се разгледуваат како дел од прилошките определби за количина, и тоа само од подгрупата што го означува степенот на дејството.

За сите семантички подгрупи на прилошките определби за степен во англискиот јазик има еквивалентни структури во албанскиот јазик, како што е покажано подолу.

– За максималните прилошки определби за степен одговара примерот:

[343] Nuk ishte e rastit që rrugët e rrugicat ketu ishin të lëvizshme e të përkohshme, sikur nuk u durohej sa ta braktisnin *fare* këtë vend.

– Како пример за прилошките определби за степен наречени *multal* го наведуваме следниов:

[344] Unë e doja *shumë* sterën dhe shpesh i flisja gjithfarë gjërash, duke u përkulur në grykën e saj.

– Умерените прилошки определби за степен се прикажани во реченицата:

[345] Ai e tërhoqi zvarrë mes për mes kubesë dhe vetëm tek shkallët vajza mundi të ngrihet *disi*, duke përdorur duar e këmbë për t' u ngjitur.

– За прилошките определби за степен наречени *paucal* (малку) кореспондира:

[346] Ajo gjë e gjelbër, e butë që ata sollën, ajo vesë livadhesh dhe ai kumbim zilesh bagëtish ishin shumë të pakta dhe të pafuqishme për të zbutur *sado pak* ashpërsinë e tij.

– За минималните прилошки определби за степен одговара примерот:

[347] Në qoftë se herën tjetër kur të vija, do të më thoshin se ajo kishte ikur bashkë me lejlekët, nuk do të më vinte *aspak* çudi.

– Приближните прилошки определби за степен можеме да ги илустрираме со следново:

[348] Ajo mezi e mbajti të qeshurën dhe iku përsëri me vrap, e gëzuar që *pak a shumë* u pajtuam.

– За релативните прилошки определби за степен е соодветен примерот:

[349] Përshkroi pjesëmarrësit, atmosferën me muzikë dhe шампанjë, dhe nuk u zgjat *më shumë se ç’duhej* te lirimi i pengjeve.

Како што се забележува од горенаведените примери, прилошките определби за степен во англискиот јазик се реализираат најчесто со прилози образувани од придавки со суфиксот *-ly* и со прилози од групата на неменливите (*closed class adverbs*), а во некои случаи и со идиоматските прилози наречени комплексни изрази (*complex expressions*), што е прикажано во примерот [339] – *more or less*.

Во албанскиот јазик еквивалентите на прилошките определби за степен најчесто се реализираат со прости прилози какви што се *fare, aspak, shumë, dot* итн., кои кореспондираат на англиските прилози од групата на *closed class adverbs*, како и со прилошките синтагми *sado pak, pak a shumë* итн., кои се еквивалентни на идиоматските прилози наречени *complex expressions*. Тоа што може да се издели како разлика во реализирањето на овие прилошки определби е фактот што во албанскиот јазик тие не се изразуваат со прилози изведени од придавки со суфиксот *-isht*, кои соодветствуваат на прилозите со суфиксот *-ly* во англискиот јазик. На пример, еквивалентно на англиското *great/greatly* во албанскиот јазик е *madhështor/madhërisht*, додека за англиското *strong/strongly*, во албанскиот имаме *i fortë/fortësisht*. Овие форми на прилозите веројатно не се употребуваат со вакво значење затоа што целосно се адаптирале во групата на прилошките определби за начин, каде што суфиксот *-isht* вообичаено го носи значењето ‘на тој начин’.

3.9.4 Реализација на прилошките определби за редослед (adjuncts of serial order)

Оваа мала група прилошки определби, на која се задржавме во точката 2.9.4., се реализира со предлошки фрази од предлогот *for* и *the first/second/third/.../ last time*, како и со прилозите *first, next, last* и *again*:

[350] That is how Rovená had looked twelve years ago, when, *for the first time*, she had come out of the bath to lie beside him.

[351] When they parted, he said that he hoped they would meet *again*.

Што се однесува на албанскиот јазик, ваквата поделба на прилошките определби не му е својствена. Иако се блиски до прилошките определби за количество како *një herë, dy herë* итн., од нив се разликуваат по тоа што прилошките определби за редослед не покажуваат колку пати е (из)вршено дејството, туку по кој пат последователно се врши дејството. Еквивалентите на прилошките определби за сериски редослед во албанскиот јазик се синтаксичките структури реализирани со прилошките синтагми *për here të pare/të dytë/.../të fundit*, како и прилозите *përsëri/prapë*, кои вообичаено се употребуваат во албанскиот јазик, што се гледа и во долунаведените примери:

[352] Porsa kapërceva pragun e portës së madhe të oborrit, ngrita kokën padashur dhe e pashë *për herë të parë* tek rrinte në njërën nga dritaret e katit të dytë.

[353] – Të them *për herë të fundit*, – iu drejtua ai gjyshes. – eja.

[354] Gjermanët ishin cenuar kështu *për herë të dytë*.

[355] Tani, *përsëri* po vrisja mendjen të kuptoja se si ndodh që njeriu shikon vetëm me sy dhe nuk shikon edhe me gishta, me faqe ose me ndonjë pjesë tjetër të trupit.

Тие јасно покажуваат дека начините на кои се реализираат овие прилошки определби се идентични, но терминологија е различна. Имено, структурата *for the first time* од примерот [110], во англискиот јазик се именува како предлошка фраза, додека во албанскиот јазик структурата *për herë të parë*, содржана во примерот [114], се нарекува како прилошка синтагма.

3.9.5 Реализација на прилошките определби за опсег (Domain adjuncts)

Прилошките определби за опсег најчесто се реализираат со прилози како *linguistically*, *geographically* итн., главно изведени од придавки со суфиксот *-ly* и со предлошки фрази од типот на: *from a social point of view*, *as far as the weather (is concerned)*, *with respect to the religion* итн.

- Прилог:

[356] *Linguistically, physically and mentally* this view is untenable.

- Предлошка фраза:

[357] *As far as the weather is concerned* we have been having nothing but the rain for the past week.

[358] *From a financial point of view* selling the house makes sense.

Хаделстон и Пулум (2002: 766) посочуваат и други структури, наречени *gerund-participials* и *past participials*, кои функционираат како прилошки определби за опсег:

359] Because, in the first place, he somehow seemed dull of hearing on that important subject, unless *considered from his own point of view*.

Треба да се истакне фактот дека самиот карактер на прилошките определби за опсег (делокругот што го опфаќа другиот дел од реченицата) е главната причина за тенденцијата овие прилошки определби да се употребуваат во почетна позиција.

Како што е наведено во точката 2.9.5., тие не се објаснети, ниту, пак, се третирали како дел од постојните подгрупи на прилошките определби во граматиките на албанскиот јазик. Сепак, тие се присутни во албанскиот јазик, за што можат да посведочат примерите:

[360] Ç’do të thoshte kjo “po përpiqeshin të putheshin”? Edhe *gjuhësisht* ishte e panatyrshme, pale *logjikisht*.

[361] Vetë shprehja e ka diçka të keqe, *për një sy të jashtëm*.

Како што може да се забележи од дадените примери, прилошките определби за опсег во англискиот јазик, како и нивните еквиваленти во албанскиот јазик главно се

реализираат со прилози образувани од придавки, и тоа во англискиот јазик со суфиксот *-ly*, а во албанскиот со *-isht*. На прилошката определба со предлошка фраза од англискиот јазик ѝ соодветствува синтаксичката структура прикажана во примерот [361]: *për një sy të jashtëm*, во албанскиот јазик, која се определува како *синтагма* на која ѝ претходи предлогот *për*, структура парафразирана од *shikuar nga një pikëpamje e jashtme* (од надворешна гледна точка).

3.9.6 Реализација на модалните прилошки определби (Modal adjuncts)

Модалните прилошки определби, кои се обработени во делот 2.9.6., вршат функција која е семантички многу слична на онаа на епистемолошките модални глаголи. Земајќи го предвид интензитетот на модалитетот, Хаделстон и Пулум (2002: 768) разликуваат четири нивоа: силни (*strong*), квазисилни (*quasi-strong*), средни (*medium*) и слаби (*weak*).

- Силните модални прилошки определби се реализираат со прилози, главно изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *certainly*, *clearly*, *definitely*, *necessarily*, *obviously*, *surely*, *undoubtedly* и со предлошките фрази *without doubt/question*:

[362] His dream of resurrection *certainly* had something to do with it.

[363] He is, *without doubt*, the largest inhabitant of the globe.

- Квазисилните модални прилошки определби се изразуваат со прилозите како што се *apparently*, *evidently*, *seemingly*, како и со предлошките фрази *in all probability/likelihood*:

[364] *Evidently* Liza had been part of the transition that was vital to the creation of this strange zone.

[365] *In all probability* she would have forgotten the question, and a good opportunity to explain something of real interest to her would have been lost.

- Средните модални прилошки определби се реализираат само со прилозите *arguably, likely, probably*:

[366] In one case, the technology, writing, *probably* resulted in our memories getting worse, but we gained much more than we lost.

- Во слабите модални прилошки определби се вклучуваат прилозите *maybe, perhaps, possibly* итн.:

[367] We know that everything that could possibly have happened took place in the taxi between the hotel and the airport.

Во точката 2.9.6. е прикажана една специфична семантичка нијанса на овие модални прилошки определби која не искажува процена на вистината или на веројатноста, туку желба, а се изразува главно со прилогот *hopefully*.

[368] *Hopefully* things would settle down for them now, but it was comforting knowing that their love was strong enough to survive the worst.

- Има и модални прилошки определби кои не можеме да ги класифицираме според овие групи, а се реализираат со предлошки фрази како што се *in my opinion/judgement, according to*:

[369] I told her that *in my opinion* the child ought to be separated from the family for a few weeks at least--that she must learn to depend on and obey me before I could make any headway.

[370] *According to Lisa*, they were the closest thing to a family that she had other than her parents and siblings.

- Во некои случаи модалните прилошки определби можат да се реализираат и со вметнати дел-реченици, на пример:

[371] "There's going to be trouble, *I'm sure*," remarked the horse.

Но, подетално за овие структури се зборува во четвртата глава од овој труд.

Еквивалентите на овие синтаксички структури во албанскиот јазик се третираат како вметнати зборови или група зборови, што е истакнато и во точката 1.3.

- За силните модални прилошки определби е соодветен следниов пример:

[372] I kujtohej, *sigurisht*.

- За квазисилните модални прилошки определби можеме да го посочиме примерот:

[373] Dhe tamam atë ditë, që *sipas gjithë gjasave* duhej të ishte një ditë pajtimi, ndodhi dhe grindja më e ashpër.

- На средните модални прилошки определби им кореспондира реченицата:

[374] *Siç duket*, të drejtën për të qenë i ngrysur, e kishte fituar prej kohësh.

- За слабите модални прилошки определби соодветствува следниов пример:

[375] Pak çaste më vonë, ndërsa po largohesha, mendoja se ishte vërtet një tuafëri nga ana ime që të shqetësohesha sadopak se ç'ndjesi do të provokonte fytyra, emri, apo ftesa ime, te njëfarë polici civil që, *ndoshta* s'do ta takoja më kurrë në jetë.

Според Челику. (2002: 368), овие синтаксички структури спаѓаат во групата на вметнатите зборови или група зборови кои го определуваат степенот на вистинитоста на искажаното и можат да го претстават како целосно точно, сигурно или како можно, како претпоставка итн., а во зависност од нивните семантички нијанси, можат да се реализираат со прилози: *sigurisht, qartë, ndoshta*; прилошки синтагми: *qind për qind, pak a shumë*; именка со предлог: *pa fjalë, pa dyshim, pa frikë*; синтагма: *pa asnjë dyshim, sipas gjithë gjasave* итн.

Интересен е фактот дека за прилошката определба *According to Lisa* од примерот [131], како еквивалент во албанскиот јазик се јавува *Sipas Lizës*, структура која не спаѓа во групата на вметнатите зборови или група зборови на подгрупата што го определува степенот на вистинитоста на исказот, туку влегува во подгрупата што го означува изворот на исказот.

Од горенаведените примери е евидентно дека албанскиот јазик располага со поголем број структури на модални прилошки определби отколку англискиот јазик, каде што тие се изразуваат само со прилози или со предлошки фрази.

3.9.7 Реализација на прилошките определби за процена

Веќе споменавме дека друга специфична група на прилошките определби за која расправаат Хаделстон и Пулум (2002: 771), е и онаа наречена прилошки определби за искажување процена (*evaluative adjuncts*). Овие прилошки определби се реализираат со прилози, како и со предлошки фрази.

- Прилози изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *curiously, surprisingly, amazingly, (un)fortunately, sadly, funnily, happily, astonishingly* итн., на пример:

[376] But sometimes, *unfortunately*, an unfaithful woman can look just as beautiful.

[377] He knew the yellow shirted rider was long gone, but *strangely*, it didn't seem to matter anymore.

[378] *Surprisingly*, Fred's list of twenty-four contained eight of the same riders Dean had recorded.

- Предлошки фрази кои имаат исто значење како и прилозите од типот на: *to my astonishment/amazement, by good luck/fortune* итн., сп.:

[379] But *to my astonishment*, he sat down again on the transom very quietly, and seemed to have not the slightest intention of withdrawing.

[380] Dorothy's wicker suit-case was still under the seat of the buggy, and *by good fortune* the boy had also placed the harness in the buggy when he had taken it off from Jim to let the horse lie down and rest.

Лин Берк (1999: 209) овие прилошки определби ги именува како подредени прилошки определби за изразување став (*attitude disjunct*), додавајќи дека најчесто се јавуваат во почетна позиција, но понекогаш и во крајна изделени со запирка, а можат да се

употребат и во средна позиција, веднаш по подметот. Тој, исто така, додава дека тие можат да се модифицираат со прилогот *enough*, како што е во примерот:

[381] *Strangely enough*, this liberty meant increase of power for the Clericals.

Нивните еквиваленти во албанскиот јазик не се третираат како прилошки определби, туку како вметнати зборови или група зборови од втората група, кои, според Челику (2002: 369) искажуваат емоционална процена на исказот, радост, задоволство, жалење итн., а се реализираат со прилози, именки со предлог, како и со синтагма.

- Прилози со суфиксот *-isht*:

[382] Ai erdhi përpiktas në orën që kishte premtuar, *çuditërisht* pa zhurmë e rrapëllimë, të kishte flatruar mbi qytet, për të mos e marrë vesh askush.

[383] Ishte një tingull shpëtimtar, por *fatkeqësisht* i shkurtër.

[384] Ecte ngadalë, *çuditërisht* jo kokulur, siç pritej, por e largët, me vështrimin dhe gjithçka tjetër munguese.

- Именки со предлогот *për*:

[385] *Për çudi*, prerja lidhej veç me ty.

[386] Skulptori që erdhi nga Tirana për të parë vendin ku do të ngrihej piedestali, shpëtoi *për fat* nga rrahja.

- Синтагма :

[387] *Për çudinë e të gjithëve*, erdhi zonja Majnur.

[388] Ja, midis masës njerëzore ishte krijuar një farë njëshkolone e atyre që po shkonin andej dhe, *për habinë time*, nuk po pikasja ndonjë shenjë faji, turpi apo ndrojtje në fytyrat e tyre.

Од горенаведените примери може да се заклучи дека реализирањето на овие прилошки определби и на нивните еквиваленти во албанскиот јазик е сосема исто. Така, на прилозите со суфиксот *-ly* од англискиот јазик им соодветсуваат прилозите со суфиксот *-isht* во албанскиот јазик, додека еквиваленти на предлошките фрази од

англискиот јазик, иако во албанскиот јазик се нарекуваат синтагми, се истите структури воведени од предлогот *për*.

3.9.8 Реализација на прилошките определби поврзани со чинот на говорот (Speech act-related adjuncts)

Како што е наведено во делот 2.9.8., прилошките определби наречени *speech act-related adjuncts* (прилошки определби поврзани со чинот на говорот) не се однесуваат на ситуацијата или на исказот изразен/а во реченицата, туку на чинот на говорот што се изведува кога се изговара реченицата или на она што се очекува како одговор. Прилошките определби поврзани со чинот на говорот вообичаено имаат форма на прилошки фрази: *frankly, confidentially, briefly, honestly, generally, seriously* итн.; на предлошки фрази: *in brief, in all honesty* итн., а можат да се реализираат и со дел-реченици (за кои детално се дискутира во четвртата глава): *to be honest, to tell the truth* итн.

- Прилошки фрази со прилози изведени од придавки со суфиксот *-ly*: *frankly, confidentially, briefly, honestly, generally, seriously* итн.:

[389] *Frankly*, I don't care what people think.

[390] *Briefly*, I am not happy about what happened, but no one will be losing their job.

- Предлошки фрази од типот на: *in brief, in all honesty, in short* итн.:

[391] *In all honesty*, I didn't think I'd sleep but I turned out the light, climbed onto the small bed and closed my eyes.

[392] Lothario must put Camila to the test, *in short*, seduce her.

- Дел-реченици:

[393] But *to tell the truth*, I find myself at present somewhat less particular in these respects.

Хаделстон и Пулум (2002: 775) посочуваат и една специфична ситуација на прилошките определби поврзани со чинот на говорот која се поврзува со изборот на

одредени зборови што се користат во другиот дел од реченицата. Овие прилошки определби ги нарекуваат *metalinguistic* (металингвистички) *speech act-related adjuncts*, а се реализираат со прилошки фрази, како и со дел-реченици.

- Прилошки фрази:

[394] Once before he had felt that way about a woman and she had *literally* left him waiting at the altar while she ran off with another man.

- Дел-реченици:

[395] But with a strange want of delicacy, *to use the mildest term*, she made love at the same time to a young Venetian doctor whom she had called in, by name Pagello.

Според Хаделстон и Пулум (2002: 774), има многу други прилошки определби што се поврзуваат со чинот на говорот кои функционираат нормално (во нивните синтаксички улоги) давајќи информации за ситуацијата изразена во реченицата, што е видливо и од примерот:

[396] The corn genome data is free for anyone to download at maizesequence.org, *in case you are bored some Sunday afternoon and want to see how to make corn.*

Повеќе за овие структури се кажува во четвртата глава.

Во албанскиот јазик, како што е образложено во точката 3.9.8., се споменуваат само некои од овие синтаксички структури. Имено, од структурите наречени вметнати зборови или група зборови од подгрупата на оние што го искажуваат ставот на говорителот кон чинот на формулирањето на исказот или кон употребата на некој збор или фраза наместо друг/а се објаснуваат само структурите како што се: *shkurt, me pak fjalë, shkurt fjala, më saktë, me fjalë të tjera* итн.. Но, овие структури се само мал дел од прилошките определби поврзани со чинот на говорот во англискиот јазик. Инаку, во албанскиот јазик можеме да најдеме еквиваленти за речиси сите овие прилошки определби од англискиот јазик, што може да се поткрепи со следниов пример:

- Како еквиваленти за *frankly* од примерот [389] можат да се наведат:

[397] Ajo që po dëgjohej ishte *përnjëmend* krejtësisht e veçantë, diçka e nisur për keq, por e kthyer në çastin e fundit në të mirë.

[398] O të krisurit e dheut, *vërtet* i besoni këto broçkulla?

- На *briefly* од примерот [390] одговара:

[399] *Shkurt* më i lig nuk mbahej mend

[400] Nga kjo përkitje, të dyja ndryshonin prore, gufoheshin, treteshin e shtrajtoheshin, *shkurt* i shfaqeshin njëra-tjetrës ashtu siç nuk ishin.

- За *in short* од примерот [392] можат да се најдат паралели во следните реченици:

[401] Ajo mërzitej në mesditë, mërzitej në mbrëmje, bile dhe në mëngjes. *Me një fjalë* mërzitej jashtëzakonisht.

- За *to tell the truth* од примерот [393] во албанскиот јазик се среќаваат следниве структури:

[402] *Të them të drejtën* që mbrëmë u pendova.

[403] *Më thoni sinqerisht*, dyshuat dhe vetë se mos Fritz von Schwabe është i gjallë në duart tona dhe rrëfen ç'ka ndodhur?

- На *to use the mildest term* од примерот [395] е соодветна структурата во долунаведената реченица:

[404] Sipas kumtuesit, të qenët zonjë, *thënë ndryshe* "zonjëria", në këtë qytet, më shumë se me titujt dhe pronat e burrit, lidhej me tjetër gjë e, në radhë të parë, me ndërtesat e mëdha.

Од толкувањето на прилошките определби поврзани со чинот на говорот во англискиот јазик гледаме дека тие се реализираат со прилошки фрази изведени од придавки со суфиксот *-ly*;, со предлошки фрази и со дел-реченици. И нивните еквиваленти во албанскиот јазик се реализираат речиси со истите форми. Имено, на прилогот со суфиксот *-ly* од англискиот јазик му кореспондира суфиксот *-isht* во албанскиот јазик. За

предлошките фрази во англискиот јазик се среќава *togfjalëshi* во албанскиот јазик, кој секогаш се воведува со предлогот *me*. Тоа по што се разликуваат е фактот дека во албанскиот јазик тие се изразуваат со прилози од групата на *closed class adverbs* (без суфикси) како што се *shkurt, vërtet, përnjëmend* итн., додека во англискиот јазик нема вакви прилози без суфиксот *-ly*.

3.9.9 Реализација на сврзувачките прилошки определби (Connective adjuncts)

Како што се обидовме да објасниме во точката 2.9.9., една од најразновидните групи на прилошките определби е онаа на таканаречени *connective adjuncts* (сврзувачки прилошки определби). Квирк (1985: 631) ги именува како сврзувачки прилошки определби (*conjuncts*) и, земајќи ги предвид нивните разновидни семантички поврзувања, ги дели на неколку групи и подгрупи. Поради многубројните структури со кои се реализираат, како и поради големиот број групи и подгрупи, речиси е невозможно да се разгледаат примери од сите форми, па затоа ќе се потрудиме да дадеме само по неколку примери кои се репрезентативни за соодветните групи. За разлика од другите прилошки определби што се анализирани досега, сврзувачките прилошки определби само во ретки случаи (и тоа само во две подгрупи) се реализираат со нелични дел-реченици главно составени само од инфинитивната форма на глаголот, а застапени се и сите други можни структури: прилози од групата на менливите прилози (*open class adverbs*) со суфиксот *-ly* и прилози од групата на неменливи прилози (*closed class adverbs*), предлошки фрази, како и именски фрази. Во продолжение наведуваме како се изразуваат одделните подгрупи во рамките на оваа група во зависност од тоа што го означуваат:

○ Подредување (*Listing*):

- Според бројот (*Enumerative*) се реализираат со: *firstly, secondly, first, second, one, two, in the first place, on the other hand, to start with, finally, last* итн.:

[405] *First* he had stopped saying them. *Then* she had given up too.

- Според додаток (*Additive*):

Ø оние што изразуваат еднаквост (*Equative*) се реализираат со:
equally, similarly, in the same way, by the same token итн.:

[406] *Similarly*, foreign vessels prevail over Italian vessels in regard to goods embarked.

Ø оние за засилување (*Reinforcing*) се изразуваат со: *again, besides, further, moreover, in addition, to cap it all* итн.:

[407] *To cap it all*, the line went dead.

- Сумарните (*Summative*) се реализираат со: *overall, thus, all in all, in conclusion, to conclude, to summarize* итн.:

[408] *In conclusion* she asked her mother if she should like to see "very high mountain and beautiful cloudcaps."

- Апозициските (*Appositional*) се изразуваат со: *namely, in other words, for example, ie, that is to say* итн.:

[409] *for instance*, whenever she described the final dream, she never forgot to mention the building's midnight glow.

- Кај резултативните (*Resultive*) ги бележиме: *consequently, hence, now, so, therefore, thus, of course, as a result* итн.:

[410] In their fear of it, the fear especially of reaching too far and *thus* bringing down the wrath of heaven they were pretending they did not love each other at all.

- Заклучувачките (*Inferential*) се претставени со: *else, otherwise, in that case* итн.:

[411] Surely you have time off as well, *otherwise*, how would you have time to come all the way out here.

- Контрастивни (*Contrastive*):

- Реформулациските (*Reformulatory*) се реализираат со: *better, rather, more precisely* итн.:

[412] *More precisely*, it catalogues and tracks them and then allows you to communicate with them easily.

- Во составот на заменските (*Replacive*) влегуваат: *alternatively, rather, worse, on the other hand* итн.:

[413] I plainly see my miserable office,--to obey, rebelling; and *worse yet*, to hate with touch of pity!

- Контрастирачките (*Antithetic*) се изразуваат со: *conversely, instead, on the contrary, by contrast, by way of comparison* итн.:

[414] Now for the first time he wondered at their mysteriousness. The bridegroom in his marriage bed who recognizes by a birthmark that his bride is his sister. Or *conversely*, the bride who recognizes her brother.

- Допусните (*Concessive*) се претставени со: *anyway, besides, however, nonetheless, still, yet, in spite of that, after all, of course* итн.:

[415] Like Plato, he knew that this story could only be a palereflection of its eternal form, *yet* he clung to the hope of finding the essence by starting from the appearance.

o Преодни (*Transitional*):

- Дискурсните (*Discoursal*) се составени од: *incidentally, by the way, now* итн.:

[416] "*By the way*," said the man with the star, looking steadily at the Sorcerer, "you told us yesterday that there would not be a second Rain of Stones.

- Временските (*Temporal*) можат да се искажат со: *meantime, meanwhile, in the meantime* итн.:

[417] You, *meanwhile*, instead of helping me resist this, did the opposite.

Речиси за сите овие семантички нијанси од сврзувачките прилошки определби можеме да најдеме еквиваленти во албанскиот јазик, што се потврдува со следниве реченици:

○ Подредување (*Listing*):

- Според број (*Enumerative*):

[418] *Pastaj*, me ritëm tjetër, vinte gota e uiskit irlandez, mëngjesi, porosia e taksisë, dhe fraza mizorisht e panatyrshme e shoferit.

- Според додаток (*Additive*):

Ø   еднаквост (*Equative*):

[419] Tre motoçiklistët e pararojës bënë një rrotullim të frikshëm, për të rendur andej nga kishin ardhur. Goditësit, *gjithashtu*, ishin tretur, si t'i kishin përpirë shkurret.

Ø   засилување (*Reinforcing*):

[420] *Madje*, edhe mëdyshja që kishte pasur, tani idukej shenjë e mire.

○ Сумарни (*Summative*):

[421] *Në fund të fundit*, edhe truri ishte vegël e ngjizur nga e njëjta lëndë e university.

○ Апозициски (*Appositional*):

[422] *Thënë ndryshe*, njëri kishte arritur ta godiste, ndërkaq, tjetrin.

○ Резултативни (*Resultive*):

[423] *Ndaj*, qoftë edhe për këtë, ai nuk kishte asnjë të drejtë ta mundonte më tepër.

○ Заклучувачки (*Inferential*):

[424] Shyqyr që kjo punë qe mbyllur me kaq, *ndryshe*, mund ta pësonin edhe më keq.

○ Контрастивни (*Contrastive*):

- Реформулациски (*Reformulatory*):

[425] *Ma mori, ose më saktë*, ma rrëmbeu atë nga dora me një lëvizje të furishme, si një shpend grabitqar.

- Заменски (*Replacive*):

[426] Kështu thua, por më vonë do të pendoheshe. *Aq më tepër* tani, që ke shpresë për të shkuar për specializim në Vjenë.

- Контрастирачки (*Antithetic*):

[427] Нарја е аеропортит nuk i pengoi aspak bombardimet. *Përkundrazi*, ato u dendësuan.

- Допусни (*Concessive*):

[428] *Sidoqoftë*, bashkë me brengën që ato dështonin, një fiје shprese duheј të ngjalleј.

- Преодни (*Transitional*):

- Дискурсни (*Discoursal*):

Иако за дискурсните форми на овие прилошки определби како еквивалент во албанскиот јазик денес делумно се употребува *rastësisht*, сепак оваа форма сè уште не е адаптирана во стандардниот јазик со ваква намена.

- Временски (*Temporal*):

[429] *Ndërkohë*, veprime të tjera kryheshin, ca haptazi e ca në fshehtësi.

Како што е објаснето во делот 2.9.9., овие синтаксички единици, според Челику (2002: 372), се категоризираат како вметнати зборови или група зборови од подгрупата што ја определува логичката врска помеѓу деловите на исказот или помеѓу две реченици што служат за прецизирање, ограничување, конкретизирање, објаснување на делови од реченицата или, пак, покажуваат спротивставување, компарација или допуштање. Можат да изразуваат и заклучок, генерализација, потсетување на некој претходен исказ, покажуваат поредување на исказите итн.

Од примерите може да се согледа големата разновидност на структурите со кои се изразуваат овие синтаксички единици, а тука спаѓаат прилози од групата на неменливите, прилошки синтагми, синтагма воведени од предлози и инфинитивната форма на глаголот. Но, за разлика од англискиот јазик, не се употребуваат прилозите од групата на менливите

образувани со суфиксот *-isht* (освен прилогот *rrjedhimisht* од *si rrjedhim*), а тоа е главно поради фактот што суфиксот *-isht* семантички е тесно поврзан со прилошките определби за причина.

4. ПРИЛОШКООПРЕДЕЛБЕНИТЕ ЗАВИСНИ ДЕЛ-РЕЧЕНИЦИ ВО АЛБАНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Во втората и во третата глава од овој труд се задржуваме на обработката на семантичките групи на прилошките определби, како и на структурите со кои се реализираат, при што акцентот беше ставен на нивното изразување со еден збор, група зборови или фрази. Но, што се однесува на реализирањето на овие синтаксички единици со зависни дел-реченици, само во неколку наврати се споменети, а речиси воопшто не се обработени, при што е дадено објаснување дека овие структури детално се анализираат, се опишуваат и се компарираат во четвртата глава од овој текст.

Причините да се посвети одделна глава на прилошките определби реализирани со зависни дел-реченици се многубројни. Имено, јасно се гледа дека овие синтаксички структури се поинакви од зборовните групи или фрази по тоа што имаат својства на реченица (содржат глагол, како основен предуслов), а во нивни состав можат да влегуваат сите реченични членови.

Имајќи ги предвид овие особености, прилошко-определбените зависни дел-реченици се употребуваат при различни (сложени) толкувања, преку кои доаѓаме до исцрпна и целосна семантичка класификација. Следствено, нотираме и некои семантички подгрупи за кои воопшто не стана збор во претходните глави.

4.1 Просторни прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Во албанскиот јазик, според Челику (2002: 537), сложената реченица со зависни дел-реченици за место се опишува како реченица со која се изразуваат просторните односи помеѓу главната и зависната дел-реченица.

Следствено на семантичките можни нијанси на овие прилошкоопределбени дел-реченици, тие можат да го/ја покажуваат:

- Местото на вршење на дејството (типично статично место):

[430] *Aty ku rruga kombëtare kryqëzohej me atë të varrezës perëndimore, shitoret e luleve dukeshin më të dendura se kurrë.*

- Насоката на движењето:

[431] *Hordhia niset prapë andej nga erdhi.*

- Почетната точка на движењето:

[432] *Do të dalë andej nga s'e pret.*

- Завршната точка на движењето:

[433] *Thua se historia e tyre ishte kthyer mbrapsht, atje ku kishte nisur.*

- Местото низ кое се врши дејството:

[434] *Më në fund arritën të dalin jashtë nga ju tha plaku.*

- Најдалечната точка до каде што се протега дејството:

[435] *Që nga lartë mund të shihje pastër deri ku fillonin kodrat.*

Челику (2002: 538) препознава две семантичко-структурални подгрупи на зависните дел-реченици за место, кои ги именува *генерализирани* и *негенерализирани*.

- Просторните зависни дел-реченици од подгрупата на *генерализираните* се поврзуваат со главната реченица со сврзувачките синтагми од типот на: *kudo që, ngado që*:

[436] *Do ta gjej kudo që të jetë.*

Просторната зависна дел-реченица која се поврзува со сврзувачката синтагма *kudo që* го покажува местото на вршење на дејството во статична смисла, како што е во примерот [436] – *kudo që të jetë*.

[437] *Ngado që të niset nuk mendoj që do të arrijë.*

Од друга страна, просторната зависна дел-реченица која се поврзува со сврзувачката синтагма *ngado që* го покажува местото на вршење на дејството во динамичка смисла, означувајќи ги почетната точка, насоката на движење или, пак, местото низ кое се врши дејството, како што е прикажано во примерот [437] – *Ngado që të niset*.

- Просторните зависни дел-реченици од подгрупата на *генерализираните* се делат на две структурни варијанти, **корелативни** и **некорелативни**.

- **Некорелативни**

Некорелативните просторни зависни дел-реченици го покажуваат местото на вршење на дејството во директна врска со прирокот во главната реченица.

[438] *Vajza e tij, kur i kishte parë të gjithë të fjetur, ku i kishte zënë hera, kishte kujtuar se ai, i ati, i kishte helmuar, bashkë me të vetët.*

- **Корелативни**

Корелативните просторни зависни дел-реченици функционираат така што го прецизираат општото значење на прилогот, преку кој посредно се поврзуваат со прирокот во главната дел-реченица, каде што овој вид прилог се зема како корелат на сврзувачките средства. Како корелати се употребуваат и прилозите: *aty, atje, këtu, andej, këndej, gjer andej* итн., додека како сврзувачки средства се користат сврзниците: *ku, tek, nga, që nga* итн., како и во наведениот пример:

[439] *Në qytete të huaja, duke ecur nëpër bulevarde të gjëra dhe plot drita, më ka qëlluar shpesh të më pengohen këmbët atje ku s'pengohet asnjeri.*

Прилозите: *aty, atje, këtu, andej, këndej, gjer andej* итн. се третираат како корелати само кога се употребуваат во почетна позиција во дел-реченицата, како што е покажано и во примерот [439]: *atje ku s'pengohet asnjeri*, додека во случаите кога тие се јавуваат во крајна позиција во дел-реченицата, што е илустрирано во примерот [440], овие прилози функционираат како елементи за нагласување, повторувајќи ја внатрешната целина на зависната дел-реченицата:

[440] *Nga shkuan të gjithë, andej u nis dhe Beqiri.*

За позицијата на просторните зависни дел-реченици наспроти главната стандардно се следат следниве правила: кога дел-реченицата се наоѓа пред главната, таа се одделува со запирка, а кога доаѓа по главната дел-реченица, не се употребува со запирка; во случаите кога се употребува во средината на главната реченица, таа се одделува од двете страни со запирка.

Во англискиот јазик просторните зависни дел-реченици најчесто се реализираат со лични дел-реченици (*finite clauses*) поврзани со главната дел-реченица со субординаторите (*сврзувачки средства*) *where* и *wherever*, кои Квирк (1985: 1087) ги именува специфична *where (specific)* и неспецифична *wherever (nonspecific)*, кои се дадени во примерите:

[441] “*Where I went, they were all...*” she said in a low voice.

[442] *Wherever she went she was the centre of interest.*

Би сакале да напоменеме дека во англискиот јазик повеќето од просторните зависни дел-реченици со сврзникот *where* функционираат како комплументи (задолжителни елементи) на прирокот, а не како суплументи (опциони елементи), и како такви, тие не се предмет на оваа истражување.

Што се однесува на семантичките подгрупи на прилошките определби за место, зависните дел-реченици за место главно покажуваат локација (статично место), додека динамичните прилошки определби (*change of location*), како и прилошките определби за времетраење, како што видовме во поглавјето 2.1., се реализираат со предлошки фрази од предлозите: *from, through, to, for* итн.

Во една споредбена анализа на овие структури во двата јазика јасно се гледа дека во албанскиот јазик, освен многубројните семантички нијанси кои се постигнуваат, има и повеќе сврзувачки средства од англискиот јазик. Како еквивалент на субординацискиот сврзник *nga*, во англискиот јазик може да се употреби *from*, збор кој се третира само како предлог (а не како сврзувачко средство), а заедно со дел-реченицата, како и во примерот [443]: *from where he was hiding*, се толкува како предлошка фраза составена од предлогот *from* и дел-реченицата како комплумент на предлогот (составен дел на предлошката фраза).

[443] They could clearly be seen *from where he was hiding*.

Една друга јасна разлика се јавува како резултат на фактот што во албанскиот јазик многу добро се комбинираат прилозите: *aty, atje, këtu, andej, këndej, gjer andej* итн., како корелати, со просторната дел-реченица, што не е случај во англискиот јазик. Имено, во англискиот јазик не се употребуваат во корелативна врска прилозите и дел-речениците за време, на пример: **here where...*, **there where...* .

Што се однесува на позицијата на просторната зависна дел-реченица во англискиот јазик, главно се применуваат истите правила како и во албанскиот јазик: пред главната дел-реченица се употребува со, а по неа без запирка, додека употребата на зависната дел-реченица за место во средината на главната реченица очигледно не е можно.

4.2 Временски прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Временските зависносложени прилошкоопределбени дел-реченици се карактеризираат со голема разновидност на временските релации помеѓу зависната и главната дел-реченица, како и на средствата со кои се изразуваат (Челику М. и др. 2002: 541).

Семантичките нијанси на временските зависни дел-реченици не можат да се анализираат во иста насока како и прилошките определби за време реализирани со зборови или со фрази поради фактот што се посложени и се во директна врска со времето искажано во главната дел-реченица. Затоа Челику (2002: 541) ги дели на групи во кои дејството изразено во главната дел-реченица: а) се усогласува целосно со времето искажано во зависната дел-реченица; б) делумно се усогласува со времето што се искажува во зависната дел-реченица; в) се повторува и се усогласува со времето секогаш кога се реализира; г) се случува по дејството во зависната дел-реченица; д) се случува пред дејството во зависната дел-реченица. Овие семантички нијанси се постигнуваат преку значењето на временските сврзници и временското значење кое произлегува од формата на глаголот во главната дел-реченица.

Како и зависните дел-реченици за место така и временските зависни дел-реченици, од структурна гледна точка се делат на:

- Временски дел-реченици кои се поврзуваат директно со главната реченица со сврзници:

[444] E di që habitesh me këto fjalë, por shpresoj të ta shpjegoj *kur të shihemi*.

- Временски дел-реченици кои се поврзуваат со главната реченица со некоја друга прилошка определба за време (најчесто со прилогот *atëherë*) која функционира како корелат, на пример:

[445] *Tamam atëherë kur u duk sikur magjitë po zhdukeshin*, ato shpërthyen me një vrull të paparë.

Иако на прв поглед изгледа дека зависната дел-реченица го модифицира прилогот *atëherë* (врз основа на анализата на англискиот јазик), сепак и синтактички и семантички е многу јасно дека таа го модифицира прирокот во главната дел-реченица, но тоа го прави (во овој случај) преку корелатот *atëherë*. Овој вид модификација на прирокот може да се потврди во случаите кога корелатот се употребува по зависната дел-реченица, како во примерот:

[446] *Kur pas dy netësh mitralozi i pikës së vrojtimit shtiu mbi shtëpinë e kronistit Xivo Gavo*, llamba më vajguri e të cilit shuhej e fundit në qytet, *atëherë* të gjithë e kuptuan se me “oscuramento-n” s’bëhej shaka.

Од него може да се види дека временската зависна дел-реченица директно (без корелат) го модифицира прирокот во главната реченица, додека зборот *atëherë* во оваа позиција функционира како потсетник, во вид на повторување, за сето она што е кажано во зависната дел-реченица.

Челику (2002: 542) исто така тврди дека како корелативно средство може да се појави и именска синтагма, со именка која покажува временски фрагмент на кој му претхо

ди предлог, како и во примерот [447], објаснувајќи дека временската зависна дел-реченица понекогаш ја модифицира само прилошката определба *në mbrëmje*, а понекогаш и целата структура во главната реченица составена од прирок и прилошка определба:

[447] *Në mbrëmje, kur hoxha falej nga xhamia dhe foletë e lejlekëve dukeshin si ca çallma të zeza, të rrasura majë oxhaqeve dhe minareve, ne vërtitëshim rreth portës së shtëpisë së Nazos, për të parë nusen e porsamartuar.*

Сепак, во овие случаи, кога корелатот се употребува во екстрапозиција (значи, по дел-реченицата), не може да се каже дека зависната дел-реченица функционира како прилошка определба, како во случајот со *atëherë* во примерот [446]. При ваквата употреба на овој корелат, на пример: **Kur hoxha falej nga xhamia dhe foletë e lejlekëve dukeshin si ca çallma të zeza, në mbrëmje ne vërtitëshim...*, добиваме аномална, бесмислена структура. Оттука произлегува дека овој вид зависна дел-реченица функционира само како модификатор на именската фраза (атрибут на именката).

Формите, структурите, како и сврзниците во временските зависни дел-реченици, според семантичките нијанси се појавуваат во следниве разновидности.

- Кога дејството изразено во главната дел-реченица се усогласува целосно со времето во зависната, се употребуваат сврзниците: *kur, tek, sa, ndërsa, sa kohë që*, во заемна логичка врска со временското значење што го искажува прирокот во главната дел-реченица:

[448] *Sipas holandezëve, trupat e viktimave në ajër, ndërsa binin, ishin ende bashkë, me krahët në qafën e tjetrit, si të donin të mbaheshin.*

- Кога дејството изразено во главната дел-реченица се повторува и се усогласува со времето во зависната секогаш кога се реализира, се употребува сврзникот *sa herë që*, кој има специфично значење, додека сврзникот *kur* се употребува во заемна логичка врска со временското значење што го искажува прирокот во главната дел-реченица:

[449] *Kurse ngjarja tjetër, përshkrimi i mëngjesit të 17 tetorit, sa herë që cekej, kryente në mendjen e hulumtuesit një fikje dehese, nga e cila nuk shqitej dot.*

Овие видови зависни дел-реченици се реализираат и со неличните форми на глаголот, како што е герундивот:

[450] Kur bomba shpërthente në befasi, gjyshja bënte një gjest, sikur të largonte një mizë të bezdisshme, dhe, *duke vënë dorën tek veshi* thoshte:– Плаç!

- Кога дејството изразено во главната дел-реченица делумно се усогласува со времето во зависната, се употребуваат сврзниците: *kur, tek, ndërsa*, кои се, исто така, во заемна логичка врска со временското значење што го искажува прирокот во главната дел-реченица:

[451] Ishim akoma duke u grindur *kur kaloi Javeri dhe na tha me te qeshur:...*

- Кога зависната дел-реченица го покажува почетокот на дејството, се употребуваат сврзниците: *që kur, qëkurse (qysh se)*:

[452] Ka patur përparim *që kur partitë demokratike erdhën në pushtet?*

- Кога зависната дел-реченица покажува до кога трае дејството, се употребуваат сврзниците: *gjersa, derisa*:

[453] Nuk ia hiqja sytë, *gjersa*, pas një shikimi të zgjatur, që s' ishte stil i tij, *më tha: ti di të vuash.*

- Кога дејството во главната дел-реченица се случува по дејството во зависната, се употребуваат сврзниците: *si, pasi, mbasi, sapo, posa, sa*, со специфична сврзувачка функција:

[454] Anketa të kujtonte tani avionin që, *pasi ka fluturuar në një qiell të kthjellët*, hyn prapë në një zonë të turbullt resh.

Овие видови зависни дел-реченици се реализираат и со неличните форми на глаголот од типот на *me të mbaruar*:

[455] *Me të mbaruar me të parin*, iu hodh edhe të dytit.

- Кога дејството во главната дел-реченица се случува пред дејството во зависната, се јавуваат сврзниците *para se* и *përpara se* со специфична сврзувачка функција, зашто секогаш се употребуваат со глагол во конјунктив:

[456] Ndoshta, kishte ende kohë t'ia tregonte ëndrrën, *përpara se ajo të trefej e të bëhej e parrëfyeshme.*

Овие видови зависни дел-реченици се реализираат и со неличната форма на глаголот наречена *одречна форма со партикулата ра*:

[457] Dhe ajo erdhi ashtu siç vinte gjithmonë, duke marrë frymë me zor dhe duke filluar të fliste *pa hapur mirë portën* me atë zërin e saj me hundë.

Челику (2002: 548) наведува и една специфична семантичка нијанса на временските зависни дел-реченици, каде што главното дејството се развива во зависната дел-реченица со сврзникот *kur*, а времето во главната реченица е изразено имплицитно, како што е во примерот [457]:

[458] Zhurma e shtruar e kështjellës po na vinte në gjumë, *kur befas midis saj, si një lëvizje e shkurtër energjike*, – gjarpër që rrëshqet diku poshtë këmbëve dhe ti akoma nuk e sheh, – *u ndie fjala “arrestim”.*

Во конкретниов пример, зависната и главната дел-реченица ги смениле своите семантички функции, па затоа Челику ја именува како временска зависна дел-реченица со инвертираниот сврзник *kur*.

Што се однесува на позицијата на временската зависна дел-реченица, таа е регулирана по речиси истите правила како и онаа на дел-реченицата за место: може да се употреби пред главната реченица секогаш одделена со запирка, да се вметнува во средината на главната реченица меѓу две запирки и да се употребува по главната дел-реченица без запирка, освен во ретки случаи, како во случајот со дел-реченицата со инвертираниот сврзник *kur*, која поради семантичките импликации мора да се оддели со запирка.

Временските прилошкоопределбени дел-реченици во англискиот јазик исто така пројавуваат големата разновидност на временските релации помеѓу зависната и главната дел-реченица, како на сврзниците со кои се поврзуваат со главната дел-реченица.

Така, временските прилошкоопределбени лични дел-реченици се воведуваат со сврзниците: *after, before, when, whenever, while, once, since, till, until, now (that), as, as long as, so long as, as soon as* итн.:

[459] *When Rovena had been upset before*, she had tried to think of his endearments and their times of pleasure.

[460] The possibilities of such a thing happening *after they left the hotel* are limited.

[461] *While he was signing the first treaty*, he wanted to ask what it was about.

Временските прилошкоопределбени дел-реченици наречени *-ing clauses (gerund-participial clauses)*, пак, се воведуваат со сврзниците: *after, before, when, whenever, while, once, till, until* итн.:

[462] The intelligence officers placed their main hope of solving the riddle in these letters, but *after reading them* they were at first disappointed, then disoriented and finally totally bewildered.

[463] It was the same sort of climb one experiences *when walking up a hill*, and they were nearly out of breath when they came to the row of openings.

Ваквиот тип прилошкоопределбени дел-реченици, наречени *past participial clauses*, се воведуваат со сврзниците: *when, whenever, till, until, as soon as* итн.:

[464] But I lay perfectly still, and resolved not to say a word *till spoken to*.

Оние што се именуваат како *verbless clauses* (безглаголски дел-реченици) се воведуваат со сврзниците: *when, whenever, while, till, until, as soon as, once* итн.:

[465] Deborah spent most of dinner staring blatantly at Jackson, vying for his attention *whenever possible. (whenever it was possible)*

[466] *Once into the woods*, she began to relax. (*once she entered the woods*)

Временските прилошкоопределбени дел-реченици наречени *-ing clauses (gerund-participial clauses)* можат да се употребат и без сврзници:

[467] *Moving towards the bathroom*, she did not know why she had thought this.

Има и некои ретки случаи, како што појаснува Квирк (1985: 1079), на инфинитивни дел-реченици без сврзници кои можат да се употребат со временско значење:

[468] She woke in the morning *to discover she was alone*.

Овие дел-реченици се употребуваат само во крајна позиција, а вообичаено можат да се парафразираат со заменување на субординациската релација, како во посочениот пример:

[469] *When she woke in the morning, she discovered she was alone.*

Временските релации помеѓу временската зависна дел-реченицата и главната реченица семантички можат да бидат различни: времето изразено во главната реченица може да биде пред, по или паралелно со времето во зависната; дејствата во дел-речениците можат да се појават како повторување; временските релации можат да содржат и времетраење. Според Квирк (1985: 1080), овие временски релации се постигнуваат не само со изборот на сврзниците, туку и со многу други средства, како што се: глаголските времиња и начини, семантичките категории на глаголите, како и семантичките категории на прилозите и на предлошките фрази за време, семантичките категории за именките што покажуваат време итн. Следствено на тоа, Квирк ги анализира само временските релации што се изразуваат со сврзниците за време, како ќе покаже и анализата што следува:

- *Time before* (времето пред) – каде што сврзниците *until, till* и *before* укажуваат на тоа дека дејството во главната дел-реченица се случило пред или се случува сè до ситуацијата прикажана во зависната:

[470] Perhaps he still had time to tell her his dream *before it faded irretrievably.*

[471] There would come a fatal moment that would decide what shape her suffering would take *until they meet again.*

[472] And as he spoke, the other lawmakers listened in silence *till the darkness began to fade and the sky grew bright again.*

- *Same Time* (во исто време) – каде што неколку сврзници, како што се: *when, while, whenever, as, as long as, now (that)*, се употребуваат за да изразат истовременост или преклопување на времето во главната и во зависната дел-реченица:

- *When* може да изрази истовременост ако најмалку едната од дел-речениците е *durative* (што имплицира трајност):

[473] Usually *when they meet*, the couple seemed cheerful.

- *While* секогаш се употребува во *дуративна* дел-реченица:

[474] Everywhere in the world events flow noisily on the surface, *while their deep currents pull silently*.

- *Whenever* во примарната функција покажува дека дејството се повторува, но, исто така, во *дуративна* дел-реченица покажува дека дејствата во двете дел-реченици се преклопуваат.

[475] *Whenever she described the final dream*, she never forgot to mention the building's midnight glow.

- *As* покажува дека дејствата во двете дел-реченици се случуваат речиси истовремено:

[476] He had said these words to her *as they approached to the hotel*.

- *As long as* се употребува кога и двете дел-реченици изразуваат трајност:

[477] *As long as this did not change*, she would feel defeated.

- *Now (that)* исто така се употребува за искажување истовременост:

[478] In fact, *now that the pianist was out of the picture*, the intelligence officers unexpectedly became all the more keen.

Квирк (1985: 1084) посочува и една специфична ситуација што се изразува со сврзникот *when*, кога зависната дел-реченицата оди задолжително по главната, како во примерот:

[479] The cab-horse was about to reply, *when suddenly he gave a start and a neigh of terror and stood trembling like a leaf*.

Во ваквите случаи поважни информации се дадени во зависната дел-реченица, која ни покажува настан што се случува во времето претставено во главната реченица.

- *Time After* (времето по) – каде што со сврзниците: *after, when, whenever, once, since, as soon as, directly*, се искажува дека дејството во главната дел-реченица се случува по времето прикажано во зависната дел-реченица:

- *After* покажува редослед на настаните, каде што дејството во главната дел-реченица се случува по она во зависната, но не ја изразува релативната временска блискост (*relative proximity*):

[480] The inquiry now resembled a plane which, *after flying across a clear sky*, re-enters a patch of turbulence.

Квирк (1985: 1084) објаснува дека со модификатори како: *soon, just, right, immediately, some time, soon, three days* итн., *after* може да изразува релативната временска блискост:

[481] The inquiry now resembled a plane which, *right after flying across a clear sky*, re-enters a patch of turbulence.

- *When* и *whenever* можат да изразуваат редослед во недуративни дел-реченици:

[482] His reply seemed interminable, and *when he finished*, the policeman and the doctor stared at each other.

[483] *Whenever we needed a few moments alone*, a dog walk was suggested and eagerly accepted.

- *Once, as soon as* и *directly*, освен редоследот, ја изразуваат и *релативната временска блискост* на дел-речениците:

[484] I expect you to repay me *once it's sold*.

[485] It would be good if you came here *as soon as you can*.

[486] Believe me, *directly the war is over*, if I am still alive and still loved by you, I will throw up everything and fly to you.

- *Since* изразува од кога почнува да се одвива ситуацијата во главната дел-реченица:

[487]   *Since he had left, he hadn't given a thought to Slovakia.*

Земајќи ја предвид разновидноста на временските зависни дел-реченици, од горенаведените примери, како и од објаснувањата дадени за нив, најмалку едно е јасно: и кај двата јазика бележиме големи варијации во семантичките нијанси, како и многубројни граматички средства за нивна реализација, како што се сврзниците, другите прилошки структури, граматичкото време, имплицитното време кое зависи од типот на глаголот итн.

Овие синтаксички структури јасно се разликуваат со оглед на типот на дел-речениците со корелатот *atëherë* во албанскиот јазик, структура која не постои во англискиот јазик. Комбинирањето на прилогот *atëherë* како корелат со сврзникот *kur* (*atëherë kur...*), како што е покажано во примерот [445], функционира сосема обично во албанскиот јазик, додека во англискиот јазик таквиот состав е невозможен, на пример **then when...*

Специфичниот случај на временската зависна дел-реченица со променето место на сврзникот *kur/when* се појавува и во двата јазика, при што таа задолжително оди по главната дел-реченица.

Што се однесува на позицијата на овој тип зависната дел-реченица, англискиот јазик практикува исти правила како и албанскиот: може да се употребува пред главната дел-реченица одвоена со запирка, во средината на реченицата меѓу запирки и по неа без запирка.

4.3 Начински прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Начинските зависни дел-реченици го изразуваат начинот на вршење на дејството или начинот на прикажување на некој факт искажан во главната дел-реченица. Во сложената реченица, тие вршат иста функција како и прилошката определба во простата реченица (Челику М. и др. 2002: 551).

Начинските зависни дел-реченици се поврзуваат со главната дел-реченица најчесто со сврзниците: *si, siç, sikur, ashtu si, ashtu siç*, а поретко и со: *kështu si, sikurse, ashtu sikurse, sikundër*, како што може да се види во примерите:

[488] Ende s'dihej nëse planeti tokësor do ta mbante apo do ta flakte prapë, *siç flaket mishi i huaj*.

[489] Përse i ndillte në kujtesë, *si njeriu që kërkon ndihmë prej dikujt?*

[490] U përqaftuan *sikur të mos kishte ndodhur asgjë*.

[491] Kalo, zoti gjerman, *ashtu siç premtove*.

Начинските зависни дел-реченици често го определуваат начинот на вршење на дејството преку компарација, како во примерот [489]: *si njeriu që kërkon ndihmë prej dikujt*. Овие видови зависни дел-реченици, имајќи иста внатрешна структура, се совпаѓаат со компаративните дел-реченици поради фактот што и во двата вида се употребуваат исти сврзници. Нивното разликување се прави само преку логичката врска што ја имаат со главната дел-реченица. Имено, начинските зависни дел-реченици можат да се поврзат со главната и без сврзници кога се реализираат со неличните форми на глаголот – герундивот и одречната форма *pa*:

[492] Era gjëmonte sipër kreshtave të tij, *duke kërleshur bredhat dhe lisat e gjatë*, çka bënte që krejt gadishulli të ngjante përnjëmend si i marrë.

[493] *Pa dhënë asnjë sqarim tjetër*, kishte thënë se do të përpiquej të dilte nga ai lëmsh.

Важно е да се напомене дека неличните начински дел-реченици од типот на *duke... (punuar)*, во англискиот јазик често се преведуваат со предлошки фрази со *by ...*:

[494] "Madhëria juaj," tha ai, "Unë tani do të vazhdoj të dëshmoj magjinë time *duke krijuar dy diej që ju kurrë nuk i keni parë*.

[495] "Your Highness," said he, "I will now proceed to prove my magic *by creating two suns that you have never seen before*.

Што се однесува на позицијата на начинските дел-реченици, најчесто се јавуваат во крајна позиција, по главната дел-реченица, но можат да се употребат и пред неа, а многу ретко и да се вметнат во средината на главната дел-реченица. Челику (2002: 554) воочува

една интересна релација на реченичните членови во самата зависна дел-реченица, каде што прирокот речиси секогаш се употребува пред подметот, а оваа појава ја објаснува со фактот дека сврзниците со кои се поврзува начинската дел-реченица секогаш бараат да бидат придружени од глаголите.

Во англискиот јазик начинските зависни дел-реченици се реализираат со сврзниците: *as, as if (like), as though*:

[496] They would experience the revival of desire *as no one had ever done before*.

[497] One starry summer night, he felt that he was closer than ever to the forbidden zone, but on its very brink he had collapsed, *as if struck by an epileptic fit*.

[498] She looked at them *as though they had betrayed her*.

Начинските прилошки определби можат да се употребат и без сврзници со нелични дел-реченици (non-finite clauses), како:

[499] Gales sweep the mountains, lashing the tall firs and mighty oaks.

Што се однесува на сличностите со компаративните дел-реченици, несомнено е дека ваква појава имаме и во англискиот јазик. Сепак Хаделстон и Пулум (2002: 1146) објаснуваат дека начинските дел-реченици (кои личаат на компаративните дел-реченици) се само случајно компаративни, па слободно можат да се заменат со прилошки определби за начин, како што се: *cruelly, in that way* итн., на пример:

[500] But I'm afraid you cannot rule the Emerald City, *as you used to*, because we now have a beautiful Princess whom everyone loves dearly.

[501] But I'm afraid you cannot rule the Emerald City *cruelly*, because we now have a beautiful Princess whom everyone loves dearly.

Од компаративна гледна точка, воочуваме дека овие зависни дел-реченици функционираат на ист начин и во двата јазика, се реализираат со исти структури и најчесто се поврзуваат со главната дел-реченица со истите сврзници, на пример *as* во англискиот и *si* во албанскиот, потоа *as if-* во англискиот и *sikur* во албанскиот итн.

Тоа што може да се истакне како разлика е реализацијата на зависната реченица со неличната форма на глаголот, како и во примерот [494]: *duke krijuar dy diej që ju kurrë nuk i*

keni parë, структура која во англискиот јазик најчесто се преведува со предлошка фраза, што е видно во примерот [495]: *by creating two suns that you have never seen before*. Покрај тоа, оваа прилошка определба не се третира како начинска, туку спаѓа во групата наречена *adjunct of means*, за која станува збор во точката 2.5.

4.4 Целни прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Целните прилошкоопределбени зависни дел-реченици се структури кои ја означуваат целта што се очекува да се постигне преку дејството во главната реченица. Од временска гледна точка, целната зависна дел-реченица не е факт, туку претпоставка која треба да се реализира по времето што се искажува или се подразбира во главната дел-реченица. Токму затоа целната дел-реченица секогаш се реализира со глагол во конјунктивна форма, која може да биде само во сегашно време или во несвршено време.

Овие зависни реченици во албанскиот јазик главно се поврзуваат со сврзниците (субординаторите): *që, me qëllim që*, а поретко и со *në mënyrë që, si*.

- Сврзниците *që* и *me qëllim që* имаат иста семантичка вредност:

[502] Madje desha të ngrihesha nga vendi, të shkoja pranë tij, *që*, së paku, *t'i vija kryet në sup, përpara se të rrëzoheshim*.

[503] Pjesëmarrësit bashkëpunojnë me organizata të tjera, donatorë, investitorë dhe qeveri *me qëllim që të marrin të dhëna e informacion të vlefshëm*.

Конјунктивната форма на глаголот јасно ја покажува целта, така што во повеќето случаи, кога се наоѓа по главната реченица, нема потреба од сврзникот *që*:

[504] Madje desha të ngrihesha nga vendi, të shkoja pranë tij, së paku, *t'i vija kryet në sup, përpara se të rrëzoheshim*.

Но испуштањето на овој сврзник не е можно кога зависната дел-реченица се употребува пред главната:

[505] Xhexhua la kovën që të çlodhej dhe ndezi një cigare.

Xhexhua la kovën të çlodhej dhe ndezi një cigare.

*Të çlodhej Xhexhua la kovën dhe ndezi një cigare.

- Сврзникот *në mënyrë që* ѝ дава на реченицата не само целно значење, туку инволвира и значење на последичност:

[506] Trupat i hodhën grumbull njeri mbi tjetrin *në mënyrë që t'i shikonte populli*.

Начинските дел-реченици можат да се поврзат со главната и без сврзници кога се реализираат со неличните форми на глаголот, како што се:

- Инфинитивната форма на глаголот:

[507] Hulumtuesi ndiente dëshirë ta ndërpriste, *për t'i thënë se Haga tmerronte shumë njerëz ato stinë*.

- Инфинитивната форма на глаголот во пасивна структура (*trajtën pësore*):

[508] Lidhnim dengjet dhe i zbrisnim në kube *për të mos u djegur në rast zjarri*.

Пред овие видови дел-реченици можат да се употребат и честичките *gjoja, si, vetëm, sa* итн.:

[509] *Si për të vërtetuar të kundërtën*, zbuluesit përsëritën varavingon e tyre nëpër agjencitë ajrore, baret, pishinat e hoteleve, gjer te banesa e vogël.

Целните дел-реченици можат да се јават во сите три позиции, секако според определени правила. Главно, секогаш се одделуваат со запирка, освен во случаите кога дел-реченицата се реализира со конјунктивна форма позиционирана по главната дел-реченица и без сврзникот *që*, кога не се употребува запирка. Целната дел-реченица, пак, реализирана со инфинитивна форма без сврзник се употребува по главната реченица.

Во англискиот јазик целните дел-реченици најчесто се инфинитивни, а се поврзуваат со главната дел-реченица директно, без сврзници. Инфинитивните дел-реченици семантички се тесно поврзани со целта, така што го добиле и специфичното именување *infinitive of purpose* (инфинитив за изразување цел):

[510] Perhaps a few sects had been created *to investigate the truth or falseness of love*.

[511] She had looked him straight in the eye *to tell him what she had been thinking about on the way*.

[512] *To fill the emptiness* she picked up the hairdryer.

Во повеќето случаи подметот во главната и во зависната дел-реченицата е ист (иако може да е испуштен), но кога е различен, се употребува таканаречената форма *for infinitive*:

[513] We had to make the detour *for you to see somebody*.

Типични сврзници со кои се поврзуваат целните дел-реченици реализирани со инфинитив се *in order to* и *so as to*:

[514] *In order to answer her questions*, I have been obliged to read a great deal about animals.

[515] I moved aside slightly *so as to be out of his line of vision*.

Сепак, целните дел-реченици реализирани со личноглаголски форми треба да се употребат со модални глаголи, а се поврзуваат со сврзниците *in order that* и *so (that)*:

[516] We had hurried through the dish-washing after luncheon, *in order that we might have as long an afternoon as possible for the story*.

[517] He placed one upon the floor, *so that it could run around*.

Целните дел-реченици со личноглаголски форми се употребуваат во позиција по главната реченица без запирка, а можат да заземат и предна позиција пред главната, но одделени со запирка, додека инфинитивните целни дел-реченици можат да се јават во почетна позиција само ако подметот што е испуштен е ист со оној во главната дел реченица, како во примерите [512] и [514].

Како што се воочува од горенаведените примери, целните дел-реченици функционираат речиси исто и во двата јазика. За инфинитивната форма на глаголот во целната дел-реченица во англискиот јазик, како еквивалент се појавува *релативната форма на глаголот (forma lidhore e foljes* – специфична форма на глаголот со речиси исти својства како инфинитивот) во албанскиот јазик.

Кога целната дел-реченица е позиционирана пред главната, во албанскиот јазик се употребува исклучиво со сврзник, додека во англискиот јазик може да се јави и без него.

Кога подметот што е испуштен во зависната дел-реченица е различен од оној во главната, тогаш целната дел-реченица во англискиот јазик не се употребува пред главната, додека во албанскиот јазик таа функционира сосема нормално поради фактот што релативната форма на глаголот (*forma lidhore*) се разликува по лице, па имаме: прво лице еднина – *të punoj*; трето лице еднина - *të punojë*; трето лице множина - *të punojnë* итн., како и во примерот:

[518] Mos i lini andej-këndeј, po digјini *që të mos jua gjejnë*.

Që të mos jua gjejnë, mos i lini andej-këndeј, po digјini.

4.5 Причински прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Сложена реченица со причинска прилошкоопределбена дел-реченица е онаа што изразува причинско-последични односи, ја определува причината за тоа што се искажува во главната дел-реченица, значи ја обележува причинската врска помеѓу дел-речениците (Челику М. и др. 2002: 563). Причинските дел-реченици се карактеризираат со голем број сврзувачки средства, како и со семантички варијации кои се постигнуваат кога сврзниците се во заемна врска со самите зависни дел-реченици.

Челику М. и др. (2002: 563) izdelува две главни семантички подгрупи на овие зависни дел-реченици:

- *Заклучни (konstatuese) зависни дел-реченици*, кои се поврзуваат со главната дел-реченица со сврзниците: *se, nga që, nga se, nga shkaku që, për shkak se, për arsye se*, итн.

Од наведените, најфреквентен е сврзникот *se*, а изразува причина во повоопштена смисла, која може да поприми различни нијанси преку меѓусебната врска со дел-речениците:

[519] Dhe ti nuse, të keqen, kur të krihesh, ki kujdes mos të lësh ndonjë tufë flokësh gjëkund, *se i ligu atë pret*.

[520] Mbajti ti ca ditë *se kam frikë mos m'i gjejë*.

[521] I shaj *se venë të djegin e të vrasin*, – tha gjyshja.

Причинските зависни дел-реченици со сврзниците *nga që, nga se* ја искажуваат причината како изворно дејство на главната дел-реченица:

[522] Njerëzit kolliteshin, ngriheshin në majë të thembrave për të parë ç'bëhej në krye të varganit, pyesnin “përse ndaluan?”, pastaj *nga që s'dinin ç'të bënin*, prapë kolliteshin.

Сврзниците: *nga shkaku që, për shkak se, për arsye se*, во себе го содржат зборот причина (од причина што, поради тоа што, заради што, бидејќи), па како такви изразуваат чисти причински врски без некои семантички нијанси:

[523] Kjo është një ditë e rëndësishme *për arsye se ajo nis një proces*.

Заклучните дел-реченици, со цел да изразат различни семантички нијанси, се употребуваат и со честички или со прилози како модалитети, кои можат да ја определат причината: а) како единствена (*vetëm*); б) како една од можните причини (*jo vetëm...por*); в) како дополнителна (*edhe*); г) како лажна (*gjoja*); д) како посебно истакната меѓу другите причини (*sidomos, kryesorja*); е) како делумна (*ca*); е) како неизвесна (*ndoshta*) итн.:

[524] Më pëlqente shumë të shkoja mysafir te babazoti. Më pëlqente se atje vendi ishte më i qeshur dhe më i butë dhe kryesorja se atje nuk kishte uri si në shtëpinë tonë.

Челику (2002: 566) истакнува и случаи кога две причински дел-реченици се меѓусебно спротивставени со формите: *jo (se/pse/sepse) ... po/por (se/pse/sepse)*:

[525] Ai kishte shtëpinë e vet dhe thoshin se i ndihmonte gratë jo se ishte nevojtar, por sepse i pëlqente të rrinte me gratë, i pëlqenin bisedat e grave dhe punët e grave.

- Појаснувачките (arsyetuese) зависни дел-реченици се делат според сврзниците со кои се поврзуваат со главната дел-реченица и според своите семантички особености, и тоа на:

- Појаснувачки (arsyetuese) зависни дел-реченици со појаснувачки сврзници од типот на *me që (meqënëse), përderisa* кои ја покажуваат причината како реален факт, добро позната вистина итн.:

[526] *Meqënëse nuk e kishte hedhur dot urën, lumi si zakonisht i qe vërsulur xhadesë dhe e kishte gllabëruar.*

[527] *Merrej me mend se ajo çka shihnin shoferët në të, duhej të ishte tejet ngjethese, përderisa shkaktonte fatkeqësi.*

Составот *duke marrë parasysh se* исто така врши функција на сврзник, на пример:

[528] *Duke marrë parasysh se Gjermania, pas humbjes së luftës ishte ndarë më dysh, njëra e keqe e tjetra e mirë, doktor Gurametoja i madh dilte pak a shumë asnjанës.*

Овие видови причински дел-реченици можат да се реализираат и со герундив, без сврзник:

[529] *Duke ia njohur natyrën, dëshmuesi nuk kishte kërkuar të dinte më tepër.*

- Појаснувачките (arsyetuese) зависни дел-реченици со временски сврзници, како: *kur, tek, mbasi, pasi, sapo, gjersa, tani që, qysh se* итн., кои, според Челику (2002: 568) ја прават причинската реченица јасна сè додека внатрешната реална поврзаност на елементите во реченицата влијае врз временската релација и главно покажуваат семантичка нијанса на мотивација:

[530] *M'u ngroh zemra kur pashë kaq njerëz.*

[531] *Tani që kishte dëborë, zhurma e avionëve dhe krismat e topave të baterisë, dëgjoheshin më mbytur.*

[532] *Mund të mendohej vërtet kështu, aq më tepër që rrebeshi, pasi qe larguar njëfarësoj nga radiotelevizioni, po shfrynte me tërë furinë e tij mbi të gjitha institucionet e kulturës.*

- Појаснувачките (arsyetuese) зависни дел-реченици со сврзниците *si, siç* ја поттикнуваат главната реченица преку некоја карактеристика:

[533] Ky i fundit, *i trembshëm siç qe prej natyre*, nuk kishte qeshur, por as e kishte bërë problem.

[534] Burrave s'u mbetej gjë tjetër veç të kthenin kryet mënjanë, për të mos ia plasur vajit bashkë me gratë, që, *si gra që ishin*, qanin ndërkaq.

- Појаснувачки зависни дел-реченици со сврзникот *që*:

[535] Mirë bëri *që iku* – vazhdoi Xhexhua, duke i habitur të gjithë.

[536] Më fal *që të shava në drekë*.

Позицијата на причинските дел-реченици е различна. Можат да ги заземаат сите три позиции, но најчесто се употребуваат во крајната позиција. Главно, во сите позиции се одделуваат со записка, но понекогаш во крајната позиција нема записка, особено кога се употребува сврзникот *që*, како и во случаите кога се јавуваат модалитетите *vetëm, gjoja, sidomos* итн.

Во англискиот јазик, Квирк (1985: 1102), иако ги класифицира причинските зависни реченици според семантичките нијанси изделувајќи: *Cause and effect* (причина и ефект); *Reason and consequence* (причина и последица); *Motivation and result* (мотивација и резултат); *Circumstances and consequence* (околности и последица), сепак не ги определува нивните синтаксички особености освен фактот дека сите овие форми искажуваат слични причински релации со главната дел-реченица.

Сврзниците со кои се поврзуваат причинските дел-реченици се: *because* (како репрезентативен сврзник во причинската дел-реченица), *since, as, for, in case, seeing (that), as long as, inasmuch as, while, now that*, на пример:

[537] The pianist told them not to take any notice of what she said, *because she was tired*.

[538] *Since they were all dressed up*, she assumed they were going to church together.

[539] *As they had no wings*, the strangers could not fly away.

[540] "I'm sorry", she said, "perhaps it's my fault *for falling asleep*".

In case покрај причина, искажува и услов:

[541] You should take notes *in case we forget some detail*.

Seeing (that), as long as и *inasmuch as* изразуваат причина заснована на околности:

[542] But *seeing that it was not at all limber, and that it glistened a good deal like polished ebony*, I concluded that it must be nothing but a wooden idol, which indeed it proved to be.

[543] *As long as you're here*, you may as well help me with the garden.

[544] but *inasmuch as they were probably of nearly the same race as the Arabs*, it would not be easy to distinguish the two types.

Временските сврзници *while* и *now that* исто така означуваат причина заснована на околности:

[545] I don't want you to drive *while you're so tired*.

[546] I heard they had the airport cleared for flights *now that it's stopped snowing*.

Причинските дел-реченици можат да се реализираат и со инфинитив, герундив и аористен партицип (*past participial*), на пример:

[547] I'm sorry *to keep you waiting*.

[548] *Knowing the madness of those times*, you might imagine that halfway through the entertainment a shadow of doubt would creep into the tyrant's morbid mind.

[549] *Exhausted and in need of a bath*, she finally agreed to let him take her home.

Причинските дел-реченици со сврзникот *because* можат да се премодифицираат со прилозите *just, only* итн.:

[550] We still have people in boring, dead-end jobs *only* *because we haven't built a machine to do the work*.

Квирк (1985: 1107) истакнува и случаи на причински дел-реченици со сврзникот *as* во кои предикативниот комплемент на зависната дел-реченица може да се јави во почетна позиција, а сврзникот *as* по комплементот, како што е во примерот:

[551] *Tired as she was, she couldn't type any more.*

Што се однесува на позицијата на причинските дел-реченици, нема ништо специфично, освен што дел-реченицата со сврзникот *because* во повеќето случаи се употребува по главната реченица. Во почетна и во средна позиција се одделуваат со запирка.

Од аспект на споредбата на причинските дел-реченици, наместо разликите, главно се истакнуваат сличностите помеѓу албанскиот и англискиот јазик: во двата јазика, сите сврзници можат да се заменат со репрезентативниот сврзник. На тој начин се постигнуваат многу различни семантички нијанси во зависност од употребениот сврзник, интерната семантичка структура на дел-речениците, како и од нивната меѓусебна релација. Во однос на позицијата и на одделувањето со запирка, се почитуваат истите правила: тие се премодифицираат. Интересен е и случајот кога предикативниот комплемент на дел-реченицата се употребува во почетна позиција, додека сврзникот по неа, како и во примерот [551]: *Tired as she was*. Во истата форма се појавува и во албанскиот јазик, што е видливо и во примерот [533]: *i trembshëm siç qe prej natyre*.

4.6 Последични прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Во албанскиот јазик сложените реченици со последични дел-реченици изразуваат релација помеѓу големи количества, висок степен или интензитет искажани во главната реченица како причина и последицата, која доаѓа како резултат, искажана во зависната дел-реченицата. Исто така, ја определуваат и врската помеѓу фактот или настанот од главната дел-реченица и логичката последица во зависната дел-реченица (Челику 2002: 573).

Во овие реченици се употребуваат различни комбинирани сврзувачки средства, при што во зависната дел-реченица се јавуваат сврзниците: *sa, sa që, aq sa, që, kështu që, në mënyrë që* итн., додека во главната дел реченица се вметнуваат корелати, како: *aq, kaq, i atillë, i tillë, gjer atje, deri atje, në atë shkallë, më atë pike, mjaft, tepër* итн., на пример:

[552] E vërteta ishte se gjatë fluturimit *kaq* shumë kishte dëshiruar të ishte me të, *saqë dalëngadalë në kujtesën e saj ishin sajuar ndryshimet e nevojshme, për t'ia bërë të besueshme vetes.*

Kaj последичните дел-реченици се употребуваат истите сврзници и корелати како и кај компаративните, а земајќи предвид дека во последичните дел-реченици се чувствува и една семантичка нијанса на компарација, овие различни дел-реченици понекогаш тешко се разликуваат. Општо земено, тие се разликуваат според семантиката на глаголот и според аспектот. Последичната дел-реченица изразува последица произлезена од главната, додека во компаративните дел-реченици имаме приспособеност на квантификацијата искажана во дел-реченицата со онаа во главната, претставена со истиот глагол или со глагол со слично или дури спротивно значење.

Последичните дел-реченици, поради фактот што произлегуваат како резултат на искажаното во главната дел-реченица, секогаш временски се позиционираат по неа.

[553] *Sa më shumë që largohej, aq më tepër e ngrinte zërin.* – компаративна дел-реченица

[554] *Nuk jam aq e lajthitur, sa të mendoj ashtu.* – последична дел-реченица

Последичните дел-реченици се делат на две главни семантичко-структурни подгрупи: *корелативни последични дел-реченици* и *некорелативни последични дел-реченици*.

- Корелативни последични дел-реченици

Корелативните последични дел-реченици изразуваат последица како резултат на некое количество, степен или интензитет искажан во главната реченица, каде што кон сврзникот од зависната дел-реченица се приспособува (или може да се приспособи) еден збор – корелат од главната дел-реченица.

- Кај овие видови дел-реченици главно се употребуваат корелатите *aq, kaq*:

[555] *Asnjë bulevard i botës nuk është aq bujar sa t'i lejë kalamajtë të ngrenë gurët e pllakat e tij e të bëjnë me to ç'të duan mu në mes të ditës.*

[556] Ahere çdo gjë do të jetë kaq ndryshe, kaq e bukur, saqë në fillim me siguri të gjithë do të hutohemi.

- Корелативните дел-реченици како последица на степенот на квалитетот можат да се употребат и со корелатот *mjaft*:

[557] Ne duhet të trajtojmë të kaluarën tonë me mjaft qetësi dhe logjikë, si ne, ashtu edhe fqinjët tanë, në mënyrë që një gjë e tillë të mos përsëritet më.

- Со корелативот *tepër* се искажува дека особината е претставена до највисоко, крајно ниво, но дека тоа не е во согласност со содржината на зависната дел-реченица и не може да ја предизвика последицата искажана во неа:

[558] Është tepër i vjetër për të rrëzuar avionët e sotëm.

- Корелатите *i tillë*, *i atillë* искажуваат причина воопшто, без да именуваат некоја особина која изразува последица:

[559] Sa për erën, detarët e vjetër thoshin se s'ishte e tillë sa të përlijte këtë kob.

- Високиот степен на дејството може да се даде и преку корелатите: *gjer/deri atje*, *gjer/deri në atë shkallë/gradë* итн.:

[560] Konflikti shkoi deri atje sa publiku spekulloi në lidhje me mundësinë e një zgjedhjeje të parakohshme apo ristrukturim të qeverisë.

Иако Челику (2002: 576) ги третира зборовите (корелатите): *i tillë*, *i atillë* и *gjer/deri atje*, *gjer/deri në atë shkallë/gradë*, како синтаксички исти структури со другите корелати од последичните дел-реченици, сепак тие делумно можат да бидат исти само врз семантичка основа, додека синтаксички се комплементи, а не суплементи (им недостига најбитната особина на суплементот – опционалноста). Значи, ако ги испуштиме овие дел-реченици (со претпоставка дека се суплементи), како што е во примерот [559]: **Sa për erën, detarët e vjetër thoshin se s'ishte*, и во примерот [560]: *Konflikti shkoi, јасно се воочува дека наведените реченици не можат да се употребат во таа форма.

- Има случаи и кога во реченицата не се употребува корелат, но слободно можат да се вметнат корелатите *aq* (*shumë*), *kaq* итн., без да влијаат синтаксички или семантички на неа:

[561] Thuhej se në netët e errëta dritat e qytetit, ndonëse të zbehura nga largësia, ua acaroin nervat lazaratasve, (*aq*) *sa vinte një çast që nuk duronin dot më dhe qëllonin me pushkë drejt tyre.*

o Некорелативни последични дел-реченици

Некорелативните последични дел-реченици семантички во голема мера се разликуваат од корелативните по тоа што во нив не се употребуваат корелати, искажуваат последица произлезена општо, како логички заклучок од искажаното во главната дел-реченица, а не е преку споредба на некое количество или степен на некоја особина. Следствено на ова, некорелативните последични дел-реченици немаат ништо заедничко со компаративните структури. Сврзниците со кои се поврзуваат овие дел-реченици се: *kështu që* и *që*, на пример:

[562] Isha kureshtare ta shoh, por ai kapërceu portën, pa e kthyer kryet, *kështu që në mendjen time mbeti vetëm drejtkëndëshi i errët i shpinës së tij.*

[563] Ç’pate *që ngrite krye*, pse na prish gjakun?!

[564] Kështu qyteti u bë me sirenë alarmi.– Tani e vumë edhe kujen *që të na qajë të gjithëve*, – tha Xhexhua kur erdhi pasdite.

Последичната дел-реченица во примерот [564]: *që të na qajë të gjithëve*, е речиси иста со целните дел-реченици, но се разликува по тоа што логички не искажува намерна цел, туку неизбежна последица од дејството искажано во главната дел-реченица.

Сврзникотот *në mënyrë që* исто така може да се употреби со последично значење, но често може да изрази и причинско значење, како во примерот:

[565] Unë dëshiroja që kjo të ishte bërë më shpejt, që ne të kishim më shumë njerëz në mbrojtje, *në mënyrë që ata të bëjnë më shumë punë dhe përparim në reformën e mbrojtjes.*

Позицијата на последичните дел-реченици е речиси фиксирана, односно таа стои по главната дел-реченица, почитувајќи го логичкиот редослед на *причина – последица*, и често се одделува со запирка, освен кога се употребуваат корелатите *mjaft, tepër*.

Во англискиот јазик последичните дел-реченици именувани *clauses of result* се реализираат со сврзниците *so that* и *so*, на пример:

[566] I was curious to see him, but he passed through the gate without turning his head, *so that only the dark oblong of his back remained in my mind.*

[567] It seemed firm enough to walk upon, *so he took courage and put out the other foot.*

Квирк (1985: 1108) потенцира дека последичните дел-реченици се многу слични со целните дел-реченици не само по сврзниците туку и во семантичка смисла. За нивното подобро разликување, тој дава неколку објаснувања: последичните дел-реченици се фактички, а не претпоставени (наводни); исто така, и двете форми изразуваат резултат, но во последичните дел-реченици тој е остварен, додека во целните допрва треба да се оствари (изразуваат резултат што се посакува, се очекува).

Речениците со сврзникот *so* понекогаш можат и да не се разликуваат од оние во кои *so* функционира како сврзувачка прилошка определба, за што се расправа во делот 2.9.9., а е прикажано во примерот:

[568] She did not want to come down to earth, *so found excuses for him.*

She did not want to come down to earth, (*and*) *so found excuses for him.*

Во овие случаи реченицата е двосмислена, а кога се употребува со *and*, тогаш со сигурност е сврзувачка прилошка определба.

Објаснувањето на последичните дел-реченици се усложува уште повеќе поради фактот што некои компаративни дел-реченици со корелатите *so ... (that) u such ... (that)*, искажуваат и последица, на пример:

[569] There was even a thorn upon the tip of his nose and he looked *so* funny *that* *Dorothy laughed when she saw him.*

Синтаксичката анализа на ваквите реченици може да се направи на неколку начини:

He looked so funny that Dorothy laughed when she saw him.
S   P   SC   A

Од овој аспект, *so* е дел од реченичниот член наречен *subject complement*, додека компаративната дел-реченица се толкува како прилошка определба.

Квирк (1985: 1144) за овие видови реченици претпочита друга анализа:

He looked so funny that Dorothy laughed when she saw him.
S   P   SC

Според ова, *so* и *that Dorothy laughed when she saw him* се објаснуваат како модификатори на придавката *funny*.

Сепак, некои компаративни структури многу добро можат да се анализираат во рамките на последичните дел-реченици, а таков е следниов пример:

[570] We are falling so slowly that we can't be dashed to pieces when we land.

Во него, со прилогот *so*, како корелат, последичната дел-реченица: *that we can't be dashed to pieces when we land*, семантички функционира сосема исто како и другите последични дел-реченици, а, исто така, се употребува само по главната дел-реченица.

Позицијата на последичните дел-реченици е секогаш по главната дел-реченица и тие секогаш се одделуваат со запирка.

Од компаративна гледна точка, се воочува дека:

- Последичните дел реченици во албанскиот јазик се објаснуваат како последица произлезена од големи количества, висок степен или интензитет, како и логичка последица произлезена воопшто од дејството изразено во главната дел-реченица, додека во англискиот јазик се објаснува само како логичка последица општо, произлезена од дејството во главната дел-реченица.

- Ваквите дел-реченици реализирани со компарација во албанскиот јазик се третираат како такви со тоа што корелатот се толкува како сврзувачко средство вметнато во главната дел-реченица, додека во англискиот јазик не се сфаќаат како прилошки определби, туку само како модификатори во внатрешната структура на придавските или на прилошките фрази.
- И во двата јазика е невозможно да се објасни семантичкиот аспект на последичните дел-реченици без споредба со компаративните структури, при што иако во англискиот јазик не се третираат како прилошки определби, сепак вршат иста семантичка функција.
- Во двата јазика секогаш се употребуваат по главната дел-реченица.
- И во двата јазика има голема сличност со целните дел-реченици, како во однос на сврзниците така и во однос на значењето.
- Сличноста на последичниот сврзник со сврзувачките прилошки определби (во албанскиот јазик определени како вметнати зборови или група зборови) се појавува и во двата јазика: за англискиот јазик во овој поглед е илустративен примерот [568], а за албанскиот примерот [571]. Во двата јазика двосмисленоста може да се појасни само со помош на координацискиот сврзник *and*, односно *dhe*.

[571] Lulu Blumb kishte psherëtirë, duke i dhënë të kuptojë se ata mendonin në mënyra krejtësisht të ndryshme, ndaj (*dhe*) nuk merreshin vesh për asgjë.

4.7 Условни прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Според Челику (2002: 581), условните реченици искажуваат релација услов – последица, односно две дејства меѓусебно условени, така што остварувањето или неостварувањето на искажаното во зависната дел-реченица го прави искажаното во главната дел-реченица како неизбежно, можно или невозможно. Условните дел-реченици се едни од најразновидните прилошки определби не само според структурната форма со

која се реализираат туку и според семантичките нијанси што се постигнуваат со овие структури.

Главните средства со кои се искажува условната релација се: сврзниците (сврзувачките средства); категоријата време, како и аспектот на глаголот-прирок во двете дел-реченици; семантичко-структурните особености на сврзниците.

Како што наведува Челику (2002: 581), условните дел-реченици се групираат од различни аспекти: според нивните модални значења; според семантичките релации помеѓу условот и последицата; според сврзувачките средства.

○ Според нивните модални значења се делат на:

- Условни реченици каде што условот и последицата се реално можни:

[572] *Në qoftë se ti më konsideron vërtet shoqe, ti duhet të jesh më e qartë.*

- Условни реченици каде што релацијата услов – последица се покажува како божемен или посакуван факт, но неговото остварување е невозможно:

[573] *Po të ishe e singertë, nuk do të më lije vetëm.*

○ Според семантичките релации помеѓу условот и последицата се делат на:

- Реченици каде што содржината на главната дел-реченица е неизбежна последица на условот што се искажува во зависната дел-реченица:

[574] *Ai fluturonte në një lartësi shumë të madhe dhe asnjëri nuk do ta vinte re në qoftë se nuk do të lëshonte që sipër reve, një zhurmë të rëndë, të huaj për veshin, që vinte valë-valë, si e krijuar nga një mizëri bubullimash.*

- Реченици каде што последицата се искажува како оправдување, процена, наредба, совет или желба, сето тоа засновано на одредена претпоставка:

[575] *Të zemërohesh me të, Besfortin, nëse sillet keq me ty, ke të drejtë pafundësisht.*

[576] *Nganjëherë i dukej se, ndoshta, do të mund ta zotëronte më mirë po ta ndante në ditë a në muaj e një herë tjetër në akte ose në këngë, si në epet e vjetra.*

- Според сврзувачките средства се делат на *условни сврзувачки реченици* (реченици со сврзник) и *условни несврзувачки реченици* (реченици без сврзник).

- Условни сврзувачки реченици

Во овој тип реченици спаѓаат сите зависни дел-реченици во кои се употребени сврзници како средство со кое се поврзуваат со главната дел-реченица. Такви се: *në, në qoftë se, nëse, në është se, në rast se, po, po qe se, po qe që, sikur, me kusht që, mjafton që, kur* итн. Во зависност од сврзникот со кој се поврзува условната дел-реченица, како и од формата на глаголите во двете дел-реченици, се појавуваат и различни семантички нијанси. Јасно се забележува дека сврзникот *në*, како и сврзувачките состави пред кои стои *në*, како што се: *në qoftë se, nëse, në është se, në rast se*, формираат одредена група.

Условните дел-реченици со *në* искажуваат можен (реален), посакуван услов или претпоставка. Често се употребуваат со глагол во оптаивна форма. Карактеристично за овие реченици е и фиксираната позиција на прирокот, кој секогаш се употребува веднаш по сврзникот *në*, на пример:

[577] *Në doni ta gjeni fajin, hetoni te Kadarenjtë e tjerë, ata të Palortosë.*

[578] *Në qofsh ai që ke qenë, unë të ftoj për darkë në shtëpinë time, sipas kodit që kemi folur.*

Помеѓу сврзникот *në* и прирокот може да се употребат само кратките форми на личните заменки (*trajtat e shkurtra të përëmrir vetor*) и честичките за негација *mos* и *s'*:

[579] *Në të gënjejsha, më pafsh te Guva e Shanishasë... Në më gënjejsh, të pafsha atje...*

[580] *Në mos pranofte ai, një i huaj, një i panjohur do ta bënte.*

Сврзувачкиот состав *në qoftë se* искажува типичен утврден услов без некоја специфична нијанса, кој може да биде реален или, пак, нереален, на пример:

[581] *Në qoftë se herën tjetër kur të vija, do të më thoshin se ajo kishte ikur bashkë me lejlekët, nuk do të më vinte aspak çudi.*

[582] *Të ishte një masë e ndërmarrë nga frika, (në qoftë se ai do të ishte në rënie), kjo qe plotësisht e kuptueshme.*

Споменатиот сврзник *në qoftë që* се употребува со иста семантика како и структурата со сврзникот *në qoftë se*, само што првиот се употребува многу ретко:

[583] *Në qoftë që pa dashur kam gabuar ndaj teje, mos më gjyko.*

Исто така, и сврзниците *nëse* и *në është se* се употребуваат со делумно исти функции како и *në qoftë se*, на пример:

[584] *Nëse ka grindje midis shefave të ushtrisë, siç pëshpëritet andej-këndeј, pse nuk e thonë haptas?*

Сврзникот *në rast se* е релативно ново сврзувачко средство во албанскиот јазик и имплицира и значење на случајност, а се употребува слично како и сврзникот *në qoftë se*, што е видливо во долунаведената реченица:

[585] *Kryeinfermieri ishte kujtuar se në krahun perëndimor të shtëpisë, kishte një dhomë me hekura në dritare, në të cilën, sipas testamentit të Remzi Kadaresë, duheј ta mbyllnin atë vetë, në rast se i ikte mendja.*

Втората група условни сврзници се: *po, po qe se, po qe që*. Условните дел-реченици со сврзникот *po* искажуваат услов во општа форма, без некоја семантичка нијанса. Како условен сврзник во албанскиот јазик тој се употребува многу често, но се јавува и со различни форми на глаголот (често со релативната форма – *forma lidhore*), како и со различно граматичко време во зависност од семантичките нијанси:

[586] *Vetëm njëрrën po t'ju thosha, do t'ju ngriheshin qimet e kokës përрjetë.*

[587] *Ti do të kesh kohë, po të duash, t'i hedhësh një sy libërthit.*

Сврзниците *po qe se* и *po qe që* главно се употребуваат во исказни дел-реченици (*fjali dëftore*), на пример:

[588] *Po qe se ky konsolidim shkon në dreјtimin e duhur, një normë më e lartë rritјеје ekonomike jetëgјatë do të ishte e pranueshme.*

Сврзникот *sikur*, пак, искажува услов со хипотетичен карактер, како претпоставка или желба која најчесто се појавува како нереална, во спротивност со реалната ситуација искажана во реченицата:

[589] *Sikur të mos ishin hequr lopët dhe mullarët e barit, ndoshta nuk do të kuptohej fare ardhja e tij.*

[590] *Çdo kovë ishte mbushur me pika uji të burgosura, dhe unë po mendoja se sa mirë do të ishte sikur të kishte mundësi të nxirreshin në fillim pikat më të këqia dhe më ngatërrestare, kështu që të pakësohej rreziku.*

И сврзникот *me kusht që* е релативно ново сврзувачко средство во албанскиот јазик, а самиот збор во сврзничкиот состав *kusht* (услов) го потенцира условот. Според Челику (2002: 589), тој сè уште не е целосно адаптиран како сврзник во албанскиот јазик од причина што: секогаш се употребува по главната дел-реченица; главната реченица не ја изразува јасно последицата, додека зависната дел-реченица повеќе има рестриктивен карактер; условниот карактер е јасен само кога двете дел-реченици се однесуваат на идното време, додека во другите времиња условниот карактер е дискутабилен, на пример:

[591] *Kjo njësi do të mbështesë projektet që kanë për qëllim forcimin e kapacitetit institucional me kusht që ajo të ketë përfitim prej tyre.*

[592] *Shkolla ofron një udhëtim pa para për nxënësit, me kusht që ata të paraqesin një certifikatë që provon se janë fëmijë të herojve të luftës.*

Како што се гледа во примерот [592]: *me kusht që ata të paraqesin një certifikatë që provon se janë fëmijë të herojve të luftës*, наместо условниот карактер, повеќе доаѓа до израз рестриктивниот карактер.

Сврзникот *mjafton që* (*mjaft që*) се употребува со такво значење што условот се појавува како доволен за остварување на дејството во главната дел-реченица, на пример:

[593] *Këta barbarë me pupla në kokë, janë gati të ringjallin edhe zakonet e mesjetës, mjafton që ato t'i hyjnë në punë Musolinit.*

Временскиот сврзник *kur* може да се употреби и како условен ако има за цел да покаже под кои околности се извршува дејството во главната реченица. Притоа, речиси е невозможно да се оттргне целосно од временското значење.

[594] *Kur bëhen gjyqe për çështje prone, menjëherë hapen tapitë.*

- Условни несврзувачки реченици

Овие реченици многу јасно можат да искажат услов од која зависи извршувањето на дејството во главната дел-реченица. Оттука, условните сврзници не немаат пресудна улога во искажувањето на условната релација помеѓу главната и зависната дел-реченица. Значи, речиси истите нијанси на условното значење што се постигнуваат со условните сврзници можат да се изразат само со специфичните форми на глаголот и категоријата време во корелација помеѓу двете дел-реченици. Во повеќето случаи, условните дел-реченици со сврзници непречено можат да се употребат и без сврзници, при што структурите на дел-речениците ја зачувуваат условната релација. Исто така, и несврзувачките реченици можат да се употребат со сврзник без да ја замтемнат семантичката функција.

Несврзните условни реченици се реализираат со глагол во релативна форма (*forma lidhore*) и релативно-извични форми (*habitore*), како и неличните форми на глаголот. Во условните несврзни дел-реченици со глагол во релативната форма (*forma lidhore*), главната дел-реченица може да се употреби во било кое време:

[595] *Të më dëgjonin mua, asgjë nga këto nuk do të ndodhte.*

[596] *Të paskësh lënë ndonjë gjurmë, me siguri që do e gjenim.*

[597] *Nuk do të largohem që këndeј, pa marrë përgjigjen e duhur.*

Повеќето од условните дел-реченици се употребуваат главно во почетна или во крајна, а многу ретко вметнати во средината на главната дел-реченица, додека условните реченици со сврзниците *me kusht që* и *mjaft që* секогаш се употребуваат по главната дел-реченица.

Во англискиот јазик типични сврзници кои се јавуваат во условните дел-реченици се *if* и *unless*, на пример:

[598] Perhaps he could tame it *if he divided it into days and months, or acts or cantos, like an ancient epic.*

[599] They wouldn't all be there *unless something terrible had happened.*

Секако, во условните дел-реченици се употребуваат и други сврзници, како што се: *as long as, assuming (that), given (that), in case, in the event that, just so, on condition (that), provided (that), supposing (that)*, како и временските сврзници: *when, whenever, once*, кои во одредени ситуации можат да искажат и услов. Сите овие сврзници се употребуваат со лични дел-реченици, како што може да се види во примерите:

[600] I will cooperate *as long as I am notified on time.*

[601] Well knowing what was to follow, I deliberated a moment whether, *in case he invited me*, I would comply or otherwise.

[602] You can go to the party *provided you finish all your homework first.*

Условните дел-реченици реализирани со неличните форми на глаголот, како што се аорисниот партицип (*past participial*) и герундивот, како и безглаголските дел-реченици наречени *verbless clauses*, се поврзуваат со главната дел-реченица само со типичните сврзници *if* и *unless*. Во продолжение наведуваме примери за сите нив одделно.

- Со аористен партицип (*past participial*):

[603] Of course, *if preferred*, we can wait until you come home from work and make it a fun family event.

- Со герундив:

[604] She seemed nervous and her open smile was less in evidence, *unless speaking of her daughter.*

- Со безглаголски дел-реченици (*verbless clauses*):

[605] *If all ready*, let us have dinner.

[606] *If necessary*, remind her that there are infinitely many things that the wisest people in the world cannot explain.

Квирк (1985: 1088) ги дели условните дел-реченици на две основни групи: оние што изразуваат директни (*direct*) и индиректни (*indirect*) услови.

- Директните услови покажуваат дека ситуацијата во главната дел-реченица директно зависи од онаа во зависната реченица. Значи, вистинитоста на исказот во главната реченица е последица на исполнувањето на условот во зависната. Кај директните услови дополнително се izdelуваат: отворени (*open conditions*) и хипотетички услови (*hypothetical conditions*).

- Отворените услови (*open conditions*) не ја искажуваат исполнетоста или неисполнетоста на условот, а со тоа и вистинитоста на она што е изразено во главната дел-реченица е неопределна:

[607] *If I am really your friend, you must be more honest.*

- Хипотетичките услови (*hypothetical conditions*) го искажуваат уверувањето на говорителот дека условот нема да се исполни или дека не е исполнет, а со тоа се искажува и веројатноста или сигурната нереалност на искажаното во главната дел-реченица:

[608] *If you had been truthful, you wouldn't have left me alone.*

Според Квирк (1985: 1010) специфично за хипотетичките услови, што се однесува на категоријата време, е дека глаголите временски се пренесуваат наназад (*backshifted*), каде што хипотетичкото минато време од зависната дел-реченица се пренесува во модално минато во главната дел-реченица, додека за хипотетичкото минато свршено време се употребува модално минато свршено време.

- Индиректните услови изразуваат ситуации каде што условот не е поврзан со исказот во главната дел-реченица. Условите искажани во овие реченици зависат од имплицитните чинови на говорот, а не зависат од тоа што се кажува, на пример:

[609] *The terrified pair, if they were not mistaken, had seen the taxi's back doors open as it spun through the air.*

Квирк (1985: 1095) izdelува неколку разновидности во рамките на индиректните услови, кои ќе ги разгледаме преку конкретни примери.

- Зависната реченица е конвенционален израз на учтивост што го прави исказот наводно зависен од одобрението на слушателот:

[610] *If you don't mind my asking, where is her father?*

- Зависната реченица се покажува како металингвистички коментар што сугерира дека употребените зборови не се целосно прецизни или дека не треба погрешно да се разберат надвор од намерата на говорителот:

[611] *Generally, locally, or, if you will, on a human level, things are slowly normalizing.*

- Во зависната реченица се изразува несигурност во однос на екстралингвистичката информација потребна за коректно да се интерпретира исказаното:

[612] *If I remember rightly, we were sixty-six years old the day before yesterday.*

- Зависната реченица го искажува условот под кој говорителот го реализира исказот:

[613] *Where were they, if you know?*

Хаделстон и Пулум ги делат условните дел-реченици на две групи: *отворени и далечни (remote)*, според тоа како Квирк ги дели директните услови, додека индиректните услови ги анализираат како посебни групи на прилошките определби, за кои ќе стане збор понатаму, во точката 4.9. Според Хаделстон и Пулум (2002: 748), далечните структури се разликуваат од отворените по тоа што сугерираат услов што може да се задоволи во околности кои се потенцијално различни од актуелните. Тие повеќе се задржуваат на објаснувањето на зависната, односно на независната релација на реалноста помеѓу двете дел-реченици. Исто така, додаваат дека времето во зависната реченица не зависи од на во главната, така што сите комбинации се можни, иако некои од нив се многу почести од другите.

Условните дел-реченици можат да се употребат по или пред главната дел-реченица одделени со запирка, а понекогаш и како вметнати во средината на главната дел-реченица меѓу две запирки.

Од компаративна гледна точка се воочуваат неколку разлики, како и сличности помеѓу албанскиот и англискиот јазик. Тие се следниве:

- Основната поделба на условните дел-реченици е иста: во албанскиот – реални и потенцијално нереални, а во англискиот – отворени (*open*) и хипотетички (*hypothetical*).
- Во албанскиот јазик глаголот во зависната дел-реченица се употребува задолжително веднаш по сврзникот *në*, додека во англискиот јазик ова поместување е невозможно поради строго утврдениот редослед на реченичните членови.
- Семантичката нијанса во изразувањето на условот, која во албанскиот јазик се постигнува со сврзникот *mjafton (mjaft) që*, како што е прикажано во примерот [593]: *mjafton që ato t'i hyjnë në punë Musolinit*, кој, пак, покажува дека условот е доволен за да се реализира дејството во главната реченица, не може да се постигне во англискиот јазик.
- Условната меѓусебна релација на дел-речениците е многу поизразена во албанскиот јазик, што се потврдува со испуштањето на сврзникот што, во повеќето случаи, нема влијание ниту на синтаксички ниту на семантички план, што не е случај во англискиот јазик.
- Реализирањето на условните дел-реченици со безглаголски форми во англискиот јазик, не е присутно во албанскиот.
- Кога станува збор за дел од индиректниот услов, кој го објаснува Квирк, кај зависните дел-реченици кои изразуваат несигурност во однос на екстралингвистичката информација, што е видно во примерот [612]: *If I remember rightly (në mos gabohem)*, треба да се каже дека во албанскиот јазик овие структури не се третираат како прилошки определби, туку како специфични структури

наречени *вметнати дел-реченици* од групата на структурите што го искажуваат степенот на вистинитоста.

- Позицијата на условните дел-реченици е иста во двата јазика. Одделувањето со записка во англискиот јазик се прави само кога зависната дел-реченица се употребува пред главната, додека во албанскиот јазик употребата на записката се препорачува речиси секогаш.

4.8 Допусни прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Допусните дел-реченици искажуваат две различни ситуации за кои како заедничко својство се појавува спротивставеноста на дејствата во главната и во зависната дел-реченица. Една група од допусните дел-реченици покажуваат ситуација која вообичаено би требало да го спречи извршувањето на дејството во главната дел-реченица, но сепак таа „пречка“ секогаш се надминува, на пример:

[614] *Shtëpia e vjetër e babazotit u bë tani më e kthjellët, megjithëse po afrohej vjeshta dhe trëndafilat po vyshkeshin në oborr dhe vendi po shkretohej çdo ditë e më tepër.*

Другата група допусни дел-реченици не изразуваат „попреченост“, туку многу добри околности во кои дејството во главната дел-реченица би требало да се изврши, но сепак не се случува тоа:

[615] *Megjithëse kështjella ishte akoma e fuqishme dhe e ruajtur mirë, megjithëse një linjë telefonike e lidhte atë me centralin e qytetit (telat e telefonit, që dilnin nga njëra frëngji e kullës perëndimore, dukeshin nga të gjitha anët), askush nuk e mendonte se do të vinte një ditë që ajo do të ishte në gjendje të merrte në mbrojtje përsëri pjellën e saj, qytetin.*

Допусните дел-реченици семантички се блиски со спротивните независнословени реченици (*fjali të bashkërenditura kundërshtore*). Иако како заедничка особеност се појавува спротивставеноста, сепак се разликуваат по тоа што допусните зависни дел-реченици се поврзуваат со главната со субординациски сврзници, додека во спротивните

независнослужени реченици се употребуваат координациски сврзници како сврзувачко средство, кои се сосема различни видови сврзници.

Врз основа на семантичките нијанси и на структурните форми, допусните дел-реченици се делаат на: *реални или вистински, опити (përgjithësuere)* и *условни* допусни дел-реченици.

- Реални или вистински допусни дел-реченици

Во овие видови дел-реченици се изразува реален факт, при што допусната релација се определува како вистинска, јасна, без некои семантички импликации. За овој вид релација се употребуваат сврзниците: *megjithëse, ndonëse, edhe pse, sado që, pavarësisht se*. Притоа, реалните допусни дел-реченици се реализираат само со исказни реченици. Субординациските сврзници *megjithëse* и *ndonëse* истражуваат допусни релации во општа смисла, на пример:

[616] Ne e dinim prej kohësh që italianët ishin të këqinj, *megjithëse mbanin rrobe te bukura, gjithfarë pendësh dhe kopsash të ndritshme*.

[617] E shfletoi ftohtësish pasaportën time, thua se nuk më kishte parë kurrë, *ndonëse çdo ditë takoheshim te dyqani i qumështit*.

Сврзникот *edhe pse (edhe se)* истражува допусна релација во вид на непопреченост:

[618] *Edhe pse bën shumë nxehtë nën hijen e kësaj mbrëmje të këndshme*, ju duhet të qëndroni të freskët.

Сврзникот *sado që*, пак, изразува реални допусни релации само кога се употребува во исказна реченица, како во реченицата:

[619] Përmes së qeshurës, ata pranuan se, *sado që e dinin të vërtetën*, dyshuan.

Како релативно нов субординациски сврзник се јавува *pavarësisht se*, кој изразува занемарување на некој неповолен факт, што може да се види од примерот:

[620] Kjo tregonte se, *pavarësisht se unë gjendesha atë ditë në radhët e të zgjedhurve, dhe pavarësisht se turbull, fare turbull, kjo gjë, bashkë me turpin, më shkaktonte njëfarë*

joshjeje, prapëseprapë nuk isha njëjtësuar me bashkësinë e tyre, ose më saktë, me anën e keqe të saj.

○ Општи (*përgjithësuese*) допусни дел-реченици

Во општите допусни дел-реченици спреченоста се појавува како краен степен или крајна мера на едно дејство или особина, како општи околности, или како недетерминирана особина на некој или на нешто. Со главната дел-реченица се поврзуваат со сврзниците: *sado (që)*, *sido (që)*, *kurdo (që)*, *kudo (që)*, *kushdo (që)*, *cilido (që)*, *çfarëdo (që)*. Општите допусни дел-реченици се реализираат само со релативната форма на глаголот, а многу ретко и со глагол во оптативна форма (*mënyra dëshirore*).

Сврзникот *sado (që)* искажува општа допусна релација, како краен степен или крајна мера на едно дејство или особина, на пример:

[621] *Sado që s'donte ta pranonte*, ai s'bënte gjë tjetër veçse përjetonte trazimin e miliona burrave.

[622] Kthimi i tyre do të egërsonte çdo qytet, *sado i ëmbël të ishte*, e jo pastaj Gjirokastrën.

Сврзникот *sido (që)*, пак, изразува една општа допусна релација, како вид на квалитет или форма на исказот, што е илустрирано во примерот:

[623] *Sido që të ishte*, renegat i vërtetë ose kallp, intoksikator, ose agjent i dyfishtë, këshilla e tij ishte tepër e guximshme, për të mos thënë e çmendur.

Тука се употребуваат и субординациските сврзници за место, *kudo (që)*, *ngado (që)*, кои освен основното значење, изразуваат и една општа допусна релација со дејството, како и во примерот:

[624] Terrori nuk ka fe, as komb, *ngado që të vijë*.

○ Условни допусни дел-реченици

Условните допусни дел-реченици изразуваат допуштање без разлика на условот што се искажува како претпоставка, која, наводно, би требало да го спречи извршувањето на дејството во главната дел-реченица. Сите видови условни дел-реченици, кога се

употребуваат со сврзниците *edhe*, *dhe*, имаат допусна функција. Во овие случаи, комбинирањето на сврзниците *edhe*, *dhe* со условните: *edhe në*, *dhe në*, *edhe në qoftëse*, *edhe nëse*, *edhe në rast se*, *edhe po* итн., се третираат како допусни субординациски сврзници, на пример:

[625] Kishim vendosur që *edhe po t'i shikonim rastësisht midis turmës*, të mbyllnim veshët menjëherë për të mos dëgjuar asgjë.

[626] *Edhe nëse ato fjalë nuk i tha me gojë*, i nxori me gjithçka.

Сврзникот *sikur* може да се употреби и без *edhe* во целосна допусна смисла, при што *edhe* може слободно да се додаде без да влијае на структурата на реченицата:

[627] *Sikur jetë e mot të kërkohet njeriu a fantazma që mund të kishte ngritur shenjën e bardhë të dorëzimit*, kjo s'do të gjendej kurrë, për arsyen e thjeshtë se atë shenjë s'e kishte valëvitur asnjë dorë njeriu a fantazme, por era e shtatorit.

Допусните дел-реченици можат да се реализираат и без сврзник, односно со глаголот *jam* (сум) во оптативна форма, како во примерот:

[628] Nga ajo listë dilte se përqindja e të vdekurve nga të gjitha ngjyrimet politike, *qofshin përkrahës të komunizmit, të mbretërorëve, kombëtaristëve apo asnjëansve*, nuk dëshmonte për asnjë prirje politike të kirurgëve.

Понекогаш тие можат да се реализираат и со безглаголски дел-реченици, на пример:

[629] *Ndonëse të tmerruar*, holandezët kishin arritur të shikonin jo vetëm fluturimin e taksisë në zbrazëti, por edhe hapjen e dyerve të prapme. (*Ndonëse ishin të tmerruar*)

Во случаите кога допусната дел-реченица се реализира со „гломазни (комплицирани) структури“, а стои пред главната дел-реченица, тогаш често се употребува *përsëri* или *prapëseprapë* во главната реченица, како потсетник за допуштањето за да не се изгуби врската, што се гледа и во примерот:

[630] *Megjithëse unë dhe Iliri kur mbetëm vetëm, i quajtëm “shpifje të tmerrshme dhe të jashtëzakonshme” ato fjalë që ata thanë për aeroplanët, prapëseprapë një hije dyshimi ra mbi aeroportin.*

Инаку, тие можат да се јават во различни позиции во однос на главната дел-реченица. Сепак се претпочита позицијата пред главната реченица, затоа што тогаш допусната смисла е најистакната.

Како репрезентативен сврзник во овој вид дел-реченици во англискиот јазик се употребува главно *although*, или неформалната форма *though*,. Меѓутоа, допусни релации можат да изразат и други субординациски сврзници, како што се: *if, even if, even though, when, whereas, while* итн.:

[631] *Astonishingly, these words did not sound frightening to her, although they should have done.*

[632] *He still argues, though he knows he's wrong.*

[633] *While that is not a moral reason, any reason that brings peace is fine by me.*

[634] *His words were comforting, even if they didn't resolve her concerns.*

Иако сврзникот во примерот [634] – *even if*, освен допуштање, семантички имплицира и услов, сепак оваа структура е дел од општите допусни дел-реченици, каде што *if* семантички искажува двоумење околу извршувањето на дејството во зависната дел-реченица.

Освен со лични дел-реченици, повеќето од овие сврзници можат да се употребат и со неличните форми на глаголот (нелични дел-реченици), како и со безглаголски дел-реченици, што е покажано во примерите:

[635] *This question, although lifted from the written record, had lost none of its ominous weight.*

[636] *there were parts of letters, photographs, airline tickets, hotel addresses and bills, which, although only the first fruits of their harvest, provided a mass of information about the couple.*

Допусните дел-реченици можат да се употребат и без сврзници, но во овие случаи се јавуваат корелати вметнати во главната дел-реченица:

[637] *Not precisely adapted to our present purpose, it nevertheless deserves to be mentioned on other accounts.*

Допусните дел-реченици со сврзникот *though* во определени ситуации можат да се јават со необична синтаксичка форма, при што предикативниот комплемент се наоѓа на почетната позиција, на пример:

[638] *Savage though he was, and hideously marred about the face -at least to my taste- his countenance yet had something in it which was by no means disagreeable.*

Квирк (1985: 1099) посочува и две специфични синтаксички структури, кај кои допусното и условното значење се испреплетуваат, именувајќи ги како *alternative conditional-concessive clauses* (алтернативни условно-допусни дел-реченици) и *universal conditional-concessive clauses* (универзални условно-допусни дел-реченици).

- Алтернативни условно-допусни дел-реченици

[639] *He needs you right now, whether he knows it or not.*

Корелативните врски во алтернативните условно-допусни дел-реченици како *whether ...or (whether)* искажуваат алтернативен услов со тоа што логички ја комбинираат условната смисла на *if* со алтернативната смисла на *either...or*, земајќи улога и на координатор на две зависни дел-реченици. Допусната смисла произлегува од овие неочекувани импликации, каде што истата ситуација се случува под два спротиставени услови. Според оваа логика, реченицата во примерот [639] може да се парафразира како: *Even if he knows it or even if he doesn't know it, he needs you right now.*

- Универзални условно-допусни дел-реченици

[640] *Whatever happens I will love you all my life.*

Квирк (1985: 1101) ги објаснува универзалните преку компарација со алтернативните условно-допусни дел-реченици, истакнувајќи дека вторите овозможуваат

избор помеѓу два искажани услова кои се остри спротивставени, додека универзалните условно-допусни дел-реченици укажуваат на слободен избор под кои било услови.

Од примерите и објаснувањата на допусните дел-реченици во двата јазика, се воочуваат неколку разлики и сличности, кои треба да ги споменеме.

- Во албанскиот јазик допусните дел-реченици се делат на три подгрупи, додека во англискиот јазик се карактеризираат како општи. Што се однесува на специфичните структури наречени *alternative conditional-concessive clauses* (алтернативни условно-допусни дел-реченици) и *universal conditional-concessive clauses* (универзални условно-допусни дел-реченици), кои во англискиот јазик се толкуваат како посебни структури, а не како допусни, во албанскиот јазик тие спаѓаат во втората група, наречена општи допусни дел-реченици.
- Една многу специфична семантичка нијанса на допуштање, која во албанскиот јазик се постигнува со субординацискиот сврзник *sado (që)*, речиси е невозможно да се оствари во англискиот јазик, каде што како еквивалент, барем делумно, може да се парафразира во независна реченица, како *It doesn't matter how much...*, што ја прави оваа структура многу поразлична од онаа каде што се употребени субординациски сврзници.
- Третата група допусни дел-реченици, во албанскиот јазик наречени условни, во англискиот јазик се објаснуваат во рамките на општите допусни дел-реченици, тргнувајќи од логиката дека нивните внатрешни структури се „случајно“ условни, се разбира, со нијанса на услов во значењето.
- Во двата јазика допусните дел-реченици се реализираат со лични и со нелични дел-реченици, како и со безглаголски дел-реченици. Разликата се состои во тоа што во албанскиот јазик формите на глаголот се клучни за формирање на подгрупите, при што во реалните или вистински допусни дел-реченици се употребуваат само исказните форми на глаголот, во општите допусни дел-реченици се јавуваат само релативните, а многу ретко и оптативните форми, додека условните допусни дел-реченици се реализираат со сите можни условни дел-реченици.

- Во двата јазика има случаи во кои допусните дел-реченици можат да се употребат и без сврзник.
- Исто така, и во двата јазика има ситуации кога се појавуваат корелати во главната реченица, кои сепак се разликуваат според својата семантичка функција. Имено, во англискиот јазик корелатот ја презема функцијата на субординациски сврзник кога зависната дел-реченицата се употребува без таков сврзник, со што се додава значење на допуштање, како што е и во примерот [637] – *nevertheless*. Во албанскиот јазик, пак, корелатот, како и во примерот [630] – *prapëseprapë*, функционира како потсетник за целата допусна дел-реченица реализирана со таканаречената „гломазна структура“.

4.9 Други прилошкоопределбени зависни дел-реченици во англискиот јазик

Во четвртата глава од овој труд, насловена *Прилошкоопределбените зависни дел-реченици во албанскиот и во англискиот јазик*, досега се дискутираше за прилошкоопределбените зависни дел-реченици кои функционираат вообичаено како типични прилошки определби, а како такви се наоѓаат речиси во сите јазици. Сепак, кога станува збор за англискиот јазик е даден голем придонес од многу граматичари во поглед на објаснувањето и на други видови прилошкоопределбени зависни дел-реченици, кои семантички внесуваат поразлични нијанси од типичните прилошки определби. Нормално, поради фактот што нема некои стриктни критериуми за оформување на семантичките видови на прилошкоопределбените зависни дел-реченици, меѓу граматичарите се појавуваат и различни толкувања на овие синтаксички структури.

Разликите помеѓу овие специфични прилошки определби и типичните прилошки определби се заснова не само на нивната семантика, туку и на нивната специфична синтаксичка функција, зашто тие, освен прирокот, можат да ја модифицираат и целата реченица, или да го искажат ставот на подметот (агенсот), или говорителот, кон дејството, како и да се употребат слично како и сврзниците, покажувајќи некоја семантичка релација

со она што е кажано порано, односно ќе се каже допрва. За специфичните семантички категории кои функционираат како прилошки определби подетално се зборува во точката 2.9. од аспект на нивната реализација со зборови или зборовни групи (фрази, синтагми), додека на нивното реализирање со зависни дел-реченици, како и на нивните форми на изразување ќе задржиме во овој дел од трудот.

Во албанскиот јазик овие специфични прилошкоопределбени зависни дел-реченици се многу малку обработени. Во таа смисла, еквивалентите во албанскиот јазик, во зависност од нивните синтаксички особини, се третираат или како дел од постојните типични прилошки определби, или како синтаксички структури наречени *fjali të ndërmjetme* (вметнати дел-реченици), различни од реченичните членови, или, пак, воопшто не се објаснуваат.

Имајќи предвид дека не е можно да се повлече остра граница со која семантички би ги одделиле прилошките определби, во оваа глава се разгледуваат само прилошкоопределбените зависни дел-реченици за кои проучувачите на англискиот јазик дале јасни објаснувања во однос на нивните разликувачки особености.

4.9.1 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за опсег (*Domain adjuncts*)

Прилошкоопределбените зависни дел-реченици за опсег го определуваат делокругот што го опфаќа значењето на главната дел-реченица.

[641] It is true, on the other hand, that in her descriptions, she is best, *as far as the art is concerned*, when she is faithful to her own sensations.

Според примерот [641], зависната дел-реченица за опсег: *as far as the art is concerned*, покажува од која гледна точка е опфатено значењето на реченицата.

Важно е да се напомене дека Хаделстон и Пулум (2002: 766) ја толкуваат оваа синтаксичка структура како предлошка фраза со *as far as* како предлог, додека: *the art is concerned*, се третира како дел-реченица во функција на предлошки комплемент. Сепак,

според Квирк. (1985: 1069), целата структура: *as far as the art is concerned*, се анализира како зависна дел-реченица од групата што ја именува како подредени прилошки определби за искажување гледиште (*view point subjuncts*), каде што *as far as* функционира повеќе како воведувачка форма за опсегот одошто како сврзувачко средство.

Хаделстон и Пулум (2002: 766) посочуваат и други структури кои функционираат како зависни дел-реченици за опсег, како што се герундивот и аорисниот партицип, што е претставено во примерите:

[642] *Practically speaking*, governments often act as if their first duty is to protect the government, not the people. (*Speaking practically*)

[643] *Philologically considered*, it is absurd.

Тие, како и Квирк (1985: 589), упатуваат и на зависни дел-реченици кои припаѓаат на други семантички категории, како што се некои од условните дел-реченици, а сепак, истовремено, го ограничуваат опсегот, на пример:

[644] *If we consider it from this point of view*, the job of the plant is to convert sunlight into energy and store that energy in a tasty way.

Земајќи го предвид карактерот на прилошките определби за опсег (делокругот што го опфаќа значењето на другиот дел од реченицата), овие прилошки определби имаат тенденција да се употребуваат во почетна позиција.

Во албанскиот јазик никаде не наидуваме на објаснување за овие специфични зависни дел-реченици, ниту, пак, се вклучени во постојните подгрупи на прилошкоопределбените зависни дел-реченици дадени во граматиките на албанскиот јазик. Како еквивалент на овие структури можат да се јават именки со предлогот *nga*, како: *nga pikëratja ...*, *nga ana...* итн., кои структурно се различни од дел-речениците за кои се расправаше во делот 2.9.5.

4.9.2 Модални прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Модалните прилошки определби вршат функција која е семантички многу слична на епистемолошките модални глаголи. Хаделстон и Пулум (2002: 767) ги објаснуваат како структури кои ја искажуваат процената на говорителот за вистинитоста на искажаното или за природата на посветеноста на говорителот кон вистината.

Како што воочивме во точката 2.9.6., повеќето од модалните прилошки определби се реализираат со прилози, но сепак има и случаи кога овие семантички нијанси се постигнуваат и со дел-реченици, како и во долунаведениот пример:

[645] *As far as I can gather, he does this on purpose, deliberately.*

Според Хаделстон и Пулум (2002: 767), модалните значења се постигнуваат и со структурите наречени *parenthetical clauses* (разделни дел-реченици), како и со некои условни дел-реченици, на пример:

[646] *I'm sure, you will think I am crazy.*

[647] *If I'm not mistaken, the souls of your assassins are more of a personal collection than an official one.*

Модалните дел-реченици можат да искажуваат и една специфична форма на модалитет, која семантички не се поврзува со епистемолошкиот модалитет:

[648] *You didn't do it on purpose, I hope.*

Овој вид модалитет не покажува процена на вистинитоста или на веројатноста, туку желба која не се изразува со модалните глаголи, иако има мала сличност со деонтичкиот модалитет.

Во албанскиот јазик овие видови синтаксички структури не се анализираат како прилошки определби, туку се третираат како специфични структури наречени **вметнати дел-реченици** од подгрупата на дел-речениците кои го покажуваат степенот на вистинитоста на кажаното:

[649] *Me sa dukej*, ndryshimi kishte ndodhur gjatë periudhës së fundit të lidhjes së tyre të gjatë.

[650] I shtyrë nga një duf i sëmurë, *ashtu siç dilte prej letrës të së dashurës së vet*, ky njeri nuk kishte gjetur qetësi, veçse pas përmbytjes së shtetit fqinj.

[651] Rregullat e hedhjes së kripës kokave të prera i ka formuluar i pari, *në mos gaboј*, kryemjeku Bugrahan, pas keqkuptimeve që ndodhën në lidhje me kokën e Timurtashit.

Како што може да се забележи од примерите дадени погоре, истите структури што се појавуваат во англискиот јазик како модални дел-реченици се употребуваат и во албанскиот јазик со иста синтаксичка форма и семантика. Единствената разлика помеѓу нив е тоа што во албанскиот јазик овие структури не се толкуваат како зависни прилошкоопределбени дел-реченици, туку како вметнати дел-реченици. И во двата јазика секогаш се одделуваат со запирка, а можат да се употребат во почетна и во крајна позиција, како и вметнати во средината на главната дел-реченица.

4.9.3 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици поврзани со чинот на говорот

Како што е објаснето во делот 2.9.8., прилошките определби наречени *Speech act-related adjuncts* (прилошки определби поврзани со чинот на говорот) не се однесуваат на ситуацијата или на исказот изразени во реченицата, туку на чинот на говорот што се изведува кога се изговара реченицата од страна на говорителот или на говорниот израз што се очекува како одговор. Поради фактот што внатрешните структури на некои од овие дел-реченици имплицираат значење на вистинитост, а со цел да ги разликуваат од модалните дел-реченици (кои искажуваат процена на вистинитоста искажана во реченицата), Хаделстон и Пулум (2002: 773) ги објаснуваат како најпериферни прилошки определби кои никако не се поврзуваат со исказот во реченицата, туку само со чинот на говорот што се реализира при изговарањето на реченицата, на пример:

[652] *To be perfectly honest*, shouldn't this kind of dispute be solved by the Gatekeeper?

Прилошкоопределбените зависни дел-реченици поврзани со чинот на говорот главно се реализираат со инфинитив и со герундив:

[653] *To tell the truth*, I was kind of blitzed most of the time.

[654] *Frankly speaking*, I don't care what people think.

Како што се воочува од примерите [652]: *To be perfectly honest*, и [653]: *To tell the truth*, овие структури, во основа, се дел-реченици за цел, но нивната цел не е поврзана со исказот во реченицата, туку само со целта што сака да ја оствари говорителот во однос на тоа што се кажува. Според Хаделстон и Пулум (2002: 774) има и други зависни дел-реченици кои истовремено се употребуваат и како дел-реченици поврзани со чинот на говорот, што е посведочено и во примерите:

[655] We are open till nine o'clock, *in case you are interested*.

[656] Well, *since you ask*, he is driving me crazy.

Дел-реченицата за услов во примерот [655]: *in case you are interested*, не покажува услов под кој главната дел-реченица се реализира, туку се поврзува со причината зошто говорителот ја кажува реченицата. Според истата логика, во примерот [656]: *since you ask*, како причинска дел-реченица не ја покажува причината за дејството во главната реченица, туку е поврзана само со причината зошто говорителот го кажува тоа.

Хаделстон и Пулум (2002: 775) посочуваат и некои специфични дел-реченици поврзани со чинот на говорот кои ги нарекуваат *metalinguistic* (металингвистички) *speech act-related adjuncts*, а кои, пак, се поврзуваат со изборот на одредени зборови што се користат во другиот дел од реченицата.:

[657] I was trying to say the kind of beauty that knocks you flat, *as people say*.

Еквивалентите на прилошкоопределбените дел-реченици поврзани со чинот на говорот во албанскиот јазик не се толкуваат како прилошки определби, туку како вметнати дел-реченици поврзани со карактерот на исказот:

[658] *Dhe që të jem e sinqertë*, më shumë se ai, je ti që po më çmend.

[659] *Po përpiqem të ta them thjesht*: ai s'më lë të jetoj.

[660] Nuk e di si ta shpjegoj. Desha të them, një bukuri që të këpuste në mes, *siç i thonë fjalës*.

[661] Hebrenjtë e Shqipërisë, bashkë me ata që u dyndën në Shqipëri për t'u strehuar në atë kohë, quheshin "në besë të vendasve", *thënë ndryshe*, të paprekshëm.

Според горенаведените примери, што се однесува на зависните дел-реченици поврзани со чинот на говорот, се забележува дека овие синтаксички структури функционираат сосема исто и во двата јазика, со тоа што се сфаќаат како периферни во однос на главната реченица, и тоа не само поради забележливото одделување со интонација и со запирка, туку и поради семантичката поврзаност со чинот на говорот, при што нема никаква поврзаност со дејството искажано во главната дел-реченица. Исто така, и реализацијата на овие зависни дел-реченици функционира речиси според истата логика во двата јазика, со тоа што за инфинитивот во англискиот јазик, како најсоодветна структура за нивна реализација, во албанскиот јазик се употребува релативната форма на глаголот (*forma lidhore e foljes*).

4.9.4 Сврзувачки прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Според Квирк (1985: 1068), само неколку зависни дел-реченици имаат функција на сврзувачки прилошки определби, кои најчесто се стереотипни, на пример:

- За *подредување (Listing)*, од подгрупата *според број (Enumerative)*, се употребуваат: *to begin with, to start with*:

[662] For, *to begin with*, the history itself is written in a strange way.

- За *подредување (Listing)*, од подгрупата *според додаток (Additive)* - *засилување (Reinforcing)*, се употребуваат со: *to tap it (all), to cap it (all), capping it (all), what is more, what interests me more*:

[663] *To cap it all*, two hours later, while I was sitting in despair, after my quarrel with you, Liza phoned.

[664] *What's more*, the Internet can be a fact checker, post office, Rolodex, etc.

- За сумарните (*Summative*) се употребуваат: *to conclude*, *to sum up*, *to summarize*, *summarizing*, *concluding*:

[665] *To summarize*, the first literary activity of Portugal was derived from Provence, and Provençal taste ruled for more than a century.

[666] *Concluding cautiously*, we may admit the probability of the relations between near and distant "futures".

Во албанскиот јазик како еквиваленти на некои од овие структури се појавуваат само зборови или синтагми (а не дел-реченици) кои не се третираат како прилошки определби, туку како вметнати зборови или група зборови што покажуваат логичка врска помеѓу исказот и некој претходен исказ. Значи, за англ. *to begin with* – алб. *fillimisht*; за англ. *to cap it all* – алб. *si përfundim, fundja*; за англ. *to summarize*, – алб. *si përfundim*; за англ. *what's more* – алб. *për më tepër* итн.

Иако на прв поглед се забележува дека сврзувачките зависни дел-реченици во англискиот јазик по структура се разликуваат од нивните еквиваленти во албанскиот јазик кои се реализираат само со зборови или со синтагми, сепак откако извршивме внатрешна анализа на овие дел-реченици во англискиот јазик, ситуацијата можеме да се толкуваме и на друг начин. Имено, со оглед на тоа што Квирк (1985: 1068) ги нарекува структури кои се главно стереотипни, тие повеќе личат на фразеолошки изрази (фрази) во кои се цврсто вградени сврзувачките семантички особини, и како такви никако не можат да се модифицираат или, пак, да претрпат измени. Како последица на тоа, синтаксичко-структурните особености веќе им се изменети, и затоа не можат да се толкуваат како зависни дел-реченици.

4.9.5 Контрастивни (contrastive) прилошкоопределбени зависни дел-реченици

Овие прилошкоопределбени зависни дел-реченици се употребуваат со субординациските сврзници *whereas* и *while*, на пример:

[667] his presence was calming, *whereas* Jonny's was like a storm-cloud, ready to explode.

[668] Towards evening he told his men to ride home by the main road *while* he went by another way that was somewhat longer.

Квирк (1985: 1102) објаснува дека контрастивното значење често се меша со допусното, при што првото може да се потенцира со контрастирачки (*antithetic*) корелативни фрази како што се *in contrast* и *by contrast*, кога контрастивната дел-реченица се употребува пред главната.

Споменативе дел-реченици се многу слични со спротивните независнослужени реченици со координацискиот сврзник *but* кога контрастивната дел-реченица се употребува по главната. Сепак, во таа позиција јасно се гледа дека носи информација за субординацискиот однос, односно ја покажува појдовната точка на контрастот.

Како еквивалент на овие зависни реченици во албанскиот јазик се употребуваат речениците со сврзникот *kurse*, на пример:

[669] Rruga e Varoshit ngjitej përjetë me mundim, *kurse* nga e djathta e saj zbriste furishëm rruga e Gjobekut.

Значењето што го изразуваат овие дел-реченици во двата јазика е речиси исто, но сепак во албанскиот јазик овие структури не се сфаќаат како зависни дел-реченици, туку како независнослужени реченици именувани како *periudha me fjali të bashkërenditura kundërshtore me ngjyrimë përqsore* (спротивни независнослужени реченици кои изразуваат нијанси на споредба).

4.9.6 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за изразување исклучок (*Clauses of exception*)

Друг вид прилошкоопределбени зависни дел-реченици што ги разгледува Квирк (1985: 1102) се исклучните зависни дел-реченици, кои се употребуваат со субординациските сврзници: *except (that), but that, save that*, на пример:

[670] Nothing else mattered *except that she was alive*.

[671] The new Princess won't know anything *but that we belong there*.

[672] I don't remember much about the parents, *save that they didn't like me*.

Исклучните зависни дел-реченици искажуваат информација која се појавува како исклучок од она што е кажано во главната дел реченица. Во повеќето случаи се употребуваат по главната дел-реченица, а понекогаш се одделуваат и со запирка.

Би сакале да споменеме дека иако овие видови дел-реченици синтаксички го исполнуваат основниот услов на прилошките определби (опционоста), сепак со нивното испуштање главната дел-реченица некако ја губи заокруженоста на значењето.

Еквивалентите на исклучните дел-реченици во албанскиот јазик се појавуваат со субординациските сврзници: *veçse, veç, veç që*, на пример:

[673] Xhexhua dytri herë i hodhi sytë nga gjyshja, që nuk bëri gjë tjetër *veçse mbloodhi pak buzët, sikur të thoshte: “Ç’të bësh moj Xhexho, vajzat e sotme kështu e kanë”*.

[674] Shkurt, nuk mbetej gjë tjetër, *veç që zemërimi të binte mbi Shqipërinë*.

Исклучните дел-реченици како во англискиот јазик така и во албанскиот јазик семантички функционираат сосема исто, со тоа што и во двата јазика изразуваат факт кој ги исклучува сите други можности изразени имплицитно или експлицитно во главната дел-реченица. Исто така, и структурните врски се исти и во двата јазика, каде што едната дел-реченица е секогаш во одречна форма или, пак, има одречно значење. Единствената разлика се состои во тоа што во албанскиот јазик не се анализираат како зависни дел-реченици, туку како спротивни независносложени реченици кои изразуваат нијанси на исклучок (*periudha me fjali të bashkërenditura kundërshtore me ngjyrimë përjashtuese*).

4.9.7 Прилошкоопределбени зависни дел-реченици за преференција (*clauses of preference*)

Прилошкоопределбените зависни дел-реченици за преференција се употребуваат со субординациските сврзници *rather than* и *sooner than*, додека дел-реченицата се реализира со глагол во специфична инфинитивна форма наречена *bare infinitive* (инфинитив без *to*), како во примерите:

[675] I'd like to go home early *rather than risk the roads later*.

[676] I would *rather* live alone on a desert island *than be a sailor on this ship*.

[677] I would *sooner* die *than marry you*.

Квирк (1985: 1102) ја објаснува комбинацијата *would rather* или *had rather* како модален идиом преку кој реченицата под [676] е иста со: *I would live alone on a desert island rather than be a sailor on this ship*.

Овие зависни дел-реченици искажуваат отфрлена алтернатива.

Како еквиваленти на овие структури, во албанскиот јазик се појавуваат зависните дел-реченици кои не се третираат како прилошки определби:

[678] Më mire të qëndrosh në shtëpi sesa të endesh rrugëve.

Според Челику (2002: 4611), овие реченици се дел од таканаречените *periudha krahasore të pabarazisë* (компаративни зависносложени реченици за изразување нееднаквост), кои покажуваат претпочитање на еден факт за сметка на друг, значи, од две можни алтернативи кои се појавуваат во реченицата се претпочита едната, а се отфрла другата.

Заклучок

За целосно сфаќање на синтаксичките елементи и на нивните карактеристики, а особено на оние елементи што се појавуваат како многу разновидни според своите изразни форми, како и според различните семантички нијанси, потребно е да се вложи доста труд за нивно разјаснување од сите аспекти. Од друга страна, ова компаративно истражување на прилошките определби во албанскиот и во англискиот јазик ни овозможи да ги разбереме особеностите на прилошките определби до нивните најситни детали.

Слободно може да се каже дека при изработката на овој труд се потврди хипотезата дека во посебни случаи, кога некои прилошки определби од англискиот јазик со определена форма, структура и функции не постојат во албанскиот јазик, и спротивно, кога овие синтаксички особености на прилошките определби од албанскиот јазик не се среќаваат во англискиот јазик, тоа не значи дека не може да се најде решение, туку дека тие можат да бидат заменети со модифицирани форми (во некои случаи и со различни реченични членови) како еквивалентни, со цел да пренесат исти значење, вредност и смисла. Исто така, воочивме дека дефинирањето на синтаксичката функција на реченичните членови не треба да се прави само врз основа на синтаксичките особености, туку треба да се земе предвид и нивното значење, кое игра една од клучните улоги во нивното дефинирање.

Од целосната обработка на материјалот во овој труд произлегоа неколку клучни разлики, како и сличности помеѓу прилошките определби во албанскиот јазик и во англискиот јазик, кои во продолжение ги наведуваме во сублимирана форма.

1. Некои од подгрупите на прилошките определби, иако покажуваат исти семантички нијанси во двата јазика, сепак различно се именуваат.
2. Разликите во именувањето на структурите со кои се образуваат прилошките определби во повеќето случаи (иако се зборува за иста форма) произлегуваат од различните толкувања: така, на пример, во англискиот јазик предлошката фраза се објаснува како структура составена од предлогот и од комплементот на предлогот, додека во албанскиот јазик истата структура (кога комплементот се реализира со

именка) се сфаќа како именка со предлог, со поголем акцент на именката одошто на предлогот.

3. Прилошките определби за причина заедно со прилошките определби наречени *cause* (што предизвикува), прилошките определби за цел, последичните прилошки определби, прилошките определби за услов и прилошките определби за допуштање во англискиот јазик се дел од надредената група наречена прилошки определби за изразување процеси (*contingency*), кои меѓусебно покажуваат голема поврзаност, како и сличност, па затоа се објаснуваат по пат на споредба, додека во албанскиот јазик се објаснуваат целосно независно едни од други, освен една мала компарација што се прави помеѓу прилошката определба за причина и прилошката определба за цел.
4. Прилошките определби поврзани со процесот во англискиот јазик се делат на прилошки определби за начин, прилошки определби наречени средства (*means*), инструмент (*instrument*) и вршител на дејство (*agentive*), додека во албанскиот јазик има само прилошки определби за начин, а другите структури (*means, instrument* и *agentive*) се третираат како индиректен предмет (сосема различен реченичен член).
5. Прилошката определба реализирана само со нелична форма на глаголот во албанскиот јазик не се третира како зависна дел-реченица, како што е во англискиот јазик.
6. Специфичните прилошки определби во англискиот јазик се толкуваат како реченични членови и се анализираат исто како и типичните прилошки определби, додека само мал дел од нивните еквиваленти во албанскиот јазик се анализираат во рамките на постојните типични прилошки определби, а повеќето се третираат како вметнати зборови и група зборови (а не како реченични членови) или воопшто не се споменуваат. Кај овие синтаксички структури во албанскиот јазик се забележува една јасно дефинирана улога на граматичките својства (особено на граматичкото поврзување) во определувањето на синтаксичката функција, а делумно се запоставува улогата на значењето.
7. Во зависните прилошкоопределбени дел-реченици во албанскиот јазик се употребуваат многу повеќе корелати отколку во англискиот јазик. Исто така, во албанскиот јазик често се забележува и нивното функционирање во смисла на

потсетник на тоа што се кажува во зависната дел-реченица, додека во англискиот јазик се употребуваат како сврзувачко средство на зависната дел-реченица.

8. За семантичките нијанси на прилошките определби во англискиот јазик кои се постигнуваат со инфинитивна дел-реченица, како еквиваленти во албанскиот јазик се појавуваат зависни дел-реченици реализирани со релативна форма на глаголот (*forma lidhore e foljes*).
9. Безглаголските дел-реченици со кои се реализираат прилошките определби се употребуваат многу повеќе во англискиот отколку во албанскиот јазик, каде што тие се појавуваат само во ретки случаи.
10. Еквивалентите на некои од специфичните прилошкоопределбени зависни дел-реченици од англискиот јазик (како што се контрастивните зависни дел-реченици и зависните дел-реченици за исклучок), во албанскиот се појавуваат во форма на независни дел-реченици.
11. Што се однесува на позицијата на прилошките определби, ситуацијата во албанскиот јазик е речиси идентична со онаа во англискиот, каде што прилошките определби можат да јават во различни позиции (во зависност од нивната структура, како и од значењето), иако англискиот е познат како јазик со строго утврден редослед на реченичните членови.

Разликите што произлегуваат од компаративното проучување на јазиците, според елементите или особеностите што се појавуваат или отсуствуваат во едниот или во другиот јазик, не треба да се сметаат за предност, односно за недостаток на соодветниот јазик. Едноставно се работи за менталитетот на луѓето што го зборуваат дадениот јазик и за нивните потреби да го развиваат својот јазик врз основа на своите сфаќања и на својот светоглед.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Aarts, Bass. *English Syntax and Argumentation*. London: Macmilian Press LTD. 1997.
2. Adger, David. *Core Syntax: A Minimalist Approach*. New York: Oxford University Press. 2004.
3. Allen, W. Stannard. *Living English Structure*. London: Longman. 1994.
4. Baker, Mark C. *Lexical Categories: Verbs, Nouns, and Adjectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
5. Burton-Roberts, Noel. *Analyzing Sentences: An Introduction To English Syntax*. Second edition. London: Longman. 1997.
6. Carter, Ronald, Michael McCarthy. *Cambridge Grammar Of English*. 3rd printing. Cambridge: Cambridge University Press. 2006.
7. Carstairs-McCarthy, Andrew. *An Introduction to English Morphology: Words and Their Structure*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 2002.
8. Chomsky, Noam. *Aspects of The Theory of Syntax*. Massachusetts: The M.I.T. Press. 1965.
9. Chomsky, Noam. *Syntactic Structures*. Second edition. Berlin: Mouton de Gruyter. 2002.
10. Cook, V.J. Mark Newson. *Chomsky's Universal Grammar: An Introduction*. Oxford: Basil Blackwell Ltd. 1989.
11. Çeliku, Mehmet, et al. *Gramatika e Gjuhës Shqipe: Vëllimi I Morfologjia*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë. 2002.
12. Çeliku, Mehmet, et al. *Gramatika e Gjuhës Shqipe: Vëllimi II, Sintaksa*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë. 2002.

13. Davis, Steven, Brendan S. Gillon. *Semantics: A Reader*. New York: Oxford University Press.2004.
14. Dixon, R. M. W. *A Semantic Approach to English Grammar*. New York: Oxford University Press.2005.
15. Domi, Mahir. *Gramatika e Gjuhës Shqipe: Sintaksa Për Shkollat e Mesme*. Prishtinë: Enti i botimeve shkollore i Republikës Socialiste të Sërbisë. 1968.
16. Eastwood, John. *Oxford Guide to English Grammar*. New York: Oxford University Press.1994.
17. Graffi, Giorgio. *Sintaksa: Strukturat e Ligjërit*. прев. Blerta Topalli. Tiranë: Dituria. 2003.
18. Haider, Hubert. *Symmetry Breaking in Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. 2014.
19. Huddleston, Rodney, Geoffrey Pullum. *The Cambridge Grammar of The English Language*. third printing. New York: Cambridge University Press. 2002.
20. Ibrahim, Sami, Iseni, Arburim. *Modern English Grammar*. Tetovë: Arbëria Design. 2008.
21. Janeva-Mihajlovska, Marija. *Modern English Grammar*. Скопје: Тримакс. 2009.
22. Lieber, Rochelle. *Introducing Morphology*. New York: Cambridge University Press. 2009.
23. Lyons, John. *Hyrje në Gjuhësinë Teorike*. прев. Ethem Likaj. Tiranë: Dituria. 2001.
24. Memushaj, Rami. *Shqipja Standarde: Si ta flasim dhe ta shkruajmë*. Tiranë: Botimet Toena. 2008.
25. Минова-Ѓуркова, Лилјана. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. 2 Изд. Скопје: Магор. 2000.
26. Nesimi, Remzi, Toska, Valbona. *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme II*

- (SINTAKSA). Skopje: Prosvetno Dello SHA. 2001.
27. Nuhiu Vesel. *English Grammar Exercises*. Prishtina: Faculty of philology.1996.
28. Nuhiu, Vesel. *English Syntax*. Prishtina: University of Prishtina. 1997.
29. Quirk, Randolph, Sidney Greenbourn. *A Concise Grammar of Contemporary English*. London: Harcourt Brace Jovanovich Publishers. 1973.
30. Quirk, Randolph, et al. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. twenty-second impression. London: Longman. 1985.
31. Radford, Andrew. *English Syntax: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004.
32. Van Valin, Robert D. Jr. Randy J. LaPolla. *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press. 2008.
33. Wekker, Herman, Liliane M. V. Haegeman. *A Modern Course in English Syntax*. London: Croom Helm Ltd. 1985.
34. Berk, M. Lynn. *English Syntax: From word to Discourse*. New York: Oxford University Press.1999.